

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

WEÖRES SÁNDOR: Ó-ind himnuszok (műfordítás) 833
MÉSZÖLY MIKLÓS: Anyasírató (elbeszélés) 837

*

CSORBA GYÖZÖ versei 843
MÁNDY IVÁN: Virágüzlet a sarkon (elbeszélés) 845
TANDORI DEZSŐ verse 851
KALÁSZ MÁRTON: Téli bárány (regény, I.) 853
KISS IRÉN verse 859
ALBERT GÁBOR: Emelt fővel (szociográfia, V.) 863
SZIKRA JÁNOS verse 872
PÁL JÓZSEF versei 873
ESTERHÁZY PÉTER: (a lélek mérnöke) I. 875
TAKÁCS ZSUZSA versei 883
PÁSKÁNDI GÉZA verse 885
BÖRÖNDI LAJOS versei 886
GYÖRFFY MIKLÓS: Orbán Antal második élete
(elbeszélés) 887
KERESZTURY DEZSŐ versei 902

*

KÖLTÉSZET ÉS VALÓSÁG (*Lakatos Istvánnal* Írás a porban
című verséről beszélget Kabdebó Lóránt) 903
KENYERES ZOLTÁN: Az „Elysium”-tól a „Tűzkút”-ig
tanulmány, III.) 919
TAKÁTS GYULA: A helyét kereső nemzedék (*Weöres Sándor*
levelei Takáts Gyulához, IV.) 927

1983

OKTÓBER

TÜSKÉS TIBOR: Martyn Ferenc íróportréi 935
LÁNCZ SÁNDOR: Képzőművészeti krónika 938
BODRI FERENC: Művészeti könyvszemle 942

*

SOMLYÓ GYÖRGY: Glória és karika
(*Szentkuthy Miklósról*) 947
CSÜRÖS MIKLÓS: Izsák József:
Illyés Gyula költői világképe 952
NEMES ISTVÁN: Rónay László: Szabálytalan arcképek 954
LUKÁCSY SÁNDOR: Tüskés Tibor: Nagy László 956
RÓNAY LÁSZLÓ: Káldi János: A hosszú esők ideje 958

KÉPEK

BAK IMRE rajzai 842, 852, 858, 862, 901, 934, 941, 960

JELENKOR

XXVI. ÉVFOLYAM

10. SZÁM

Főszerkesztő
SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő
CSORDÁS GÁBOR

*

A szerkesztőség munkatársai

CSORBA GYÖZÖ
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, HALLAMA ERZSÉBET, PARTI NAGY LAJOS,
PÁKOLITZ ISTVÁN

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000.

Felelős kiadó: Braun Károly

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál (1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Évi előfizetési díj 144,— Ft.

83-3223 Pécsi Szikra Nyomda – F. v.: Farkas Gábor mb. igazgató

Index: 25-906. ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

HUSZONÖT ÉVE, 1958 októberében jelent meg folyóiratunk első száma.

*

PÁL JÓZSEF költőnek – 60. születésnapja alkalmából – szerzői estet rendeznek Pécsen október 4-én a Várkonyi Nándor Könyvtárban. Bevezetőt mond *Tűskés Tibor*. Közreműködik *Kosztai Gabriella, Kulka János, Sólyom Katalin* színművész és a *Szélkiáltó* együttes.

*

NAP ÉS TÜKÖR címmel megjelent *dr. Berze Nagy János* néprajzi és nyelvi tanulmányainak, gyűjtéseinek kötete a Baranya megyei Tanács kiadásában. A kötetet *dr. Banó István* és *dr. Fülöp Lajos* szerkesztette.

*

ÖRKÉNY ISTVÁN: Kulcskeresők c. drámáját stúdió-előadásban mutatta be Pécsen szeptember 14-én a Ságvári Endre művelődési ház és a Janus Pannonius Tudományegyetem tanárképző karának Nyitott Színpada *Vincze János* rendezésében.

*

EGERSZEGI FÜZETEK '83. A József Attila Városi Könyvtár kiadványa az elmúlt évben alakult Zalaegerszegi Írókör munkáiból közöl válogatást. A kötet tizennyolc szerző verseit és prózai írásait tartalmazza *Hári Sándor* szerkesztésében.

*

SZÍNHÁZI BEMUTATÓK. A Kaposvári Csiky Gergely Színház szeptember 30-án mutatja be *Molnár Ferenc: Liliom*

c. darabját *Babarczy László* rendezésében. – A Pécsi Nemzeti Színház első prózai bemutatója – korábbi közlésünktől eltérően – *Molière: Nők iskolája* c. drámája lesz október 22-én *Babarczy László* vendégrendezésében.

*

GARABUCZY ÁGNES festőművész képeit mutatják be szeptember 29-től október 13-ig a pécsi Képcsarnok *Ferenczy* termében.

*

SOPRONI FÜZETEK '82. A soproni irodalmi és művelődési évkönyv első részében a városhoz kapcsolódó témájú verseket, elbeszéléseket olvashatunk, majd a város kulturális életét kísérő közlemények következnek. *Herbszt Zoltán emlékezete* címmel külön fejezet gyűjti egybe a Sopronból származó, fiatalon elhunyt költő verseit és a róla szóló írásokat. A *Seregszámla '82* tizennyolc soproni és onnan elszármazott fiatal verseiből és prózáiból mutat be válogatást. Végül dokumentumok és szemle zárja az évkönyvet, melyet *Sarkady Sándor* szerkesztett.

*

E számunk rajzait BAK IMRE készítette. 1939-ben született Budapesten, 1963-ban végezte el a Képzőművészeti Főiskola festőtanszakát. 1964 óta 27 egyéni és 160 csoportkiállításon vett részt. Munkái megtalálhatók különböző hazai és külföldi múzeumokban, gyűjteményekben (Pécs, Székesfehérvár, Budapest, Essen, Stuttgart stb.). 1971-ig új- absztrakt, 1971–74 között koncept jellegű művekként jelentkezett, 1974 óta táblaképeket és formázott objektumokat készít.

WEÖRES SÁNDOR

Ó-ind himnuszok

USASZHOZ

*Felkelt a hajnal gyönyörűn ragyogva,
akár csillámló habok áradása.
Ösvényeket tesz könnyen járhatóvá,
jószágos és dús alamizsna-osztó.*

*Messzi ténylő szépségedben jelensz meg,
a mennybolton sugaraid repülnek,
kebled kitárod, magad ékesíted,
tenségedben tündöklő tiszta hajnal.*

*Csillogó sárga tehenek befogva
kocsidba, honnan szétragyogsz a földön.
Mint dárdát ellenségre vet a harcos,
a sötétséget szaporán vered szét.*

*A hegyek közt is rátalálsz utadra
s gát nélkül kelsz át a vizen, világos.
Kérünk, hozz nekünk, széles úton járó,
épülésünkre javat, ég leánya.*

*Te hozd nekünk, ki tehéntogatoddal
hozol szerencsét, hogyha kedved tartja,
ki az égő hajnali áldozáskor
öröktől mindig kedvvel megjelentél.*

*A madarak fészükéről felrepültek
és az emberek táplálkozni keltek,
szerencséltesd az áldozó halandót
kis otthonában, hajnal istenasszony.*

AZ ÉJSZAKÁHOZ

*Az éj-istennő érkezett,
felnyitva számtalan szeme,
telőltve ékességei.*

*Az örök úrnő tölti be
a magasságot és a mélyt,
a sötétséget széttöri.*

*Az érkező nő űzi el
testvérét, az alkony-sugárt
s vele együtt a félhomályt.*

*Te vagy, akinek jöttekor
nyugodni térünk, mint a fán
tészeklakó madársereg.*

*Mind elpihentek a faluk,
négy lábúak és szárnyasok,
és a fürge ragadozók.*

*Tartsd távol a farkasokat,
tartsd távol a tolvajokat,
baj nélkül múltjék el az éj.*

*A sötétség ékeskedik
fekete fénybe öltözött,
és versenytársa alkonyat.*

*Mint győztesnek tehen-gulyát,
himnuszt hoztam tenéked, éj,
fogadd, ég lánya, égi nő!*

ERDŐ ASSZONYA

*Erdő vadonnak asszonya,
akár ha most tűnnél tova.
Nem kérded, merre a falu.
Sosem fog el a félelem?*

*Vrisárava dalára ha
csicsika éneke felel,
az erdő asszonya mulat,
táncol, pedig nem peng a lant.*

*Mintha legelne a gulya,
vagy messze kis ház látszana,
mintha szekér csikorogna,
ha jár az erdő asszonya.*

*Valaki hívja tehenét?
Valaki fát vág s hallani?
Akit az est erdőben ér,
kiáltást vél a sűrűben.*

*Az erdő asszonya szelíd,
hogyha nem bántják, ő se bánt.
Az ember gyümölcsöt ehét
és elpihenhet kedvire.*

*Asszonyt, kenettől illatost,
szántás nélkül is gazdagot,
dicsértem a vadállatok
anyját, az erdő asszonyát.*

TEMETÉSI ÉNEK

*Eridj, halál te, külön útadon menj,
merre nem járnak magas ég lakói.
Te látsz és hallasz, te figyelj: ne öld meg
gyermekeinket, se férfaiinkat.*

*Halál nyomát kik elsöpörve mentek,
élvezve hosszú életnek reményét,
utóddal és vagyonnal gyarapodva,
tisztuljatok meg, áldozók a földön.*

*Az élők elváltak halottaiktól.
Imánk szerencsét hoz az istenektől.
Indulunk tánc és kacagás elébe,
tovább élvezve hosszú életünket.*

*Élők útjába válaszfalam épül,
ne térjen egy sem e bús idegenbe,
vigan itt éljenek száz hosszú őszig,
e hegy előlük a halált rekeszti.*

*Miképpen a napok követik egymást,
évszakot évszak, szépen váltogatva,
ne hagyja el későbbi az előzőt,
így szabd ki életkorukat, Teremtő!*

*Kik hosszú éltet, öregkort reméltek,
ahányan vagytok, sorakozzatok fel:
az Alkotó, ki dús szaporulást ad,
szabjon szép hosszú kort élet-időül.*

*Ez ifjú asszonyok nem özvegyek még,
távozzanak kenettel kenekedve,
könny és kór nélkül, teli-ékszerelve,
a hitvesi ágyra lépjenek ismét.*

*Kelj fel asszony, térj az élők honába
urad mellől, kiből az élet elszállt.
Férjedd, aki kézen fogott hajdan,
házasságodat immár befejezted.*

*A holt kezéből kiveszem az íjat,
győzelmünkért, uralmunkért, erőnkért.
Te ott vagy, mink itt: férfiu vitézek,
sok ellenséget, támadást legyőzünk.*

*Térj békességgel már az anyaföldbe,
a széles, mély ölü, kedves szülőbe.
Volt bőkezűhöz puha mint a gyapjú,
Ezentúl ő véd minden ártalomtól.*

*Föld, domborulj, tárulj ki, ne szorongasd!
Engedd, hogy könnyen süllyedjen a mélybe.
Mint jó anya fiát köntös-szegéllyel,
takard be őt nem-múló szerelemmel.*

*Alljon szilárdan hajlékod a földön
és ezer oszlop tartsa nagy erősen,
az áldozási vaj öntözze házad,
itt légyen menedéked mindörökre.*

*Ledöngölöm most körötted a földet,
nem sértlek, míg rád teszem e göröngyöt.
Tartsák az ősök oszlopod szilárdan
és odatúl házad építse Jáma.*

*Majd egy eljövendő napon
engem is földbe rejtenek.
Visszafogom a jós-igét,
mint zabolával a lovat.*

Ó-IND HIMNUSZOK A RIG-VÉDÁBÓL

Az ókori hindu irodalom elképesztően sokágú és nagy mennyiségű. Jó részét négy, könyvtárnyi terjedelmű gyűjtemény tartalmazza, a hindu vallás ősi szentkönyvei:

Rig-véda: himnuszok, imák.
Száma-véda: énekelt dalok.
Jadsur-véda: varázslások.
Atharva-véda: áldozati szövegek.

A Védák egy része régibb, mint a tudományosan alakított klasszikus hindu nyelv, a szanszkrit. Pedig a szanszkrit nyelv is történelem előtti; s ezt megelőzi a védikus hindu. Megközelítőleg pontos datálásuk ma már lehetetlen.

A Rig-véda alapszövege tíz könyvre oszlik, egy-egy kötet száznál több költeményt tartalmaz. Persze, ez az ezernél több szöveg nem mind remekmű: sok az erőtlen köztük, sok a nagy himnuszok gyenge utánzata, vagy variánsa. Említsük még, hogy a Védák ősi törzsanyagát, a *szamhitákat* prózai kommentárok, alig odartartozó elmélkedések, világmagyarázatok követik: a *bráhmanák*, *áranjakák*, *upanisádok*. Ezek a Véda-függelékek *Schopenhauer* és *Nietzsche* korában az európai gondolkodásra nagyon hatottak.

Magyarra először a múlt század végén *Fiók Károly* fordított néhány Rig-véda-himnuszt egy tanulmány keretében. Megjelent az „Egyetemes Irodalomtörténet”-ben, Budapest, Franklin Társulat, 1903. Az itt olvasható himnuszok *Vekerdi József* nyersfordításából készültek.

W. S.

JEGYZETEK

Usasz, a hajnal istennője.
Jáma, a halál istene.
Vrisárava, csicsika: trópusi madarak,

Anyasirató

Hatvannégy éve esett el a róka – *Ragacsos és vörös volt az est...* – a megyeszép fiatalasszony akkor húszéves, első terhességével a Séd-patak medrében lopakodnak éjszaka orvoshoz, mert nem lehet tudni, hogy a vörösök lőnek-e beléjük a kijárási tilalom megszegése miatt vagy egy bujkáló fehér, hisztériából, mikor a zörrenő lépéseket meghallja. Később, negyven év múlva, egy félig rombadőlt parasztház kiutalt hátsókonyhájának salétromos falán lóg súlyosan a blondel-rámás festmény. A képen már tizéves asszony, a fedetlen puha vállról könnyű selyemkendő ereszkedik alá, az ölben heverő két kéz ujjai tétova artisztikummal éppen csak elkerülik a villamos kisülést, nem kulcsolódnak össze, még az ujjbegyek sem érintik egymást, csak egy soha véget nem érő pillanatra érzékien polarizáltak. Az egyik kisujj természetellenesen könnyed ficammal görbül meg – ahogy a levegő királynői ereszkednek le a fűrészporra és egy lélekzetelállítóan mozdulatlan pillanatig a lehetetlenre vállalkoznak: merev bájjal úgy köszönik meg az ünneplést, hogy nem hajolnak meg, noha mégis meghajolnak, földre varázsolvá a repülés és álom súlytalan akrobatikáját. A dimenzióhiányt. A dimenziótöbbletet. A fiatalasszony már azokban az években boldogtalan, a repülésből és álomból semmi nem lett; a kiismerhetetlenül hallgatag, kétségbeejtő predestinációt sugárzó férfi biztos támaszként magasodik mellette, mint a védtelen rejtőzés kálvinizmusa. Hab és jéghegy parabolája. Ezeknek az éveknak emlékezetes képkockája, mikor a nyárvasárnapi déli korzón két matróruhás fia versenyt mászik a vastraverzes villanyoszlopon és ő – kék pöttyös napernyővel a kezében – hiába könyörög, hogy jöjjenek le, fülük botját sem mozgatják: nem szalasztnak el egyetlen alkalmat sem, mikor a veszély próbára tehető. Megátalkodottan kapaszkodnak a traverzekbe, pár centire a magasfeszültségű drótok alatt. Gyilkosan süt a nap, mint az elrontott paradicsomban. Mosolyok kereszttüze, csődület, társas biztatás, élveteg kajánság, némi erotikus humor. A fiatalasszony percről percre szebb a félelemtől és büszkeségtől. A hivatal bricskája véletlenül akkor hajt arra, hátul úgy állnak ki belőle a féderes ülés alá dugott lejtező rudak, mint a farsangi hurkapálcák. Az öreg kocsis fölismeri a helyzet tanulságát, szorosan a járda mellé kanyarodik és lenyújtja a hosszúnyelű ostort – „Tessen odacsípni a seggükre, tekintetes asszony!” Zavart feudális megrökönyödés keveredik a nevetésbe, ami meg is pecsételi az alulról jövő tanács sorsát – ahogy az efféle előírásos, bármilyen feudalizmus boldogul. A kocsis fakó zavarral hajt tovább, a fiatalasszony arca sápadt-vérpiros. Nem tagadhatják le, hogy csak ők magányosak. A másik, a hajdani helyszín az Ózsák és Borjád-puszta közötti zombos földterület, tele százados feketenyárral. Hároméves kóbor kanról adtak hirt, bevette magát egy elhagyott kotorékba, a bejárati szádát még úgy, ahogy eldolgozta, de a pitvarhoz, a folyosóhoz, a lakásul szolgáló katlanhoz már nem nyúlt hozzá. A februári koslatási időszakban figyeltek föl a kammogására, aztán mintha elnyelte volna az

ártér. Csak nyár végén jött róla újabb bizalmas jelentés, hogy „csipertes járással” sompolygott, jókedvében még csekegett is vagy éppen rosszat sejtve elvarrant. Csupán az odújába besiklani nem látták, így szó sem lehetett róla, hogy megfüleljék, aknát ássanak a katlanhoz és orron csapva kivégezzék: kárpótlásul ilyen szakszerűséggel közeledtek a sorsához. Augusztus végén a szokottnál többet hever az odúja előtt, különösebb gyanú nélkül, csupán szívesen időzik el az ösztön-sötétbe predestinált emlékeknél. Mintha szembenézne, anélkül hogy akarná. Fiatal még, de már elég sok tapasztalattal gyűjtött, és tisztában van vele, hogy mi a razzia, a hajtóvadászat, a kiközösítés, a bünbak-sors, megtanulta a vádlottak ábécéjét, s hogy a világ alig képes puszta kíváncsiságot tanúsítani és megbecsülni, ami más. Ennyi pedig elég, hogy más gondolatok is foglalkoztassák, mint a hivatásos kopót. A szücs és a tímár – utóbbi még régimódián növényi anyagokkal dolgozott és büszkén írta ki a cégtáblájára, hogy „vöröstímár” – olyan időpontot adtak, mely éppen összeesett a békét ünneplő első bállal: február. Egy ugyanolyan február, mint mikor a róka utoljára lohogott a tüzelő szuka után s magasra verve a porhavat, zsarátos motollaként megforgott vele. Így esett szeptember nyolcadikára a választás; hogy a boa még időre elkészülhessen. Garancia persze nem volt, hogy mindjárt az első cserkészésre sikerül elejteni, de a társaság tagjai mind jó lövők voltak és Rolf, a kopó, hibátlanul tudott együttműködni velük. A fiatalasszonyt is magukkal vitték, noha húzódott tőle. Vágyott a boára, de valamilyen vértelen csodára még jobban. Rolf este hét óra felé kap szagot. A puskások felállása matematikai, a lövonalon nincs rés. A hozzáértés ezúttal is árad minden mozzanatból, a középpont mégsem a róka, hanem a fiatalasszony. Kicsit szélről áll, mégis a szintér Gibraltár-pontján, ahonnan minden szemmel kísérhető. Fűzős magasszárú cipő van rajta, drapp hosszúsoknya, egyszerű erdész-zöld kabátka. Színes szálakból font szalmakalapja megtévesztő mimikrirel olvad bele a háttérbe: akár egy kivételes tereptárgy is lehetne, ahogy megilletődött mozdulatlan-sággal marad idegen a barbárul egyszerű, kertelés nélküli kivégzőhelyen. Romantikus elképzelés volna, hogy a róka őt veszi észre először, mikor idegfeszítő rohángálás után Rolf végre rátalál a láthatatlan egyenesre, mely a kifeszített kötélnél is egyenesebb, és nem csupán odavezet, hanem ordenaré módon beleszöri a célba. Mégis ez közelíthetné meg azt, amit a fiatalasszony látni vélt: hogy a pillantásuk találkozott. Nem hosszan, csak amennyi ahhoz elég, hogy a gyomra összeszoruljon; mint mikor a megyeháza nagytermében indítja majd elsőként a nyitó keringőt – vagy mikor a boa pirók ékszerként hol felbukkan, hol eltűnik a büfé forgatagában, mint valami törekeny vezérfonal. A róka azonnal számba vette, hogy körbe van kerítve, s nem is tartotta szükségesnek, hogy húsz-harminc méternél tovább rohanjon, hirtelen hasra csúsztatta magát, belepréselődött a földbe, pár pillanatig vadul hadarászott a vitorlájával, majd azt is abbahagyta. *Csipős tüstben visszaharazik A lövés, szemében ing a rét. A bokorból felpurrano széllel Szétpereg zönögve a sörét* – mint ahogy a bál is ilyen valószínűtlenül előírásos volt. A rendezők még történelmi örökségként emlékeztek rá, hogyan lehet megbolondítani egy tükrös termet, hogyan lehet a karzatra vezető lépcsőt a szerelem páfrányos alagútjává varázsolni, – emlékeztek a nagy redoute- és souvenir bálók fegyelmezett orgiáira. A lányok és asszonyok, akik alig két éve még kesztyűket és lélekmelegítőket kötöttek a frontkatonáknak, szorosra fogott „szegély-melltartóval” nyomták fel és tündököltették

púderes halmaikat, melyeknek setétes völgyéből töményen csapott föl az alantabb dörzsölődő hajlatok illata. Úgy villantak bele a levegőbe ezek a vetelkedő illatok, mint egy-egy látomásos falat az elfedett meztelenségéből. S a teremben csakugyan úgy lehetett érezni, hogy május van, pedig szikrázó fehér volt az éjszaka, Ózsák és Borjád között késpenge rianások szabdalták keresztül-kasul a jégvártyás vadrétet. Talán épp ezen a bálon rémlett föl először a fiatalasszonyban, hogy a tél minden évszak mögött lesben áll, és már azon a szeptember nyolcadikán is tél volt. *Vékony vér-csipkével ütközött ki Az az ősvadon-arc a havon* – vagy egészen szakszerűen: mintha ezen a bálon ugyanúgy, újra beszámolt volna az irhájával.

Aztán a boa évekre szekrénybe került.

Évek múltak. Miután lánya nem született (vagy épp az lett volna lány, akit elvetélt), bál sem adódott több életében, mint ahogy külföldre is csak egyszer jutott el, mikor a rosszul táplált háborús iskolásokkal részt vehetett egy fiumei nyaraltatáson. Ez olyan távoli volt, hogy az utolsó kórházi ágyon is visszajárt még – a móló, a panamainges férfi, aki óriáskagylóval ajándékozta meg, hogy hazavihesse a tenger hangját. És egy fehér szikla, ahová csupa fekete madár szállt le. Az ilyen megkövült madarak minden hullámvérés után képesek újra kirajzolódni, igazában soha nem lehet fehérre mosni őket, patyolat-tiszták és fekete-szürkéek, akár a vendégváró esték kedélyt erőszakoló cigarettafüstje az ünnepi ebédlőasztal fölött, mely mindig újra megkisérelt reménykedéssel gomolygott s szinte úgy tartozott hozzá a húsz évig se tartó álbékéhez, a tragédia konzolidált előestéjéhez, mint az ördög-üzés emblémája – „Nincs semmi baj, na! *A mezei kispacsiírta, mind a két szemét kisiírta...*” – miközben lehetek fiatalok, nem alkalmilag, hanem először és utoljára, lévén ők a sorosak, hogy eljätsszák az Ifjúság repertoárját, félretolva a kedvenc Chopin- és Mozart-kottákat, engedelmesen siklatva ujjait a vörös-fekete Bösendorfer besárgult billentyűin, hogy a bujkáló csend ne legyen hallható s a férfi önkínzó pohárköszöntői ne tenyereljenek bele a damasztterítőbe, melyet olyan gonddal mángoroltak keményre: később így emlékezhetett vissza a meleg kuckóvá varázsolt hátsókonyhában, melyet gavallér módon tiszteletben tartottak a patkányok (miután ő sem méreghez nyúlt, hanem találékonyan üvegtörmelékkel tömkölte tele a lukakat) – s ahová (egy kis barbár fűrészelés árán) valahogy mégis be lehetett préselni a zongorát. De Atlantisszal az a nyárdélután is elsüllyedt, amikor alig harmincévesen megpróbált önként átlépni a Kapun. Kisebbik fia az egyemeletes bérház udvarán éppen befejezte művét: öt sörösüveget töltött meg vízzel s a csípőfogóval kiegyengetett kupakokat gyári pontossággal újra rászorította az üvegekre. Ma már nehéz rekonstruálni, hogy az aprólékos csalásnak mi lehetett a mélyebb indítéka. Ami legvalószínűbbnek látszik: a rejtély, a megválaszolhatatlanság tényének csalafinta demonstrálása. Az emeleti folyosóról percekig figyelte a titkos műveletet, s csak akkor kocogtatta meg jegygyűrűjével a vaskorlátot, mikor a fiú a trikójával már letakarta az üvegeket, hogy egy megfelelő pillanatban a jégsekreánybe csempezzeteket. Kék muszlinállal intett búcsút, többre nem volt képes, gyorsan visszasietett a lakásba. A fiú érezte, hogy kilesték, s hogy ő is egy titkos történésbe avatódott be. Majdnem mozgásképtelenné tette a bosszúság és rémület s csak akkor rohant fel a lépcsőn, mikor már baltával próbálták kireccsenteni a hálószoa ajtaját. A réseken kiszivárgott az édeskés orvosság. Könyörgésére megengedték, hogy a világítóudvar aknája fölött átmász-

szon a szemközti vécéablakba csúsztatott deszkán, hogy onnét közelítse meg a hálószobát – egy felnőtt át se fért volna a keskeny résen. A magasan nyíló lukból úgy tudott csak leugrani, hogy esés közben belekapott a lehúzóláncba. A víz – akár egy vészjóslóan távoli vidék Niagara-ja – egyszerre zubogott rá a dobhártyájára. Mielőtt a nappali felé kinyitotta volna az ajtót, egy pillanatra elorozta magának a csak neki fenntartott látványt: a lesötétített szobában trónoló, szédült ágyon lidérces fehérséggel világított a gyönyörű test, mintha a mesék erdei ravatalán feküdne. Csupán az ajtónyitásra csilant föl a szájszélre csordult nyál, mint hűlő kavicsra a csiganyom. Annyira megnőtt így, hogy a berohanó felnőttek tagbaszakadt törpeként állhattak csak körül. Órákba telt, mire vissza-ébresztették maguk közé és valamenynyien érezték, hogy ez a nap följegyzetlenül is dátum marad. Szelid könyörtelenséggel párnázták körül az új asszonyt, gondossággal és figyelemmel s valahogy minden harsányabban lett szordinós, eltökéltebben szertartásos. S ahogy múlt az idő, mintha a világ is hasonulni kezdett volna a könyörtelen végjátékhoz. Az őszinteség átköltözött az őszinte öncsalásba. Reszketni kellett a háborútól, bizni kellett a holnapban, a fiai katonasorba kerültek. Férje – a szakmai megbecsülés csúcsán – komor elégtétellel érezhette úgy, hogy záróra előtt végezte el, ami elvégezhető. Ha a világ még műtétet akar, az ugyanúgy a döntés ünnepe is lehet: a főtárgyalás közeledtében mindig van valami ficamodott megkönnyebbülés. A följegyzetlen nyárdélutánról azonban – amikor szembenézhetek volna anélkül, hogy akarták volna – többé nem esett szó. A boáról sem, csupán minden évben cserélték a papírzsákban a naftalinos zacskót. Egy éjszaka aztán szétverték a kapubejáratot, hogy a teherautók be tudjanak állni az udvarra, a villanyoszlopokra új vezetékeket szereltek, az utcának megváltozott a szaga. Egy másik nap reggelén hatalmas olajtócsát pillantott meg az emeleti ablakból, alig pár méterre a piactéri Szent Sebestyén-szobortól. Mintha egy gölem vérzett volna el a macskaköveken, az ő ágyától, sublódjától, varrókosaratól is alig pár méterre: a tetemet elhurcolták ugyan, de a helyét elfelejtették homokkal felszórni. Fokozódott a réműlete, mikor a nyomokat a kertben, a petúniaágyások mellett is fölfedezte és a konyhai mosogatóból is ugyanaz a szag böfögött fel. Ezt követte, hogy kerek nyolc hónapig egyetlen táborilap sem érkezett. És erős tél köszöntött be. Ebben a háborúban már nem nagyon volt szokás, hogy az asszonyok lélekmelegítőket kössenek; s már rég nem is annak hívták. A hideg azonban tartósnak ígérkezett és nem tett különbséget front és hátsószög között.

A boa így került elő a naftalinból. Az öreg szűcs meghalt már, de a műhelyt átvette a fia, ügyesen kettévágta a boát – *A fejét görcsösen felemelte. A nyelve a seben megmeredt* – és egy valóban lélekmelegítő, ujjatlan mellénykét készített belőle.

A háború úgy fejeződött be, ahogy szokott: egymásnak ellentmondó reményekkel. S a jogrend is eljátszhatta örök szerepét: új igazságok törvényesítése mellett nem feledkezett meg azokról az igazságtalanságokról sem, melyekről lelkesen szokás vélni, hogy az új igazságokat oltalmazzák. A férfiről hamarosan kiderítették, hogy a város körüli termékeny síkságra – a tavaszi zöldár idején – bűnös megfontoltsággal rászabadította a vizet. A bíróság erővel se tudott mit kezdeni a látványosra rendeztetett perrel; de a célnak így is megfelelt. Életműve volt a zsilip, melynek rosszhiszemű működtetésével vádolták meg, s hiába mentették fel, többé nem állt talpra. A védekezést

elhárította, a halált azonban nem, ajtót-ablakot nyitva hagyott. Öt évbe telt, mire a vendég megérkezett. A több napos agónia alatt az asszony megüvegesedett. S mint a fia annak idején, majdnem mozgásképtelenné lett, *merőn* nézte, ami történik s hirtelen elveszítette minden ősi jártasságát. A beteg-ágy fölött egyetlen légy körözött, de nem szállt le, várt, mint egy nyomoroncna maradt, hisztériás dögkeselyű. Mikor bekövetkezett a halál, az asszony ruháját szaggatva kapott siró-nevető görcsöt s eszelősen hajtogatta, hogy csak Borjádót és Ózsák-pusztát nem öntötte el a víz. A szolgálati lakásból akkor költözött át a kiutalt hátsókonyhába. A per mindazonáltal érezte hatását, munkát sokáig nem kapott. Olyan időszak következett, mikor az özvegyen maradt asszonyok titokzatos nyugalommal árulják el, hogy nemcsak a bölcsőről tudnak mérhetetlenül többet a férfiaknál; amikor elképesztő szívóssággal képesek hiányból sziluettet összeszegecselni, melynek nem árt se hó, se jég és inkább a megértés aprólékosan beosztott elviseléséhez van köze, mint a boldogsághoz. Az ősök arányosan osztottak meg rajta: össze tudta egyeztetni, hogy kapáljon (és még piacra is jusson a fölöslegből); hogy ne legyen hűtlen a kottáihoz (s még néhány tanítványt is vállaljon). Ünnepe volt, mikor sikerült elhelyezkednie az egyik vállalat konyháján mosogatóként. Kiszámította, hogy ha megrokkán, a két nyugdíj már kitesz annyit, hogy a temetésre pénzt tudjon félrerakni. Egy idő múlva valakinek eszébe jutott, hogy zongoratudását hasznosítani lehetne a vállalati ünnepeken, a napköziben a rajztudását. Szinte újjászületett a többletmunkától, melyért munkakedvezményt ugyan nem kapott, sem könnyebb beosztást, viszont biztosabbra vehette, hogy nem mondanak fel neki. A gyerekek rajongtak érte, fonálra fűzve totyogtak utána, vagy ha átment a napközi udvarán a kondéros kocsi-val, elől-hátul segítettek húzni. Úgy érezte, még soha nem emelkedett ilyen magasra. Igazában most kapott kárpótlást azért, hogy reverzálisa miatt a szentségeken nem részesülhetett; s csak most tudta megbocsátani magának, hogy házasságtörésben élt. Új helyzete jobban melegítette, mint a szőrmellény; mely közben eléggé megkopott, idők tanúja lett – *Farka rőt zsarátként hullt a hóba* – mégis makacsul tartotta magát s csak módjával fogyatkozott a szőre. Aztán közeledett az utolsó munkahelyi év vége, a nyugdíjazás s a búcsút szerette volna megünnepelni. Karácsony másnapjának délutánjára kölcsön kérte a szomszéd lakoszobáját (a romos parasztház tisztaszobáját), hogy két turnusban vendégül lássa a napköziseket. Titokban készült rá s csak utolsó pillanatban szólt a gyerekeknek, hogy meglepetés készül a lakásán. Másfél órát üldögélt a virággal díszített asztal mellett, de senki nem nyitott ajtót. A tejszínhab összetöppedt, a kakaó kihűlt, a kalácsszeletekből egyetlenül kipotyogott a mazsola. Felsőbb vállalati helyen tartották kényesnek a szokatlan ötletet; s még mindig a régi per miatt. „A munkahely más, ott mégis szem előtt van minden, ezt meg kell érteni.” Végül ő rontotta el a gyomrát tejszínhabbal, így kevésbé vette észre, hogy sír s késő éjszakáig Beethoven d-moll szonátájából ismételtetett részleteket, különösen a befejező Andante moderato-t. Ekkor döbbent rá, hogy a keze, az ujjai majdnem teljesen tönkrementek a kondéremelgetéstől s már alig lesznek alkalmasak arra, hogy egy tanítványnak előjátsszon. És a legkisebb hidegre is érzékenyek lettek az ujjai. Akkor döntött úgy, hogy a szőrmellényt feláldozza. Ezt az utolsó műveletet azonban már nem bizta szűcsre, maga akarta elvégezni.

Így lett a boa maradékából muff, melyet éjjel-nappal a nyakában hordott, a kezét abban melengette.

Nyolcvanöt évet élt. Nem volt kívánsága, se panasza, ahogy egy teli pohárnak nincs. Az utolsó években fogalmazott így: „Végtelen az én árvaságom, magamból kell mindent kiásnom.” Szerencséjének érezte, hogy a kert végéből – ahol a színültig telt, csipős büzt árasztó budit azért nem szivatta ki a hatóság, mert a házat úgylis lebontásra ítélték – ellátott az ózsáki ártérre. Az emlékei – valahogy – mindig onnét indultak útnak. Mikor elkövetkezett a nap – *Alvadt-vér-homály zúgott felette* – valószínűleg ő is ugyanazt érezte, mint a róka: *A szájában rothadt répa-íz . . .* A kép blondel-ráma nélkül is erős: mind a ketten a zsombos réten pihennek meg, mielőtt tovább indulnának – ragacsos és vörös az est – nem túlságosan közel, de nem is nagyon távol egymástól.

A gyermek álmai

*Kezdenek visszazállani
a gyermek álmai –
Az akkor még tündéri lomok
ma már azilumok*

*A sírnál fönnakad
mint part falán a hab
az öncsaló remény
hogy túl is lenne fény*

*S ami most még csak kevés
botló incselkedés
érezem hogy lassacskán tele
lesz életem vele*

*Ha azt mondom: halál
már nem patetizál
de fejem mellé se tesz
olyat mi félelmetes*

*S a fényszóró tudat
mindenen áthalad
s ami valamit ér
föltámad újra él*

*Míg tér idő lazul
mindinkább izmosul
töményül a csodás
köznapi ragyogás*

*Amit érzékszerveim
s érzékföltrejeim
felfogni képesek
nem volt még élesebb*

*Már pontos óra van
kezemben s untalan
rá-rálek: miképp
tudnám dúsitani még*

*tovább a pillanat
úgyis agyondagadt
csöpp bugyrait s rafinált
mód átverni a halált*

*ha mással nem hevem
tüzével színeivel
hogy meghökkentse ha tán
ferdén pillantana rám*

*mert gyermekálmokat
még néki sem szabad
ha nincs rá súlyos oka
csak úgy szétrúgnia*

Fordítva inkább

*Lehet, hogy egy reggel nem indulsz:
lerogysz, lábad végképp kitörve.
Meglódul a lakás bolondul, s
alázuhan az ég a földre.*

*Toporgok majd – béklyóban állat –
erőm kifogyva nem menekszem.
Nézem cipődet és ruhádat,
néhány perc, s éveket öregszem.*

*Gonosz vagyok: fordítva inkább!
Úgy nyilván könnyebb lenne sokkal.
Nekem könnyebb, s neked? – Kibírnád.*

*Hogyan? – Miként rossz napjainkat
eszköztelen alázatoddal
értem s helyettem is kibirtad.*

Virágüzlet a sarkon

Kedves azért ez igazán kedves!

Kopár tér kopott padokkal. Távolabb elhagyott, sötét bódék. És akkor ez az üzlet!

Elnyúlt virágszárak az ablaküvegen. Lángolóan vörös szekfűk. Halványlila és fehér iriszek. Beljebb sötétzöld levelek szürke cserepekben. Koszorúk. Kisebb nagyobb koszorúk egymásra omolva.

A pultnál két alak. Vékony, fekete vonalak. Egy nő és egy férfi. A nő a pult mögött. A férfi meg áthajolt a pulton. Benne egy beszélgetésben. Az biztos, hogy a férfi nem vásárol. Ki tudja! Itt talán senki se vásárol. Ide csak úgy bejönnek. Mint ahogy most éppen én.

A kis harang megkondult az ajtó felett. De az se törte meg a csendet.

Észre se vettek.

A férfi suttogva magyarázott. A nő alig hallhatóan nevetett.

– Ne mondja! Látcsővel figyelj őket?

– Az ablakban áll és onnan figyel. Katonai látcsővel.

– Méghogy katonai látcsővel!

– Addig le nem teszi, amíg a gyerekek el nem tűnnek az iskola kapujában.

– Nahát, ez a Kornél!

A nő még mondott valamit. De azt már igazán nem lehetett érteni.

Megkerültem a pultot. Elindultam fölfelé a lépcsőn.

Korhadt, fekete falépcső. Olykor megreccsent.

A nő hangja odafentről.

– Nem vesz semmit a Kornél unokáinak?

Visszafordultam.

Vékonyka arc odalent a mélyben. Lágy, szőke haj. Szemtelen kis orr. Néztem egy darabig.

– Nem, azt hiszem nem.

– Gondolhattam volna.

A nő elfordult.

A kezem fölfelé csúszott a korláton.

Egy ajtó odafent a magasban. Bekopogjak? Talán egy öregasszony fekszik odabent. Egy beteg öregasszony. Vagy éppen gyerekek leselkednek az ajtó mögött. Már régen ott lapulnak. Nagyon is jól hallatták azokat az alattomos lépéseket. A lépcső nyikorgását. És most csak arra várnak, hogy ki nyissam az ajtót.

Kerti vendéglő.

Asztalok, székek a színes ponyvák alatt. Oldalt vadszőlővel befuttatott lugasok. Hunyorgó fény a konyhából. Lengett ez a fény. A teremben felgyulladt a nagy csillár. Felgyulladt és kialudt.

Kik lehetnek odabent? Egy baráti társaság? A vendéglős maga köré gyűj-

tött egy kis társaságot. Néhány ivócimborát. De hát miért nem jönnek ki a kertbe?

Oroszlánok sétáltak a kertben. Zsemlyeszínű oroszlánok. Kettesével, hármasával. Szétszórt csoportokban. Akadt, aki leszakadt a többiektől és csak úgy magányosan.

Az egyik úgy féloldalról nézett. Szemügyre vett. Ki ez a váratlan vendég? Lomhán, rosszkedvűen felém indult. Megállt előttem. Megcsillant valami a tekintetében. Valami olyan érdeklődésféle.

Mit akar tőlem? Mit akar hallani? Miféle üzenetet? Miféle hírt? Be kéne számolnom, hogy mi van odakint? Milyen az esti utca? Mit játszanak a színházak? A mozik?

Nem, igazán semmit se mondhattam neki.

Megrázta súlyos fejét. Elballagott.

A többiek meg csak járkáltak. Türelmetlenül. Megalázottan. A sörükre várnak. A pörköltre. A gombás rántottára. Ki erre, ki arra. Csakhogy a pincérek füttyülnek rájuk. Fel se veszik a rendelést.

A zsemlyeszínűek a konyha előtt ácsorogtak. Be kéne szólni. Most már aztán igazán!

Csúfondáros nevetés onnan bentről.

Borospohár emelkedett fel az egyik lugas mélyéből. Az arcot nem lehetett látni. Az arc sötétben maradt. Csak az ujjak, ahogy ráfonódtak a pohárra.

Felém int? Rám emeli a poharát? Egy régi barát? Vagy csak egy ismerős?

A pohár még a levegőben. De csak egy pillanatig. Eltűnt. Elmerült a sötétben. A pohár is meg a vendég is.

A lugasban senki. Csak az asztal a borfoltos terítővel. És az asztalra borult székek.

Lehajoltam. Mintha az asztal alatt keresnék valakit. Talán azt a régi cimborát. Talán oda zuhant le. Még egyszer felemelte a poharát. Magasra emelte és aztán . . .

Sötét agyagtál az asztal alatt. Abban kiöntött borok. Halott borok. Bor-temető.

A kavicsos homokon térdeltem. Belebámultam a tálba.

Halott borok sötét csillogása.

A fogadó folyosója.

Két oldalt fehér és zöld ajtók. A fehérek mögött előkelő szobák. Lakosztályok. A zöldek mögött szerényebbek. Istenem! azért ott is meg lehet húzódni. Még kedvesebbek is. Meghittebbek.

Lavór az egyik ajtó előtt. Abban egy férfi derékig meztelenül. Vállára, hátára csapkodta a vizet. Felnézett. Tenyere rátapadt a vállára.

Elmosolyodott, keserű, gunyoros mosollyal.

– Most persze csodálkozik!

– Miért csodálkoznék?

– Miért? Miért?!

Kurtán felnevetett. Elmerült a lavórban.

Bent álltam egy sötét szobában.

Női hang a szoba mélyéből.

– Azt mondtad szerdán jössz.

– Szerdán?

A hang nem felelt.

A nő talán az asztalnál. Vagy az ágyon hever. Igen! Igen! Ruhástól hever az ágyon. Várja, hogy odamenjek hozzá. Felemeljem. Elvigyem innen.

Kezem a villanykapcsolót kereste. Reménytelen!

A falak visszahúzódtak. A bútorok eltűntek.

Még egyszer megkérdeztem.

– Szerdán? Mikor mondtam én, hogy szerdán?

Ágyreccsenés.

Redőny csattanása egy távoli szobából.

Egymásba nyíló szobák. Ebben a fogadóban csupa egymásba nyíló szoba.

Beljebb, egyre beljebb a sötétbe. És akkor megint a hang.

– Apáca akartam lenni. Csak a mama miatt nem lettem az. De hiszen te ezt nagyon jól tudod!

– Sose ígértem semmit! – A kezem egy bútort kerestem. Egy asztal szélét. Valamit, amibe megkapaszkozhatna. – Se házasságot, se mást!

– Házasság!

A függöny hullámozása, ahogy a félig nyitott ablakon át fújta a szél. Ingerülten csapkodó hullámozás. Felfúvódott, öblösödött. Elöntötte a szobát. Hirtelen elgyávult. Még néhány bágyadt csapkodás és visszahullt.

A végtelenbe nyúló folyosó. Valahol a végén egy pálma.

Lépések. Csozogás. Kulcscsörgés.

Felpattant egy ajtó. Gyerekek tódultak ki. Egy egész kis csapat. Körülvették. Körbe táncoltak.

– Bácsi! Fogócskázzunk!

– Te vagy a fogó!

– Bácsi! Bácsi!

Egy gyerek a karomra csapott.

– Add tovább! Számár a végállomás!

Feléje kaptam.

Eltűnt. – Akárcsak a többiek.

Utánuk kiáltottam.

– Micsoda pimaszság ez? Egy rovatvezetővel!

A nevetés felerősödött. Elhalt.

Én meg ottmaradtam megszégyenülve.

Rovatvezető? Ugyan! Kiküldött sporttudósító. Harmadosztályú tudósító harmadosztályú meccseken.

Száraz, felolvasó hang egy szobából.

– ... az ablak nyitva volt és az esőáztatta párnán úgy terült szét Sally haja, mint valami aranyháló.

– Büntény áldozata lett.

A hang elhallgatott odabent. A felolvasás abbamaradt. A sértődöttség csendje. Egy szikár öregasszony úgy ül egyenes derékkal, leeresztett kezében a könyvvel. Ül és vár. Tessék, uram! Csak folytassa! Mondja tovább! Hiszen maga bizonyára kívülről fújja az egészséget! Nos, halljuk!

Fecske repült el mellettem. Villámgyors, észrevétlen suhanás. Betévedt és most nem tud kijutni. Vagy nem is akar. Újra és újra átszelte a folyosót.

Eltűnt.

Odalent röpköd. Az emeleti folyosót már megunta és most odalent.

Megfordultam. Leszaladtam a lépcsőn.

Megálltam. Rádőltem a korlátra. Ballábamat lelógattam két lépcsőfok között. Lógattam, lóbáltam. Valami hirtelen rémülettel visszahúztam.

- Gunyoros hang a folyosóról.
- Kedves vendég! Hogy érzi magát a kedves vendég?
- Sötétruhás férfi egy szobában. A dívány sarkán üldögélt és szivarozott. Fekete haj, simára borotvált arc. Nem nézett rám, ahogy kékesszürke karikákat fújt a levegőben. A karikák egymásba omoltak. Szétfoszlottak. Kivette a szájából a szivart. Megforgatta a két ujjá között. Tovább füstölgött.
- Csakhogy rámbukkant! Már azt hittem elkerüljük egymást. Na de hála a jó Istennek! – Felnézett. – Ideküldték? Ki küldte ide?
 - Senki.
 - Hát persze, hogy senki. Azt hiszi, nem tudom. Mondja, mit akar tőlem?
 - Semmit . . . igazán.
- A sötétruhás férfi hallgatott. Szivarozott és hallgatott. Majd váratlanul.
- Akkor miért üldöz?
 - Hogy én? Önt?!
 - Maga – engem! Évek óta a nyomomban van. Évtizedek óta! Gangokon vágat utánam . . . a hátsólépcsőházban . . . elhagyott udvarokon . . . végállomáson! Hogy előkerítse a Rémet! Hogy a maga szavával éljek.
 - A Rémet . . .!
 - Na tessék! Most meg begyulladt. Ajánlhatok valamit? Szólítson Rémaynak. Ajánlhatok még valamit? Sehogyse szólítson.
 - Nem akartam zavarni.
 - Egyebet se akart. Mindegy. Hát akkor most nézzen meg jól. Sötét ruha, borotvált arc. Naponta borotválkozom. Adok magamra. Rágyújt?
 - Nem, köszönöm.
 - Sejtettem volna. Nem szivarozik, nem iszik. Hogy áll a nőekkel?
 - Néhány futó viszony.
 - Persze . . . persze. Az a maga esete. Stílusa. Ha egyáltalán beszélhetünk ilyesmiről.
 - Azért megvan a magam stílusa!
 - Jó! Jó! Nem kell mindjárt megsértődni. – Szétfújta a füstöt. – Maga egyszer rá akart valakit beszélni az öngyilkosságra.
 - Egy költőt. De csak azért . . .
 - De csak azért?! Miért?! Mégis miért?
 - Meg akartam menteni.
 - Megható!
 - Ne gúnyolódjon!
 - Távol áll tőlem.
- Csönd.
- Alkoholista volt. Lezüllött . . . teljesen lezüllött. Feljelentette a barátait. És a versei . . .! Csak megláttam a nevét egy vers alatt és máris tovább lapoztam. Pedig valaha micsoda tehetség! És én úgy gondoltam . . .
 - . . . hogy megmenti. Mint már említette. De az illető nem fogadta meg a tanácsát.
 - Honnan tudja?
 - Nem mindegy? – Felsőhajtott. – Kínos ügy.
 - Ön kezdte.
 - Ez tény. Ezért elnézést kérek. És még valamit! Hagyjon magamra. Nincs kedvem társalogni.
 - Értem . . . igen.
 - Ebben kételkedem. Maguk annyit locsognak. Örökké locsognak.

– Kérem, higgye el...
 – Elhiszem! Mindent elhiszek! Magát különben várják.
 – Engem? Hol?
 – A másik szobában. – Hátrafelé mutatott.
 Elhajította a szivarcsutkát. Fejét tenyerébe hajtotta, úgy dúdolta.
 – Meghalok Csurgóért, nem is a városért... nem is a városért... csak egy utcájáért...!
 Pókhálós kristályvizes üveg a másik szobában.
 Az üveg a sarokban.
 Lehajoltam hozzá. Ráfújtam a pókhálóra. Alig észrevehetően megrez-
 zent.
 Nézttem az üveget. Azt a hajszálfinom repedést. Mikor történhetett?
 Talán észre se vette. Nem is tud róla. Az biztos, hogy nem érdekli. Ezt már
 semmi se érdekli.
 Pedig várt valakire. Egy lányra. Egy barátjára. Mindenesetre valakire.
 – Árpád! Brumiller Árpád!
 Hát persze! A kövér Brumiller! A régi osztálytárs. Többször jártam
 náluk. Mindig megkínáltak valamivel. Az apja nyomdász. Egyszer kikísért
 az előszobába. Ön a fiam példaképe! (En? Mint példakép!) Még mondott
 valamit, hogy Árpád kissé ügyefogyott. Legalábbis annak tűnik, de azért
 higgyem el... Tulajdonképpen nincs vele semmi baj, csak ha bemutatnék
 neki egy lányt... Egy olyan kedves, megértő teremtetést. Egy darabig még
 az ajtóban álltunk. Hónom alatt egy könyv. Tokeah, az indián törzsfőnök.
 Brumiller úr maga emelte le a polcra. El kell olvasnia, kérem! Egyébként is
 mindig adott könyveket. Akkor éppen azt az indiántörténetet. Még utánam
 szólt az ajtóból. Az se baj, ha nem is olyan csinoska az a lány! Csak legyen
 türelmes... megértő. Visszaintettem. Eltűntem Tokeahhal.
 Kezem a térdemen. Úgy hintáztam Brumiller előtt.
 – Idefigyelj! Visszahozom azt a könyvet! Nem felejtettem el. Csakhát
 tudod...
 Elakadtam.
 Nem ezt akarja ő hallani. Nem ez érdekli. Inkább egy lány! Egy olyan
 türelmes, megértő... Akit elhozok ide. Ebbe a fogadóba. Ebbe a szobába.
 Kisasszony! Engedje meg! A barátom... Brumiller Árpád!
 Felálltam kissé zsibadtan. Megpróbáltam mosolyogni.
 – Szervusz, Brumiller! Majd még benézek!
 Az ajtóból váratlanul visszaszóltam.
 – Te Brumiller! Egyszer azért leszólítottál valakit. Mégpedig az utcán.
 Ne is tagadd! Egy miniszter lányát! Vagy éppen a miniszterelnökét? Csak
 úgy odaléptél hozzá? *Megengedi, hogy elkísérjem?* Bemutakoztál? Lehet,
 hogy be is mutatkozottál?
 De akkor már rohantam.
 Ez felingerelhette. Hiszen mindig voltak dühkitörései. Olyan váratlan
 dührohamok.
 Tűnés! Tűnés!
 Hirtelen megálltam.
 Egy cédula a folyosó szőnyegén. Azon kusza, gyerekes írással.
*Egy régimódi regényt írok. Olvassátok izgalommal. Bár nem lesz túl-
 ságosan fordulatos.*

De hát hol a regény? És ki az írója? Alighanem egy kislány. Odabent gubbaszt és ír, ír... Rója a sorokat.

Kiöntött víz loccsant az udvaron. Pofon csattanása.

Gyereksírás ebben a csattanásban.

Sivítő női hang.

– Kis hülye! Nem tudja megkülönböztetni a mosogatót a mosdótól! Lekiáltottam az ablakból.

– Hagyja azt a gyereket!

– Megkapja a magáét! – Éles nevetés. – Féljen! Csak hadd féljen! Lenéztem az udvarba.

Az oroszlánok eltűntek. Elhagyták a vendéglő kertjét. Hiszen senki se törődött velük. Észre se vették őket. Talán átmentek egy másik vendéglőbe. Ahol még számíthatnak valamire. De lehet, hogy az utcán csatangolnak. Az éjszakai utcán.

Suttogás. Betöltötte a lépcsőházat, mint egy lehellet.

Egy ajtó előtt álltam. Úgy hallgattam azt a csendes, áthatóan tiszta hangot.

– Hétfő–tizennyolcadika!

Kedd–tizenkilencedike!

Szerda–huszadika!

Csütörtök–huszonegyedike!

Odabent egy öregasszony előtt. Sárgás fehér haj, kövérkés, párnás arc. Hintaszéken ringatózott. Hunyorgott ahogy rámnézett. Mosolyogva bölintott. De olyan idegenül. Mintha egy hal úszott volna el előtte.

– Hétfő–tizennyolcadika!

Kedd–tizenkilencedike!

Szerda–huszadika!

Csütörtök–huszonegyedike!

Föléje hajoltam. Valahonnan messziről hallottam a hangomat.

– Mit akar? Az időt? Meg akarja fogni az időt?! Meg akarja tartani?! Nem felelt. Lehunyta a szemét. És csak mondta, mondta.

– Hétfő–tizennyolcadika!

Kedd–tizenkilencedike!

– Hohó, hölgyem!

Belehajoltam abba az arcba.

– Ehhez nincs joga! Ehhez senkinek sincs joga! – Két kezemmel leszoritottam a hintaszéket.

Arcom az arcán. Az egyik térdem belefúródott az ölébe. Rátapadtam. Egymásrapréselve merev mozdulatlanságban.

Ő már alig lélegzett. De még mindig lehetett hallani.

– Hétfő–tizennyolcadika!

Kedd–tizenkilencedike!

Szerda–huszadika!

Csütörtök–huszonegyedike!

Az asztalon megzörrent egy óra. Berregett, ciripelt.

Kinyújtottam a kezem, hogy leállítsam. Egy másik kéz gyengéden, de határozottan visszatolta.

Minden beleveszett a sötétségbe.

Csak a kinyújtott kezem a levegőben.

TANDORI DEZSŐ

Akármely évszak

Csorba Győző könyve nyomán

*Legjobb, ha versem címéül ezt írom,
s így folytatom: „Bár azt hittem, nem lehet
elviselni, ami . . .” (még jön majd),
„túléltem, épp azzal, amit éltem” –*

*s így tovább. Mint a gyorsan lefőzhető
kávéőrlet, tartalékolható lesz
a mű, jövőendő szomorúság
idején akár időszerű is*

*lesz: például meghal egy madarunk, s kedv
versíráshoz nem lesz, élni is alig,
de túllendülést sejtet, erre
biztat az előzetes félelmet*

*sem túlzó nézet; vagy kinek mire kell,
használhatja az olvasást. Ha kérded,
cserebogár, miért is éltem,
visszakérdem: kiről is beszélsz te?*

*Látod, személyei között szökdösik,
kire ezt ráfogtad, s ki úgy önmaga
volt, hogy azt unni lehetett már,
most eshetőségekre készül fel.*

*S akkor hadd kérjdem: miről is beszélek?
Okosság azt megmondhatja-e? Minek
tudni ilyet? A kitalálás
ellenjátéka éppúgy önkényes:*

*valami múltán visszatérek oda,
ahol ez a valami egykor megvolt,
legyen az madár, vagy akármilyen
együttlét, ami feledhetetlen,*

*legyen érthetetlen bárkinek, magam
a nekem érthető ellenpéldáit
is érteni vélem: szeretni
képesnek vélem magam, ha arról*

*van szó, ami forma szerint ellene
hat kényszerű adottságaimnak, s úgy
gondolok más ily kötődésére,
mint ami párja épp az enyémnek –*

*de hová jutottunk? Akármely évszak
köszönthet a még meg nem történteke,
nem fog több „kikelet” vígasszal
felhozni érvet, mentségül: élek.*

Téli bárány

Minden sors: jó sors
(Boethius)

1

Pál, Pali, a bátyám, akit gyerekkorunkban Paulinak szólítottunk, szintén a hegyen született. Ő élt ott közülünk legtovább, harmincesztendő koráig. Már úgy, hogy közben iskolába járt, munkát vállalt többfelé is, két évig muszós katona volt. A szőlőhegy egyforma távolságra esett a falutól s a várostól, sőt a nagyobb falutól is, ahol a körjegyzőség székelte meg az apátplébános a káplánjaival. Oda szüleim is leginkább adófizetni, okiratot kiállíttatni vették el. Mi a kisebb faluban voltunk iskolára fogva, ott lettünk elsőáldozók, ott bérmálkoztunk, odajártunk magunk korabeli fiatalok után, utcáztunk, báloztunk, rendetlenkedtünk, kaptuk az első névtelen pofonokat egy-egy sötét szövegetben. Házunk, helyesebben présházunk mellett jó meggymaglövésnyire másik ház, helyesebben présház állt. Voltak szomszédaink. Apánk napszámra járó ember volt, nyitástól takarásig ügyvédfélékhez szőlőművelésre. Élt vagy hat fiútestvére szanaszét a környező falvakban. Ez a hat egytől egyig kicsit nagy szót hallott, apánk szerencsére nem. Valamennyi nagybátyánk derék, dolgos, fineszes ember hírében állt, apánk talán náluk is derekabb, dolgosabb. Ha nem is fineszes. Pauli édesanyja meghalt, bátyám akkor alig négyéves volt. Ottmaradtak ketten apánkkal. Ügyetlen élet vált volna belőle, Paulit nevelni, kettőjüket ellátni asszony kellett. Elindult apánk, hozott is szép, fiatal nőt a házhoz. Ő szült engem egy évre rá, később kettőnk mellé Lőrincet, öcsénket.

A szomszéd Meinradéknál két gyerek volt, egy bátyámnál idősebb lány, Mari, s egy velem korú fiú, Péter. Az öreg Meinrad valamikor kitanulta a szabómesterséget, segédként valamelyest városban is dolgozott. Aztán rosszabb idők következtek, s családos embernek már fölszorult ebbe az örökölt présházba. Így Meinrad, sorsából következően is, ráhangolódott a mesélésre. Értett a szőlőmunkához, de nagyobb kedvvel vállalt öreg gépén némi javítást, fordítást, alakítást. Új ruhát nem, annyi önbizalma már nemigen lett volna. A környékbelieknek sem annyi bizalma a munkájához. Egy-egy cérnaszál elharapása után azért el lehetett mondani, főképpen az első világháborús kalandokat. – Tudjátok, az egyik becsapódásnál a kollegámnak az egész szégyenét levitte a srápnél. Ott fekszik mellettünk, jajgat s volt-nincs szégyene. – Törtük a fejünket, micsoda lehet az a szégyen, amit a srápnél levisz. Bátyámat kérdeztük, ő szintén nem tudta. De úgy tett, mintha nem ránk tartoznék. Évek múlva, amikor anyánk azt találta mondani, apátok csak a szégyenét nem felejté el elrakni, s odaküldtük öcsénket apánk elé, kérdezze meg tőle, mi az a szégyen, amit nem felejt el elrakni, apánk kétfelé hasította az előtte levő kuglifát, majd a fejszét újból magasba emelve mogorván odaszólt nekünk: – A pöcsöm. – Esténként, nyáron a rönkön, télen az asztalnál kártyázás közben rendszerint

az első világháborún vesztek össze Meinraddal. Apánk gyerekfejjel elvesztette az apját Galíciában, Meinrad szinte gyerekfejjel megjárta az olasz frontot. Egyszer úgy összekaptak, hogy apánk dühében lesöpörte az asztalra kitett diót s rákiabált Meinradra: – Ebből se egyél többet. Lopjatok ti is. Meg a boromból se igyál. Meg vidd a koszos babszemjeidet is haza, amiket elnyertél tőlem. – Anyánknak kellett ilyenkor beavatkoznia, békíteni őket. Anyánk tudta, nem az első világháború a baj. Apánkat az bosszantja olyan gyerekesen, hogy Meinrad mind elnyeri tőle máriásban a babszemeket, amiket kártyatökének este kitett. Valóban apánk elől hamar fogyogattak a tarka pénzecskék, s ezt sehogy se tudta elviselni. Még úgy ugyan nem, hogy a kibicelő Meinrad Agnesz néniék közben minduntalan csörgette a nyereményt a kötényében s nagyhangon számolt. Aztán mégis leültek újra, kártyáztak is, mi bátyámmal meg Meinrad Marival fölszedegettük a szétgurult diót s visszatettük az asztalra. Tíz után együtt nézték kint a frissen esett havat. Apánk csöndesen találgatta Meinrad-dal, lesz-e tovább fagy vagy végre enyhül az idő.

Nyáron jobb volt, mint télen. Ott ülünk esténként mindnyájan a rönkön, elférünk rajta, akkora, ahol az udvar már lejt a szőlőpászták felé, nézzük a távoli falvak fényeit. Fölhallatszik a város zaja olyankor idáig, s találgatjuk, lent a völgyben, a vizimalomban özvegy Ignáczné takarékoságában egyáltalán gyújtott-e ma lámpát vagy már eloltotta, mert lefeküdt. A beszélgetések sosem unalmasak, s ha meggondoljuk, ehhez találékonyak kell lenni. A felnőttek annyira belegabalyodnak egy-egy történetbe, észre se veszik, mi közben nyúl, róka, sün, menyét módján hangtalanul bekóboroljuk az éjszakai hegyoldalt. Mire Meinrad föláll, nyújtózik, s kedvenc szava járásával mondja, na tegyük el magunkat holnapra, mire anyánk körülpillant, úgy ülünk a rönk végében a fűvön, mintha nem mozdultunk volna el helyünkről egy percre sem. Nálunk a bátyám alszik anyánkkal egy ágyban, én apánkkal, Lőrinc vagy Larenc, ahogy nevezzük, külön a hencseren. Jobb lenne anyánkkal aludni. Mindig hallom apánk háta mögül, hogy még sugdosódnak a bátyámmal, anyánk mesél neki, nevetgélnek, csak olyan halkán, soha egy szót nem tudok áthallani. Apánk rendszerint elalszik, föl-fölhorkan, fújja a kását, széles háta engem nekilapít a falnak. Bátyám az Antal-napi búcsún kapott szájmuzsikáját is beviheti az ágyba. Sőt játszania kell anyánknak, aki halkán dudorászatgot hozza. Ha Pauli elbóbiskol, anyánk fölébreszti: – Pauli, ne aludj, játssz. – Pauli meg, már ahogyan tudja, játssza a lassú, a friss dallamokat. – Pauli, most mazurt – mondja a sötétben anyánk. Bátyám nem tudja igazán, mi a mazur, csak annyit, hogy méltóságteljesen kell játszani. Anyánk ringatja hozzá magát, dúdol, dudorászik. – Erre szerettem táncolni – sóhajt. – Erre tudtam a legjobban. – S amikor Pauli abbahagyja, megintcsak rászól: – Fújjad, kislány, nekem te vagy a legszebb. – Apánk a zenebonától nem tud igazán elaludni. Morog is magában, élvezi is. El-elszundit közben, s mielőtt horkolni kezdene, fölriad. Apánk nem ért a muzsikához, mint anyánk, nem szeret táncolni sem, de hallgatva elviseli. Hogy közben ő se maradjon ki a jóból, rám szól, vakarjam a talpát. Én már rég lábtól fekszem, hogy jobban halljam, mit beszélnek odaát a másik ágyban, s vakarom a talpát. Nem szeretem, mihelyt fülelve úgy észlelem, elaludt, szépen abbahagyom. Apánk, úgy látszik, épp erre ocsúdik, kicsit megtaszít, hogy folytassam. Egy alkalommal úgy orra talált rúgni, hogy fölajdultam. Szípgóva hallgattam, anyánk a másik ágyban csucsori hangon mondja, fújjad, Pauli, fújjad, kislány, nekem te vagy a legszebb.

Ez már tél idején volt. Addig bátyám is megjárta a maga kálváriáját a szájmuzsikával. Kezdődött mindjárt az Antal-napi búcsún. Ballagtak hazafelé

a városból, anyánk elől, Pauli a háta mögött, fáradtan a délelőtti látványtól, a tülekedéstől, Pauli tetejében az örömtől. Az Antal-napi búcsú a sokacok búcsúja, a barátok temploma előtti füves téren sátor sátrat ér. Ember töméntelen. A lovaskocsik, az autók inkább megkerülik a fatelepet, a kórházat, a gimnáziumot, a parkot, a tömegben keresztüljutni lehetetlen. Bent a templomban a barátok folyamatosan misét mondanak, prédikálnak sokacul-magyarul-németül. Az egész környék tódul befelé a városba. A kereskedők, papok, kocsmárosok, zenészek üzleti forgalmán mindenki vidul a pénzéért, aki teheti. A részek estefelé a Duna-parton alusszák ki bódultságukat. A bálozók éjszaka üvöltöznek, pofozkodnak, bicskáznak. Anyánk Paulival végigtérdepelte a német misét. Utána báméskodtak, puszedlit vettek, mézeskalács-rózsafüzért, Larencnek mézeskalács-huszárt. Közben a szájmuzsikát. Elfáradtak. A mezei szellő jót tett a tolongás után. Az útfélen megkésve, fehéren virágzó bokrok illata pihentetett. – Próbálgasd, Pauli – mondta egyszer csak anyánk. – Tanulgass a szájmuzsikán, legalább nem unatkozunk hazáig. – Pauli fújta, hamisan, hangosan. Anyánk gondolatai később másutt jártak. Nem vette észre, hogy a muzsika elhallgatott. Hirtelen föleszmélt s hátrafordulva mondta volna, muzsikálj, Pauli, kisfiam, muzsikálj, de bátyám riadtan állt, arcán folytak lefelé a könnyek. A muzsika nem volt meg. A szép ünneplő nadrág zsebe lyukas volt, erről Pauli megfeledkezett, amikor keze izzadni kezdett a muzsika szorításától, s belecsúsztatva, épp a lyukas zsebbe. Pauli tudta, anyánk, milyen kedves, olyan szeszélyes is. Hang nem jött ki a száján, a könny annál jobban csordogált orra körül alá a szája szögletébe. Anyánk letört egy vesszőt az útfélen, a gallyacskákat gondosan letépdeste róla. Elindultak visszafelé az úton. – Nézd csak, ott van – mondta anyánk. Pauli boldogan lehajolt, abban a pillanatban nagyot csipett fenekén a vessző hegye. Anyánk kisvártatva megint azt mondta, ott van, Pauli látta, hogy nincs, nem is akart lehajolni. Annál nagyobbat ütött rajta anyánk. Így haladtak. Pauli lehajolt, a vessző suhogott, lehajolt, a vessző nagyot csipett rajta. Arca a sírástól összemaszatolódott. Néha mintha megcsillant volna valami a fűben, hátha most igaz, gondolta, ott hever előtte a szájmuzsika. Anyánk úgy ballagott a nyomában, mintha ráérős útját lépdelné. Szólt, ütött. Pauli már nem sírt, csak remélte, az útnak hamarosan vége lesz. Messze, a rétek felől szembejött valaki. Mihelyt közelebb ért, integetett. – Keresnek valamit – kiáltott anyáknak, még jobban siettette lépteit. – Keresnek valamit, néni? – Pauli fölismerte Ignáczné legényét, aki szintén a búcsúból jött. Mintás fehér ing volt rajta, ünneplő nadrág, nem árulta el, hogy liszttel dolgozik. Választékos beszédéért, füttyművészetéért mindenki szépszájú Félixnek hívta a környéken. – Csak úgy megyünk – mondta anyánk –, ballagdálunk. – Ránézett Paulira. Bátyám mindkét tenyérrel a hátsófelét dörgölte. Anyánk már észrevette a muzsikát a legény kezében, azt nem tudta, Pauli is meglátta-e. – Nem ezt a szájharmónikát keresik? – kérdezte Félix, derékban kissé meghajolva, s közben szemébe hulló fekete haját hátrasimítva. – De, alighanem ezt – pillantott a legényre anyánk. Pauli nyúlt volna a muzsikáért, de a vessző suhogott s rácsapott a kezére. Anyánk mosolyogva megigazította bal karján a kendőt, amibe az ajándékok voltak belekötözve. Szépen odatartotta Félix elé, ebbe ejtse bele a muzsikát. Egy darabon még együtt haladtak. Anyánkban benne lapangott a rossz, szeretett volna csipkelődni ezzel a szépszájúval. – Mi újság Apatinban – kérdezte nyájasan. – Nincs nekem már senkim Apatinban – felelt rá ámulva a legény. – Ja, nincsen – tünődött anyánk. – Hát az Ignác Ilonnal mi újság? – érdeklődött tovább, mintha az iménti kérdést föl se tette volna. – Rég láttam. Szépül-e, farosodik-e? – Félix udvarias választ keresve lépkedett

anyánk oldalán, s lassan, akaratlanul belepirult. Anyánk észrevette, mosolygott magában. Még kétszer-háromszor, sóhajtozva, efféléket mondott, hogy na bizony igaz, így szokott ez lenni, majd, hát bizony sose is volt másképp, szegény szépszájú Félix, amikor jobbra, a malom felé térve elköszönt volna, s azt hallja, aki malomba jár, lisztes lesz, zavarában szerbül köszönt el anyánktól. Anyánk jóízűen kacagott, szerbül viszonzta a köszönést. S hegynek fölfele menet csak ingatta vidáman a fejét, nevetett, s habár nem tudott eligazodni ezen a Félixen, hirtelen azon se, már ő mit akart, még a szőlők közé fölkapaszkodva is jót kuncogott.

Meinrad vállalkozott, hogy megtanítsa bátyámat játszani. Pauli már reggeli után átballagott hozzá. Meinrad a nyári melegben kihozta öreg varrógépét a diófa alá, s napközben mindig az árnyék forgása szerint cipeltette velünk ide-oda. Bátyámnak kiparancsolt egy küsszéket. Mi a győpön üldögélve figyeltünk. – Na, nézd csak – szólalt meg kissé ünnepelesen Meinrad. – Először is bemutatom neked a fogásokat. – Szemüvegét a homlokára tolta s kiegyenesedett a széken. Most látszott, milyen hórihorgas ember. – Így tartod a hangszert a kezekben. – Pauli megpróbálta úgy horgasztani, passzintgatni az ujjait, ahogyan Meinrad mutatta neki. Elég ügyetlenül sikerült. – Most a szájadhoz veszed, befúvod a levegőt, visszaszippantod a levegőt. A megfelelő helyen. Ennyi a tudomány. Ha befúvod a levegőt, mélyebb hangot ad, ha visszaszippantod, magasabbat. . . . Vagy fordítva – tette hozzá kicsit bizonytalanul. Meinrad előjátszott Paulinak, elég összevisza, úgy találtuk. Megszólalni nem mertünk. – Ebben a sarkában van a legmélyebb hang, innen halad fönek a skála. Ezt elfelejtettem neked megmutatni. – Ebédig gyötörték egymást. Pauli sehogy se jött rá a zenélés nyitjára. Be-benyálazta a hangrekeszeket, Meinrad a tenyerén, a nadrágszárán ki-kiveregette neki a muzsikát. A hangok időnként bugyborogva, visítva, menekülésszerűen igyekeztek kifelé a muzsika hátulján. – Pihenjünk – tanácsolta Meinrad. Pihentetésül elmesélte, hogy első szájharmónikáját még a mesternétől kapott zsebpénzen vette annak idején. Szép cifra doboza volt, pirosbéleses, figurás, „Unser kleiner Musikfreund” volt gót betűvel a födelére írva. Akkor még rendes munkát kapott valaki a pénzéért, sóhajtott, nem úgy, mint manapság, s vetett egy pillantást a bátyám kezében levő hangszerre.

Meinrad nem lett volna rossz zenetanár, de valószínűleg segédkorában játszott utoljára szájharmónikán. S mára inkább az elvére emlékezett, mint magára a művészi megvalósításra. Anyánk fülelt, megérezte, nincs igaza, hogy eleinte azt is kétségbe vonta, került-e valaha Meinrad kezébe efféle szerszám bátyám Antal-napi muzsikája előtt. Az előjátszásból egyre inkább kihallatszottak az ismerős dallamfoszlányok. Lehetne énekelni rá, ismerte el később anyánk is. Meinrad, mihelyt ráérő ideje volt, hívta Paulit. Minket azonban már nem túrt meg maga körül. Előbb Larencet utasította odább, mert állandóan gagyogott, majd nevetgélésünkért kettőnket, saját fiát, Pétert, meg engem. Anyánk, ha nagyon megsajnálta a kis muzsikusinst, átkiáltott, Pauli, kész az ebéd, akkor is, ha nem volt kész. Előfordult, hogy egy-egy délelőtt Meinrad haragos volt, olyankor kukorítottak a dallamok, nem lejtettek bársonyosan. Ha jól ment a gyakorlat, Pauli csak harmadjára hallotta meg a hívást. S mosolyogva jött haza, nem könnymaszatos arccal s ökölbe szorított kézzel, olyat motyogva magában: – Csak megvolna még a kutyám, ráuszitanám.

Egy őszi délután Urosevics Szávó terelte át nálunk a hegyen a birkáit. Meinrad addig már fölmondta a szerződést Paulival. Nem cipelte ki varrógépét az udvarra, s végzett a rábizott télikabátok kifordításával. Vagy a nap-

cirmos ablaknál ülve épp munkába vette őket. Azokban a napokban a városi hegyen volt családotul. előszüreten. Apánk is ott mosta a hordókat mindennap a Kincses ügyvédnél a borászatban. Szávó szintén a szüret miatt kereste Meinradot. Az Urosevics-szőlő bent húzódott szélesen Meinradék szőlője s a miénk közt. S Meinradék munkálták most már állandóan tartott szabás szerint. Mivel Urosevicséknél néhány éve nem volt asszony a háznál, Agnesz néni mosott is az Urosevics férfiakra. S ha már minden a feje tetején állott, bement hozzájuk takarítani a faluba. Urosevicsék a nagyobb faluban laktak. Módosak voltak, szép, csempézett elejű házuk állt a szerb templom mellett. Pontosabban a szerb s a katolikus templom között. Az öreg Urosevics földjei nagyobb részét kiadta feles művelésre. Fiainak nem nagyon fült a foguk a paraszti munkához. Szávó azóta elhalt nagybátyja sugallására beleszeretett a juhászlatba, nagyobbik öccsét, Vukot mindenhova magával vitte. A legkisebb fiú, Péro, velünk korabeli gyerek volt. Urosevicsné a vele feküdt gyermekágyban halt meg. Az öreg Urosevics időnként kihajtott lovasfogatával hozzánk a hegyre, hogy megnézze, mint vélekedjük a szőlője felől. Hajlott ember volt, gyomorbeteg, kedvetlen. Szávót, Vukot hónapszám nem láttuk.

Szávó most a pincéjük felől ereszkedett hozzánk, egyedül, a kutyájával. A birkák az akácos melletti ugaron legeltek. Urosevicséknak nem volt prészházuk, csak ez a partba ásott pince. A pántolt vasajtón hatalmas lakat. A lakat egyik kulcsa állandóan Meinradéknál lógott a szögön. Szávó abban bízott, nemcsak a szüret dolgát intézheti ma Meinraddal, hanem a pincéjükbe is bejuthat egy-két nyelet borra. Hóna alatt üres fonatos üveget hozott.

– Azt gondoltam, itthon találok őket – mondta üdvözlés, kezelés után anyáknak. – Nem láttátok, rendbe tette Meinrad a hordóimat?

Anyánk behívta a prészház melletti nyárikonyhánkba s megkínálta ebéddel. Szávó a meghívást elfogadta, jó étvágyal evett. Anyánk bort is tett az asztalra. Szávó időnként kortyolgatott a pohárból. – Hol kergetett mostanság a fene – kérdezte anyánk. Nézte, hogy táplálkozik a vendég. – Odaát voltam – felelt rá elgondolkodva Szávó –, jó füves tarlók voltak. – Az odaát ebben a szőhasználatban túl, a Duna másik oldalán, a Bácska valamelyik szögében volt. Szávó eltolta maga elől a tányért, poharat. Visszamentünk mindnyájan az udvarra s a rönkre telepedtünk. Maszatos öcsém fölerősszakolta magát Szávó térdére. Én a kutyával próbáltam ingerkedni, de Rezső nagyon mutogatta a fogait.

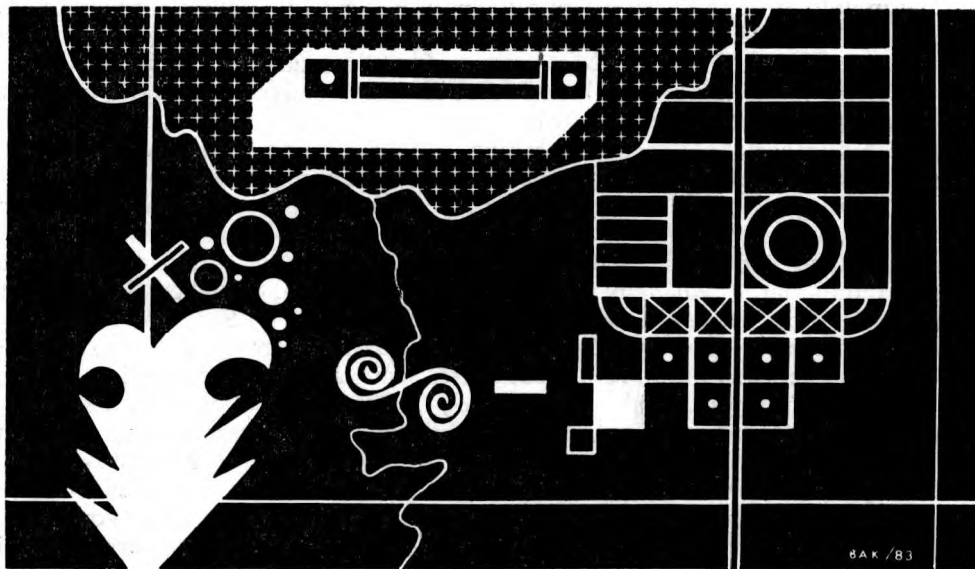
Messziről hallottuk bátyámat megjönni az iskolából. Még az akácos fölött járt, de a szájmuzsikája szólt. „Geh hinaus auf die grüne Wiese“, ezt játszotta, mint hetek óta álmában is. Egyre bátrabb lett Paulink a játékban, esténként már kíséni merte a felnőttek dalolását a rönkön. Az egyszerű, különben szép hangzású dallam megunhatatlan lett neki. Hallottuk, jön lefelé az ösvényen, látni még nem láthattuk. Szávó óvatosan a zsebébe nyúlt s elővette a maga szájharmonikáját. Jóval nagyobb volt, mint a bátyámé. Szájához illesztette, s mihelyt Pauli önfeledten kornyikálva befordult az udvarra, Szávó hirtelen belevágott a dallamba. Pauli megtorpant, szinte ijedten nézett ránk. A muzsika elnémult a száján. Anyánk nevető arcát nézte. Szávó a szabad kezével intett neki, hogy hájde, fiú, fújjad, hájde, anyánk meg felsőtestével bókolva a rönkön, bátorításul, csak szépen, kisfiam, ahogy esténként szoktuk, rázendített, „Blumen pflücken Kränzchen binden, rote Rosen, Vergissnichtmein“. Maszatos öcsém odaállt Pauli elé s kancsin fölneztet rá. Szávó fújta a dalt, s hogy Pauli riadalmát föloldja, tánclépésben odalejtett mellé. Átölelte bátyám vállát, vonta magával körül az udvaron. Anyánk melléjük csapódott, énekelve persze. Pauli megkönnyebbülten nevetett. Egyre bátrabban hangolódott vissza a dallamra.

Jártak körbe az udvaron. Szávó tánclépésben, anyánk tánclépésben s énekelve hozzá, Pauli meg-megbotolva. Mi öcsémmel a hátuk mögött mutogatva, idétlenkedve, Szávó lötyögő bársonynadrágján nevetve. Fújták, amíg mindnyájan ki nem fulladtak – nagy nevetéssel az udvar gyöperé dőlünk, akár egy halom zsák. – Mutasd a harmonikádat – mondta Szávó a bátyámnak. – Egészen jól megy. Csak még finomságok hiányoznak. De jól játszol. Próbáld meg az enyémet. Neked is ilyet kellene szerezni. Ha újra eljövök, bemutatok neked néhány finomságot. Tudod, mit? Hozok majd neked nagyobb szájmuzsikát.

Szávó halkán intonálta az iménti dalt, aztán másikat, harmadikat. Ismert jónéhány német éneket, nemcsak szerbet, magyart. Bátyám boldogan hallgatta. A birkák már harmadszor fönt jártak a tetőn. Rezső, a kutya, idegesen ült gazdájával szemben. Kurta nyüszítéseket hallatott. Kétszer már visszaterelte a nyáját, most újabb parancsra várt. Szávó fölállt, szedelőzködött. Hóna alá akarta kapni a fonatos üveget. – Hé, ez tele van. Mivel töltötted meg te ezt a pintest? – kiáltott oda anyáknak. – Pintes? – nevetett anyánk a konyhaajtóból. – Legalább két és fél literes. – Szávó hümmögött. – Mit töltöttél bele – kérdezte –, fikszlit, fehérét? – Ihatót – mondta neki anyánk.

Egy darabon kísértük fölfelé Szávót a birkák után. A kutya szemcsippenésre kizavarta a három elmaradt kecskét az akácospól s besorolta őket. – Eladhatnál nekem egyet közülük – mondta anyánk. Szávó a kutya ügyködését nézte, s csak később felelt rá: – Nem jó kecskék ezek, mihasznák. Csak cibálnak mindent, tejet alig adnak. Meg akarok szabadulni tőlük. De neked nem adok el. Ha komolyan gondolod – mondta kezét nyújtva búcsúzóul –, ha komolyan gondolod, szerzek én nektek kecskét. Jó anyát, jó tejelőt. Tudok most olyat. Ha legközelebb jövök, elhozom.

(Folytatjuk)

KISS IRÉN

Berber és vidám

(az összes bartóki allegróra)

! megtörténhetett ! megtörténhetett
a föld alatt
a föld színén
a föld visszáján

és a föld felett
ha látom nevetek
minder árok nyiladoz
én nyelhetetlen
maradok ajja-ajjahaj
játszi könnyeden torkomon terem
ha látom nevetek

csendesül a tér hazaér a pásztor
játsszuk el hogy füstből vagyunk
nem most hanem máskor
elmentem én a

vásárra viszem a fejem
van ma holnap is van
mindig mindétiglen
van ma holnap is van
ma

szemerikél a sors fagytól sose félünk
hejehuja ordas élet te a
szemefényünk te a szeme te a szeme

megbolydultak az égiek legelői
elhulltak a déli nyájak
?mikor megyünk mi is arra
vettem egy koporsót pörgetem
nyájasan

szállingózva fénné válok
világot szitálok
ő már sosem fázik
be ha nem is fogadjátok
a kéményből zuhan rátok
ejhaj ejhaj csillagi sziporka

eressz be az ajtón mert
nem kell vigyázni föl lehet állni
nem kell vigyázni föl lehet állni
ránca szedem a szemem
gyere pajtás énvelem
bárha ajkad fölrepedt
!jönnek legények
!jönnek legények
!jönnek legények
eressz be az ajtón mert
megkondulok megkondulok
rövidül már a hurok

de nem azért jöttem hogy én itt
belépjek
virágos nyoszolyát ne vessetek
néki
aha ó ha
megkerülöm házát megkerülöm házát
adja legszebb lázát szemének világát
már látható

lennél csak a kezemben nem
sajnálnálak feltálnálak sírva
ölelne a bánat azon az úton
más éli idejét hóha elmentek dél fele
megjöttek délre ki kopog ki kopog
jobb hogyha ázik él
verdes még a szárny !nézd a kósza árny
elsiklik odatéved

megfognak ha menekül
megfognak ha menekül úgysem
sikerül menekülne zöld erdőbe
vadak szorongatják körbe
iszonyú róka farkak megtudhatod még

isteni ujjak motozása pokolbeli hárfán
lúktet a furcsa mélyi szivárvány
neked már véged haha
hártyákat nem kimél az égiek gögje
megropogtatnak levéltelen ágak
senki nem nyúl utánad
sehenkihisehe fáhárahad ahaj

léljen mi élhető

széttépném szétszórnam szétvágnam rajta
ha úgy akarja
suhan a ligeten
a torkomon terem
röpül a röpül a röpül a
isteni balta
úgy volna volna volna jó

de bezzeg elmosná a zápor a hallgatóg rétet
nem kéne atyádtól ennyire félned
csak pergünk szemenként szementre
lállj csak fel bizalommal
lkaromba táncolj
máshová érnél máshová vágyol

isteni ujjak motozása pokolbeli hártán
nyilik már nyilik az éji szivárvány
lépcseje véreeres márvány
jó lehetne
elmennél elmennél jobb útra
véled a másakra
kipkopkipkopkipkop hajnali gyöngysor
tű tővén szárad
lennék csak erős tölgy hajlanék
a jóra bármilyen szóra rekkenő

őszben csudabőszen
mégis mégis egyre inkább mentől jobban
tárad !tépjed a lángot forgasd a lábad
egyik sarkam sárba lépett
a másik a napba réved
széll-el-szóval

a medvének foga támad dobja víztükörbe
apró bálnák mulatoznak kavics közé tűzve
széll-el-szóval

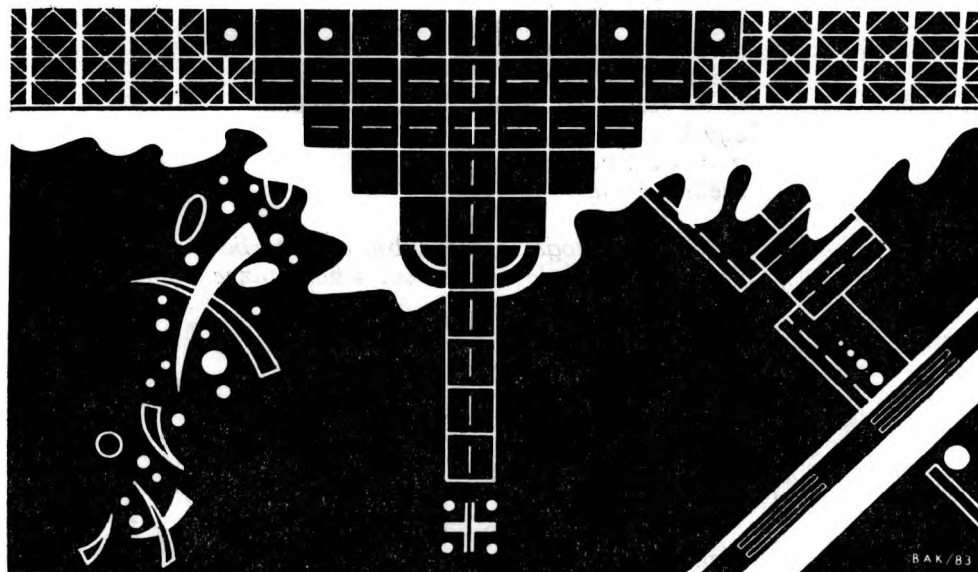
nézem a rétet
nézem a rétet
vérem szerteszéled
úgy szeretlek téged
menten megvernélek
bőrödön kopogok
bordádon zokogok
elvinnélek

győzünk majd kétkedőn
győzünk majd kétkedőn
buzgányom szájtédőm sarkantyús
karabélyom teli pár vig manóm

*játszottam én már ezer citerán
játszottam én már ezer citerán
de még ilyent nem ütöttem
széttörik rajta a könnyem
elpereg elpereg
székemről a nyereg
de micsoda száguldás
hajam belevásik*

*ha mondom hogy egészen csak a
tied léssen
vezetik már kötőtéken
arabs deli vér
dézsába se fér*

*gyere ide gyöngyöm hiszen szép a lánc
hogyha jól megcélzod épp beletalálsz
ihajla – hajlabajla
hallgattam eléget telérem-talárom*

Emelt fővel

V.

A FEL NEM ÉBRESZTETT IGÉNY

„Hogy mi szerettem volna lenni? Ez abban az időben nem lehetett kérdés. Akkor azt kellett szeretni, hogy az ember megéljen. Nem lehetett válogatni. Ha én nadrágot akartam, hogy legyen, vagy cipőm, oda kellett menjek, ahol ezt meg tudom venni. Akkor nem az volt, mint máma. Akkor nem volt pálya-választás. Legalábbis vidéken nem. Pesten, vagy városban nem tudom.

Hidasnak akkor lehetett 2000 vagy 2200 lakosa és ebből taníttatta gyereket a főjegyző, Bognóczky, a református pap, de ő sem a papi fizetéséből, hanem méhészkedett, mindennel foglalkozott, meg dolgozott sokat. A felesége tanítónő.

Innen Hidasról két-három gyerek tanult, a többiek elmentek vājár iskolába. Én meg elmentem a bányába, mert itt volt helyben. Nem tudtam, hogy egy évig leszek bányász vagy kettőig. Pénzt akartam keresni. Aztán maszek alapon lettem a vājár vizsgát és jobban jöttem ki, mint azok, akik elmentek vājár iskolába.”

Balogh Lajos vegyipari munkással, volt bányásszal beszélgetek. Még kinn született Bukovinában, jól emlékszik a bácskai menekülésre, de fiatalságát már itt töltötte Hidason. Meglehetősen nehéz körülmények között, mert mire a székely gazdaságok éppen megerősödtek volna, jött a túlméretezett iparosítás, amelynek terhét a mezőgazdaság viselte.

A székelyek roskadoztak a föld súlya alatt, a földjüktől megszabadított németek viszont egyre gyarapodtak. És ahogy már szó esett róla, akadt olyan hely is, ahol a svábok egy idő után sorra visszavásárolták a korábban elkobzott házaikat. Hidason erre nem volt példa és a Hidason lakó székelyek gyermekei még szerencsésekknek is voltak tekinthetők, nem kellett a városban, vagy távolabbi vidéken keresniük munkát, itt volt közvetlen közelükben a bánya.

Balogh Lajos is, ahogy tehetette, a hidasi bányába ment dolgozni. Ez az üzemegység az 1950-ben alakult Nagymányoki Szénbánya Vállalathoz tartozott. Az akkori helyzet jellemzésére másoltam ki az itt következő néhány sort a *Hidas község története* című kézirat munkából.

„1950-ben a termelés Hidason a lehető legmostohább körülmények között indult meg. Nem volt osztályozó, nem volt meg a szállítási lehetőség külszínen, nem volt raktár, a bánya-üzemvezetőség irodája egy kis szobából állott. A fürdő is két kis helyiség volt, egy a nőknek, egy a férfiaknak. A bányászok ruhája benn a fürdőben lógott. A környékbeli dolgozók kerékpárral vagy gyalog jutottak a bányához egy olyan úton – köves út nem volt –, ahol a legkisebb eső után is jóval bokán fölül ért a sár. A gépműhely egy fészter volt csupán. A ki-termelt szenet a csillékből a földre öntötték, honnan egy rossz szekérral, majd később teherautó és székérfuvarral szállították ki a 3 kilométerre levő álló-

másra, másrészt kupacokba halmozták ahydralás végett. Hidason csak egy kis kézraktár lévén, az anyagokat először Nagymányokról az ottani anyagraktárból szekérfuvarral szállították át – 6 kilométeres úton –, majd később kocsifuvarral – 14 kilométeres úton.”

Minderre természetesen magánfuvarosokat kellett szerződtetniök, mert a bányának nem volt saját istállógazdasága. Ilyen kezdetleges körülmények között a napi átlagtermelés sem volt valami magas, mindössze 92,3 tonna. A következő években megépült a *kisvasút* (1951) – a termelés szinte a nullára esett vissza, mert a vasútépítéshez a bánya adta a munkásokat –, az *osztályozó*, a *bekötő út*, a *bányafürdő* (1952–53) és mikor már a bánya rendszeresen tudta teljesíteni éves terveit, elkészült a magasnyomású brikettgyár is (1959). A napi átlagos termelés 1954-ben és 1961-ben volt a legmagasabb – 900 tonna felett –, 1964-ben némileg visszaesett (617,6 tonna). Ez év (1964) december 31-én az összes nyitott vágat hossza 6663 folyóméter volt, s ebből korszerűen volt biztosítva 5005 folyóméter.

Még csupán egy adat: a bányában dolgozók létszáma általában 800 és 900 között ingadozott.

A bányát azonban a hatvanas évek közepén nem volt rentábilis üzemeltetni. „... . A minisztérium részéről történt részletes bányaszemle, és az üzemvezetőség részéről öt alternatívában betervezett tanulmány alapján a minisztérium műszaki főosztálya arra az elhatározásra jutott, hogy üzemünknel minden további feltárást, beruházást beszüntet, jövőbeni termelésünket a brikettgyár minimális hidasi szénszükségletének megfelelően napi 600 tonnában határozta meg. Ezzel a széntermeléssel feltárt szénvagyonunk csupán 1964, 1965, 1966-os esztendőkre elegendő, úgyhogy 1967-ben már csupán 4 hónapig termelünk napi 500 tonnás termeléssel... .

... Ezt a tervet az üzem előreláthatólag teljesíteni fogja, közben azonban folytatja a felhagyott vágatokból az anyagmentést és készül az üzem teljes beszüntetésére.”

A bányát később be is zárták. Balogh Lajos a legutolsó időig ott dolgozott.

– Véglegesen 1971-ben szűnt meg – mondja, miközben állandóan egy gyufaszálat rágcstal –, mert olcsóbb volt az olaj, mint a magyar szén. Azóta, gondolom, piszkosul megbánták. A brikettgyár a legmodernebb nyugatnémet gépekkel volt felszerelve. Az átalakítása, azt mondják, 670 millióba került. Helyére ide telepítették az Illatos úti vegyi műveket Budapestről. Én korábban a bányában dolgoztam, majd a brikettgyárban, onnan meg áthelyeztek a vegyi művekhez.

– A bányával mi történt?

– Összerobbantottuk. Lejtes aknák voltak, három egymás után. Itt voltam az utolsó napig, sőt még két hónappal tovább is. Egyedül én maradtam a lőmesterrel. Nem akartam elmenni az uránbányába. Hogy minden nap 60 kilométert utazzak oda. Naponta 120 kilométert. Meg a bánya is veszedelmes.

– A hidasi nem volt veszedelmes?

– Ez is az volt, de meg sem közelíti a többi bányákat. Nem voltak veszélyes gázok. Monoxid volt, de nem volt metán. Az a szerves anyagoknak a bomlásából keletkezik és a szénfalból jö ki. Sokszor kifúj 100 vagon szenet is. És se szaga, se jelzése, se semmi. Ezek szoktak berobbanni. Komlón legtöbbször ez csinálja a bajt. Utóbb Lengyelországban, Csehszlovákiában és mindenhol. Hidason nem volt metán, de volt oxigénhiány – széndioxidgáz volt, de aránylag nem volt sok víz.

– A legnehezebb időkben, mikor a termelőszövetkezet alakult, elég nagy szegénység volt. Ez a bánya 20–25 kilométeres körzetben elég sok munkást foglalkoztatott.

– Itt kaptak munkát a fiatalabb székelyek.

– Meg a bennszülött svábok. Mindenki, akinek nem volt más megélhetése. Itt valamivel többet fizettek, mert máshol nagyon keveset. Akkor sem keresett sokat a bányász, csak hogy a kívülállók éppenhogycsak tengődtek. De most, aki nem bányász, az is megvan. Ezért is nem mennek bányába.

– Most mennyit keres? – kérdeztem 1980-ban.

– 4100 forintot.

– Ez biztos?

– Attól függ, mert én folyamatosan járok. Minden hónapban van egyszer öt nap munka, máskor mindig négy napot dolgozok. A napok nyolcórásak. Három szabad szombat van beleszámítva. (Akkor általában két szabad szombatot kaptak a dolgozók.)

– Miért van több pihenőnapjuk?

– Vegyi üzem. Szennyvíztelep-vezető vagyok. A munkám nem veszélyes. De vannak mérgek, meg az ország összes csontját idehordják a vágóhidakról, hogy feldolgozzuk. A bőrgyárakból a hulladék bőrt. Sósavat, kénsavat, ditrifont meg többféle mérget gyártanak. Ezeknek csak 40 órás a munkahetük. Nem leányálom! Vegyi üzem.

– Bűdös?

– Bűdös, másrészt meg méreg-szag. Budapestről is ezért telepítették ki, mert rontotta a levegőt. Nagyon ritkán fúj a szél a falu felé. Bonyhád felé többször.

– Bonyhádon érzik a szagát?

– Ritkán. Nyáron inkább, mert akkor rengeteg a kukac. Csontban, bőrből. Sokszor úgy söprögetik össze. Egyszer ezért tették ide, a szaga miatt, másodszer meg, mert leépítették a brikettgyártást, bezárták a szénbányát és volt hely, vasút, víz, épületek. Most 340–350 embert foglalkoztatnak.

– A többi munkással mi történt?

– 1963-tól kezdődően, ahogy a bányában fogyott a szén, a vidékieket Teveltől Zombáig helyezgették el Komlóra, Pécsre, az uránbányába. Így ment ez egészen 66-ig. Akkor 28-an maradtunk, akik kiszereztek a bányát. Aki nem akart bányába menni, azt a szekszárdi építkezéseknél alkalmazták. Akkor építették Szekszárdon az új lakótelepeket. Busz vitte őket. Aztán üzemek jöttek ide: egy ládagyár, egy bútorgyár, és itt van a VOSZK, amelyik vendéglátóipari gépeket gyárt meg javít, de ez csak a neve, mert mindenfélével foglalkozik. Van grafikai üzeme, ahol címkéket csinálnak, papírrészlege, ahol dobozokat készítenek, forgácsoló-esztergályos műhelye, lakatos üzeme. Ezekon kívül van még Hidason egy téglagyár is.

– A vegyi üzemben főleg hidasiak dolgoznak?

– Főként hidasiak, de a szomszéd községekből is elég sokan járnak át. Az a helyzet, hogy az ember nem szereti a vándorlást. Ha valaki már 10, 15 vagy 20 évet itt Hidason ledolgozott, akkor leginkább marad is. Nem úgy mint Pesten, hogy kéthónaponként váltogatják a helyüket. Itt nem nagyon van hova menni; de meg is szokják az emberek egymást és nem szívesen mennek el máshova dolgozni. Bonyhádról is járnak ide, pedig kapnának munkát ott is.

– Most, hogy az olaj ára olyan óriási mértékben megemelkedett, nem halott arról, hogy újra megnyitják a hidasi bányát?

– Ezt a bányát már sosem nyitják meg. Gazdaságtalan, kifogyófélben volt. Három lejtakna. Sokba került az anyagszállítás, az áramszállítás, a levegőbiztosítás. Ezekben a hegyekben már nincs szén.

– Túlságosan mélyen voltak az aknák?

– Nem. A hegycsúcstól körülbelül 200–220 méterre lehettek. De volt 60 méteres is.

– Már a háború előtt is művelték?

– Hogyne! Volt itt egy bonyhádi zsidónak téglagyára. Ez a húszas évek elején csináltatott egy tárót. Bement egy kilométerre és ami szén neki kellett a téglagyártáshoz, azt kiszedte. Nem sok szénre volt szüksége, bányász is alig volt. Innen a faluból mentek oda a parasztok, amikor ráértek. Több helyen kereszteltük ezt a régi zsidó bányát, mert így hívták. A síneknek nekimentünk. Annak idején a fővágatokban nem is igen volt fejtés, csak elővájás, amit kiszedett.

– Lignitet bányásztak?

– Azt. Prima volt tüzelni. Kaptunk 60 mázsát kedvezményesen. Hazahoztuk már augusztusban és beterítettük a fészerbe. Mikor kiszáradt és elment belőle a nedvesség, 2800 kalória is volt benne. A nők 96 mázsát kaptak ingyen, én is kaptam 35 mázsát 70–80 forintért. Nem nagyon centiztek, hazahoztuk kocsival és megvolt a téli tüzelőnk.

– Akkor még megvolt a lovuk?

– Nekem megvolt egészen 61-ig. Aztán amikor mindenkinek kellett, hogy a tsz-be menjen, aki nem adta oda a lovát, hazaküldték. Hatvan májusában nekem is szóltak, hogy addig ne menjek dolgozni, míg nem adom oda a lovat. Pedig nekik sem kellett, csak levágni vitték. Azért vették el, hogy ne legyen. A tsz-fejlesztés miatt. Mikor tiltakoztam, azt mondták, beszéljek az igazgatóval.

– Minek neked a ló? – ezzel kezdte.

– A pénzemen nem vehetek azt, amit akarok?

– De minek neked a ló? Végy szőnyeget vagy autót. – ilyen felvidékiesen beszélt. – Amíg a lovát nem ádod odá, ne is gyere!

Hazakergettek. De én nem adtam be se a lovat, se a bányába nem mentem. Amikor a párttitkár jött a nyakamra, akkor bevittem a passzust a tsz-írnoknak.

– Hol a ló? – kérdi.

– Adjanak pénzt, akkor itt a ló. Én ezt hat éve pénzért vettem.

Végül is adott egy papírt, hogy Balogh Lajos a járlatlevelet ekkor és ekkor leadta. 1960 május . . . most már nem tudom pontosan hányadikán, de május volt. Az elismervényt odavittem a párttitkárhoz. Megnézi, jól van. Nem kérdezte a lovat, tudta, hogy nem viccből kellett az nekünk. Egy év múlva, mikor volt pénzük, a lovat is odaadtuk. Nagy nehezen ki tudtak fizetni 2000 forintot. 6 mázsás ló volt, 14 éves.

– Miért volt szükségük lóra?

– Meg kellett művelni a néném, Vanka Simonné földjét. Nagy énekes volt, 1953-ban még Budapestről is lejöttek hozzá, hogy énekeljen. Négy és fél hold földet kapott és nem tudott vele mit kezdeni. Öregasszony volt, dolgozni nem birt. Ha bemegy a tsz-be, a földjét elveszík, de nyugdíjat nem tudtak volna adni neki. Végül aztán mégiscsak elvették és a hegyekben adtak helyette egy darabot. Még az volt a szerencse, hogy akadtak, akik nem mentek be a tsz-be, és azok – mikor oda lett a ló – elvállalták, feliben. Most ingyen se kellene senkinek, nemhogy feliben. Azon a földön 6000 forint értékű kukorica termett,

ennek a felit kapta meg. Volt adókedvezménye is. Egész évben a kukoricáját morzsolgatta és eladta apránként. Ebből élt.

– Évi 3000 forintból?

– Persze! De mennyi munka volt azzal míg lemorzsolta! Kézzel az egészet. Ráért. Szegény nem vett magának semmit. Olykor egy zoknit, egy fejkendőt. Nem volt rádiója sem, bútora sem. Tartott 20–25 csirkét.

Hihetetlen nagy szegénység és viszonylag magas jövedelem ugyanabban a családban, ha nem is ugyanabban a háztartásban. Az idős asszonynak nagy anyagi megterhelést jelentett egy fejkendő vásárlása, ugyanakkor sorra épülnek a luxuskivitelű falusi házak. Mintha Vanka Simonné, született Balogh Mária „szegénységében” a falusi élet – jobban mondva a mezőgazdaságból élők – minden nyomorúsága találgatást adott volna, míg az építkező bányászok esetében a falusi életkörülményeknek csak az előnyös összetevői érvényesülnének.

Kicsit talán eltulozva, de nem meghamisítva az igazságot, azt is mondhatjuk, hogy a „földhözragadt” székelyek – és általában az újonnan földhözjuttatottak – Rákosi időkbeli nyomorúsága volt a záloga az iparba menekült némettség anyagi gyarapodásának. Az ipar nagyobb részesedésével ők is nagyobb részt kaptak a nemzeti jövedelemből, s felemelkedésük is korábban kezdődött meg és gyorsabb ütemű volt, mint a velük egy községben vagy járásban élő, de a mezőgazdaságban dolgozó sorstársaiké.

A mezőgazdaságon belül, s továbbmenve, a termelőszövetkezetekben nemzetiségi ellentétek nemigen alakulhattak ki, mivel a tsz-ekbe németek nem léphettek be, nem lévén nekik földjük. Ha ellentétről egyáltalán beszélhetünk, akkor ez csak a betelepültek és a helybeliek, illetve a különböző helyről érkező telepések közt jöhetett létre, mint ahogy ilyen jelenségekre (pl. a székely–felvidéki ellentétre) egyes elszólásokból következtetni is lehet.

Az első nemzedék – tehát a munkaképes családfenntartók nemzedéke – az ötvenes években a mezőgazdaságba szorult, és a telepéseknek csupán a második nemzedéke tudta kihasználni azokat az előnyöket, amelyeket Hidas ipara kínált. Ennek a nemzedéknek nem is volt más választása: a beszolgáltatásokkal egyre jobban nyomorgatott családot kellett segíteniök, később pedig a rosszul megszervezett, gyakorta ráfizetéses termelőszövetkezetekben dolgozó szülőket kellett támogatniok. Ahogy az előzőekben idézett székely ismerősöm mondta: a fiataloknak „akkor azt kellett szeretni, hogy az ember megéljen”.

Az iparban – legyen az bánya vagy vegyi üzem, a VOSZK vagy a téglagyár – már együtt dolgoztak telepés leszármazottak és őslakos németek, és míg az első nemzedékből valók évek során legfeljebb összebékültek, itt, a közös munkahelyen, távol a múltat idéző földektől, barátságok szövődtek és szövődnek, s fokozatosan tűnnek el az etnikai különbségekből származó előítéletek. Ezzel megkezdődik az őslakók és telepések közt az a kiegyenlítődés, amelyet egyik néprajzosunk éppen a bukovinai székelyekről írt tanulmányában így jellemezett még 1958-ban:

„A kiegyenlítődés leghamarabb a fiatalságon keresztül megy végbe azáltal, hogy a divatot ő veszi át leghamarabb, eljár egymás multságába, sőt sokszor, ha szükében van házasulandónak, vagy ha a házasságon keresztül emelkedni akar, még egybe is kel. Az idősebb generáció életében is elkövetkezik az együttélésnek egy olyan korszaka, amikor többé már nem néznek ellenséges szemmel egymásra, kölcsönösen igyekeznek egymás segítségére lenni, kedvébe járni. Az új környezet beolvasztó hatásának csupán a legöregebbek állanak ellene.” (Belényesy Márta: *Kultúra és tánc a bukovinai széke-lyeknél*. Bp. 1958. 43. 1.)

Ez a leírás elsősorban az agrártársadalmakra érvényes, olyan közösségekre, amelyeknek saját, jól körülhatárolt kultúrájuk van, etnikai különállásukat a népviselet, a helyi szokások rendszere, sajátos népművészetük is fémjelzi. Két ilyen különböző etnikai és főként hagyományosan paraszti népcsoport között a kiegyenlítődés valóban ezeken a csatornákon keresztül zajlik le. Csak hogy a töredékes, és a kitelepítéssel megtizedelt némettség esetében nemigen beszélhetünk sajátos, élő népművészetéről, népviseletről, mint ahogy ezt hiába keressük – és kereshettük már az ötvenes években is épp a fiatalság körében – akár a Baranyába telepített felvidéki magyaroknál, vagy az Alföldről áttelepített újonnan földhözjuttatottak között. „A mai mezőgazdasági népesség távolról sem hasonlít a régi parasztsághoz”, állapítja meg Andorka Rudolf szociológus, és ez a nagy változás épp negyvenöt-negyvenhatban kezdődött el – s nem kis része volt benne a földosztásnak, a kollektivizálásnak, az ipar rohamos fejlődésének –, úgyhogy a statisztikák tanúsága szerint a mai magyar falu agrárjellege már a múlté, hisz „az ipari, építőipari, szállítási munkásságnak – úgy is mondhatnánk, a munkásosztály törzsének – közel a fele községekben lakik.” (Andorka Rudolf: *A magyar községek társadalmának alakulása*. Bp. 1979. 76–77. l.)

A megváltozott viszonyok közt az ipar nyújtotta közös munkahely a kiegyenlítődésnek sokkal hatásosabb katalizátora, mint a közös szórakozás. Anynyival is inkább, mert a közös munkahely az iparban sokkal nagyobb egymásrautaltságot, rendszeresebb és szorosabb kapcsolatot jelent, mint a kevésbé gépesített és területileg is szétszórta mezőgazdaságban.

A fiatalok Hidason viszonylag könnyen meg is találták helyüket az iparban, s ez nemcsak életszínvonaluk emelkedését eredményezte, hanem azt is, hogy – legalábbis személyükben – megszabadultak az alól a nyomás alól, mely az ötvenes években a parasztságra nehezedett.

Sajnos épp ez a „nyomás” tette lehetetlenné, hogy a parasztság általában és a székelység különösen, élhessen azokkal a lehetőségekkel, amelyeket az új rend minden állampolgárának biztosított. A *Völgységi Telepesek Központi Szövetkezete* Tevel községben ugyan megalakította a *Kőrösi Csoma Sándor Tanintézetet*, hogy az internátusában helyet adjon a tehetséges székely gyerekeknek és elősegítse az új, a népi eredetű értelmiség kinevelését, de hamarosan ez a gimnázium is megszűnt, jelezve, hogy valami még sincs rendjén. Tehetséges gyerekekben nem volt hiány, csak hogy a székely családok nemigen tudták nélkülözni azt a keresetkiesést, amelyet a gyerekek még ingyenes iskoláztatása is jelentett volna.

A háborút követő években az új értelmiség kialakításának leghatásosabb kohója a NÉKOSZ volt. Kollégiumaiban tömegesen tanultak a paraszt származású gyerekek, de ezek közt is csak elvétve lehetett találni székelyt. Míg a *középparasztok* viszonylag rövid idő alatt helyre tudták állítani régi gazdaságukat, addig az *újonnan földhözjuttatottak* elég nehéz körülmények közt – gyakran szakértelem és igásállatok nélkül – művelték földjeiket.

A *székelység* még nálunk is mélyebbről indult. Nemcsak gazdasági felszerelésük volt hiányos, de úgyyszólván minden személyes holmijuk is oda veszett a háborúban. Ráadásul a menekülés a gyöngébbek erkölcsseit is kikezdtte. Ennek a – még ha csak csekély mértékben is – demoralizálódott közösségnek a teljes létbizonytalanságban, a kitelepítésre váró svábok ellenséges környezetében kellett megbirkóznia azokkal a gazdasági nehézségekkel, amelyek még a legjobban felkészített telepest is alaposan megviselik. A hamarjában újjászerveződő állam sem tudott hathatósan segítséget nyújtani, és a politikai

pártharcok közben egy-egy jól irányzott oldalgázás őket is érte, nem is beszélve arról, hogy a *lusta csángókról* terjesztett suttogó propaganda milyen mértékben és hány évtizedre járatta le a székelységet.

Az első időkben – a 45-től 48-ig tartó időszakban – a székelyek nemigen engedhették meg maguknak a tanulás luxusát. Később meg, ahogy a mezőgazdaságra mehezető terhek súlyosabbakká váltak, ez a helyzet nemhogy javult volna, hanem még tovább romlott, és a székelységen kívül a parasztság egyre szélesebb rétegei számára szinte illuzórikussá vált a tanulás joga. A népi származású tehetségek áramlása nem azért lassult le, mert a népi kollégiumokat bezárták, hanem mert a parasztság anyagi helyzete ezt nem tette lehetővé. Ha a NÉKOSZ továbbra is működik, tapasztalniok kellett volna, hogy kollégiumaikat egyszerűen jelentkezők hiányában nem tudják megtölteni. Annak ellenére, hogy – legalábbis a módosabb parasztcsaládokban – gyerekeinek taníttatására megvált az *igény*.

De csak ott. A székelység körében – és ide sorolhatjuk általában az újonnan földhözjuttatottakat is – ez az igény eredendően hiányzott és kialakulásának a körülmények sem kedveztek. Hidasról csak az úgynevezett *úri gyerekek* – a pap és a jegyző gyerekei – tanultak tovább, és a kép ma sem sokkal rosszabb. A falun élő fiatalok – és most nem csupán Hidasra gondolok – vágyainak netovábbja az autóbusszofőrség, egy benzinkútkezelői állás vagy egy autószerelő műhely. És ha a gyerek tanárai úgy látják is, hogy érdemes volna továbbtanulni, vagy vétek nem tovább taníttatni a gyereket, akkor a szülő lép közbe, és reális érveivel könnyen meg tudja győzni fiát vagy lányát. Mert ugyan milyen kézzel fogható érvek szólnak a *tanulás* és az *értelmiségi életforma* mellett? Mi teheti azt vonzóvá? A nagyobb társadalmi megbecsülés? A magasabb jövedelem? Vagy azok hiányában bizonyos, az életformából származó előnyök? (Ha ilyenek vannak is, abból a perspektívából nemigen érzékelhetőek.)

És minden marad a régiben. Lényegében az értelmiség termeli újra önmagát, ahelyett, hogy a társadalom automatikusan a legtehetségesebb és a leginkább rátermett egyedeit szivattyúzná fel az értelmiségi rétegbe. Az a társadalom pedig, amelyben ez a fluktuáció rosszul működik, nemigen tekinthető egészségesnek.

A magyar társadalomban ennek a belső áramlásnak a csatornái hosszú időn át a hajszálcövekhez voltak hasonlatosak. Később, a második világháború után, ezeket a csatornákat – lehetőségeket – kiépítettük, de azóta is gyakran eldugulnak, és ilyenkor kell, a negyvenes évek végén nagyon is indokolt, szakértetségéhez hasonló intézkedésekkel mesterségesen megindítani az áramlást. Csakhogy, ahol a természetes felhajtóerő – a nagyobb teljesítménynek kijáró nagyobb társadalmi megbecsülés – nem működik, ott a rábeszélés – köznyelven: agitáció – hatástalan. Az utólagos korrekciók pedig legtöbbször rossz vért szűlnek.

Ezen a téren a legelső feladat az igények felébresztése. Mert azok kielégésére már megteremtettük a lehetőségeket, de amíg ez az igény nincs meg az egykori telepeseiben és az újonnan földhözjuttatott parasztok rétegeiben, addig képtelenek maguk közül vezetőt kinevelni. Ha pedig „idegen” – nem közülük való – vezetőt „ültetnek a nyakuba”, mindig úgy fogják érezni, hogy menthetetlenül alulmaradtak. Ez pedig melegágya lehet – mint ahogy egyes helyeken az is – egy újabb keletű nemzetiségi ellentétnek. Mert amíg az *idegen* vezető a „felvidékiek” vagy a helybeli magyar parasztok közül kerül ki, legfeljebb kicsit nagyobb a morgolódás, de nagyobb baj nem történik. Mikor

azonban az ittmaradt németek leszármazottai egyre nagyobb számban töltenek be értelmiségi és vezető posztokat, egyszerre megindul a suttogás a *sváb uralomról*. A fel nem ébresztett igény, a társadalmi csatornák eldugulása így hozza létre a társadalom betegségét és annak egyik tünetét: a nemzetiségi ellentétet.

Hogy a falusi lakosság viszonylag magasabb életszínvonala – amelyet falun könnyebb megszervezni és megszerezni – mennyiben válhat vagy válik az egészséges fluktuáció gátjává, vagy éppen ellenkezőleg azt elősegíti, az jelenleg igen nehezen eldönthető. Most mindenesetre úgy látszik, mintha a jelenlegi körülmények között ez a viszonylagos jólét az egészséges fluktuáció ellen dolgozna.

Hidason legalábbis – sok más mellett – az ipar munkalehetőségei elaltaták ezt az igényt, de ugyanakkor lehetővé tették – és ez sem kevés –, hogy a falu lakossága elvándorlás nélkül vészelve át a mezőgazdaság hét szűk esztendejét. És hogy még egy előnyt említsek: a mezőgazdaság gépesítése során munka nélkül maradó asszonyok is a helyi üzemekben találtak maguknak munkát.

Mindezeknek mintha ellentmondának Geosits Sándor, a helybeli általános iskola igazgatójának tapasztalatai. Szerinte ugyanis – és ezt statisztikai adatokkal is alá tudja támasztani – a székely gyerekek 40%-a az általános iskola nyolc osztályának elvégzése után tovább tanult. Ezt a negyven százalékot természetesen úgy kell érteni, hogy ebbe éppúgy beleszámít a szakmunkásképző, a vājáriskola, mint bármelyik főiskola vagy egyetem.

Ilyen értelemben nyilvánvalóan van igény továbbtanulásra. De azok száma, akik eljutnak a főiskoláig vagy az egyetemig, meglehetősen alacsony.

Hidason jelenleg 347 tanuló jár az általános iskola alsó és felső tagozatába. Ezeknek körülbelül 80%-a lehet székely. Erről pontos kimutatás nem készült. A tanulók száma egyébként fokozatosan csökken. Tíz évvel ezelőtt (1972-ben) 400 gyerek tanult, az 1966–67-es tanévben pedig 488. Bonyhádnak elég nagy a szívóhatása. A városias környezet, a jutányos házhelyek, a jobb iskoláztatási lehetőségek épp a gyerekes családokat vonzzák. Ugyanez elmondható az ugyancsak jó kereseti lehetőségeket kínáló, de kissé már messzebb fekvő Komlóról is.

A hidasi „új” iskolát még 1954-ben építették. Ebben a viszonylag modern épületben kapnak helyet a felsőtagozatos osztályok. Az alsó négy osztály viszont szét van szórva a faluban, és az egykori református, evangélikus és községi iskola helyiségeiben folyik az oktatás.

Azt is érdemes feljegyezni, hogy a továbbtanuló székely gyerekek milyen szakmát választanak. Régebben sokan mentek a bányába, vājáriskolákba és szívesen választották a vasas szakmát. Az utóbbi időben megindult az áramlás a könnyebb, de jövedelmezőbb iparok felé. Egyre többen választják például a szobafestő és mázólo szakmát. Természetesen a legtöbben mégis szerelőnek, traktorosnak, gépkocsivezetőnek mennek, olyan helyre, ahol közelebb érzik magukat a technikához.

A beszolgáltatási korszak, és az azt követő erőszakos kollektivizálás a bukovinai székelyekből a földszeretetet néhány évtizedre szinte teljesen kiölte. Az utóbbi tíz évben ezen a területen is megtört a jég. Ma már a székely gyerekek közt is akad, aki a mezőgazdasági pályát választja.

Hidason jelenleg körülbelül ötven értelmiségi él. Ezeknek a fele pedagógus, a többiek pedig a helybeli üzemeknél dolgoznak. A kétféle értelmiség közt óriási a különbség. A pedagógusok általában szervesen benne élnek a helyi közösségben, pedagógus kölcsönből többen építettek maguknak családi házat, sok-sok szállal kapcsolódnak Hidashoz.

Az egyéb értelmiségiek viszont mintha csak ideiglenes lakóhelyüknek tekintnék a falut. Itt élnek, mert ide köti őket a munkahelyük. Ez minden. A faluval nem vállalják a közösséget (hiányzik belőlük a tulajdonosi szemlélet) és a közvélemény sem várja el ezt tőlük. A pedagógusnak minden közösségi munkában részt kell vennie a népszámlálástól az iskolán kívüli népművelésig, az egyéb értelmiségi szinte csak hivatali kapcsolatban áll a lakossággal. Egy-egy társadalmi megmozdulásban sem személy szerint vesznek részt – egyéni munkájukkal –, csupán üzemüket képviselik. Ami anyagilag sokszor nagyon is sokat jelent.

Túlzás volna azt állítani, hogy Hidas két, az egész közösséget érintő vállalkozás tartja mostanában lázban. Az egyik a már annyit emlegetett székely ház, a másik az új iskolaépület. De hogy beszélnek róla, és hogy közvetve vagy közvetlenül mindkettő sokakat érint, az bizonyos.

A *székely ház* szervezése a „munkamegosztás alapján” elsősorban a pedagógusokat terheli. A húsztagú bizottságot ugyan a községi tanács szervezte meg – egyesek szerint ő, mármint a tanács, az egésznek a kerékkötője is –, de az aktív munkát a székelyek, a református lelkész és a pedagógusok vállalták. Egyelőre persze – 1982 tavaszán – minden munka áll, mert – ahogy már volt róla szó – a tanács nem tud megfelelő helyiséget szerezni az összegyűlő anyag bemutatására, de még annak tárolására sem. Addig pedig a gyűjtő munka sem indulhat meg. Holott ennek a munkának eredménye és haszna sokkal több, mint amit egy tájház önmagában jelent.

Hidas másik vállalkozása az *iskolaépítés*. Közvetlen az 54-es „új” iskola szomszédságában terveznek felhúzni egy olyan épületet, amely a teljes alsó tagozatnak helyet adna, és a korszerűtlen, régi iskolában végre meg lehetne szüntetni a tanítást. Évekkel korábban már próbálkoztak ezzel, de akkor a KÖJÁL nem hagyta jóvá a terveket. Most úgy látszik, minden menni fog, és a „munkamegosztás” alapján a hidasi üzemek is kiveszik részüket az építésből. Anyagilag, illetve munkával támogatja a Vegyi Művek, a VOSZK és az Univerzum Bútorgyár.

A pedagógusok mindkettőből oroszlánrészt vállalnak, s ezek után természetes a kérdés, vajon ennek megfelelő-e a pedagógusok megbecsülése. A felelet, azt hiszem, nemcsak Hidasra érvényes.

A pedagógusnak, többek egybehangzó véleménye szerint, csak addig van becsülete, amíg a gyerek iskolába jár. A rangja utána elenyészik, mert ennek a tekintélynek (a szülők által általában eltúlzott időleges kiszolgáltatottságon kívül) semmi, társadalmilag szentesített és elfogadott alapja nincs.

De miért is volna?

A hidasi történetek olyan megszokottak, hogy szinte szégyenlem felemlgetni. Az egyik tanár meséli:

– Nagyon jól emlékszem, amikor volt diákjaim közül talán a leggyöngébb egyszer bejött az iskolába. Valami hivatalos igazolásra volt szüksége. Míg az elkészült, kifaggattam. Hogy érzi magát? Meg van-e elégedve a munkahelyével, és ilyesmiket kérdezgettem tőle. Igen, mondta, meg van elégedve, megbecsülik a munkahelyén, a fizetése sem rossz, ki tud jönni belőle. A beszélgetés végén kiderült, hogy betanított munkásként havonta átlagosan 6400–6500 forintot keres. Ennyit nálunk egy 15 éve dolgozó, főiskolát végzett tanár sem kap. Hogy lehetne a pedagógusnak becsülete, ha az általános iskolát végzett betanított munkás is többet keres nála – fejezi be a tanár a szokványos elbeszélést.

A 6500 forintos keresetű fiatalemberben pedig hogy is ébredhetne fel az igény a továbbtanulásra, és hogy is várhatnánk tőle, hogy esetleg tehetséges gyereket majd ő ösztönözze erre – teszem hozzá én.

És az ilyen, vagy ennél magasabb jövedelmek nem mennek ritkaságszámba.

Ennek a jómódnak azonban megvoltak a maga keserves szűk esztendei, és jól látható lépcsőfokai.

(Folytatjuk)

S Z I K R A J Á N O S

Mintha

*úgy járok ezen az utcán, mintha
temetnék valakit. mint a félfülű
festő Arles-ban – hazátlan lobognak
vállam fölött a mezők. mintha volna
még valahová. mintha már túl lennék
minden szégyenenen.*

*úgy járok ezen
az utcán, hogy nem tudom kiért ver
ronggyá az ünnepi eső, hogy nem
tudom kié vagyok. úgy lüktet bennem
a nyár, úgy táncol bennem a vér, úgy
vernek fejbe a borok.*

*mint kibe
belefojtva már minden ég, rideg
vagyok, akár egy harmonikátlan
matrózbúcsúztató.*

PÁL JÓZSEF

Kéményes alatt

*a Dunát
járjuk fiammal*

*féligérintett táj
s ha önmaga tükrébe nézne
felismerné-e volt arcát a víz
mit J. A. látott Budapestnél
a rakodópart alsó kövén ülve
mikor még múlt jelen s jövőendő
együtt hömpölygött medrében*

*a közáráson átbukik a víz
bedőlt fák rácsa
gyökerek geometriája
a felhőtlen horizonton
három sirály vitorlázik
fehér röptüket J. A. is látta
vagy láthatta volna
a rakodópart alsó kövéről
felzokogó meglengő biztatásnak*

*micsoda nap
micsoda nap
pedig horgászni jöttünk
s nem a Dunával sodródó adósnak
nem a visszafénylő emlékezőnek*

Corinfar és Nitrosorbid

*meg a hatvan év
meg a nukleáris fenyegetettség íze
keveredik tekete seregélycsapattá
a visszafordíthatatlan út fölé
mely kezdetétől felejthetetlen távolodás
honnan is az anyámtól határolt tejmelegtől
a tejmelegtől amely járni tanított
a tejmelegtől amely beszélni tanított*

*hideg van vagy csak a Jakab-hegy borzong
vagy a leander amit tegnap visszavágtunk
hogy dúsabban bontsa ki virágyöngyeit jövőre
ha az éhes méhek zsongnak és enni akarnak*

*a nagyanyám is mindig visszavágta leanderét
adjunk étet az éhezőknek motyogta közben*

Emlékszem még

*a Pergyászló
hajlatán van egy kaszáló
vadzsályával megdobálva
kakukktúvel beterítve*

*hajlatán az a kaszáló
útján kopott pléh-Krisztussal*

*rozsdás lábsebeit nézi
csokonais két szemével
a Pergyászló pléh-halottja*

*így vágta ki a bádogos
az asztalos kifestette
az ács keresztre szögezte
a sírásó gödröt ásott*

*gödörből lássa a világot
s kötéllel húzták hogy fölálljon*

Pál József október 6-án tölti be 60. évét. Születésnapja alkalmából szeretettel köszöntjük munkatársunkat.

ESTERHÁZY PÉTER

(a lélek mérnöke)

– fejezet a *Kis Magyar Pornográfia c. könyvből* –

I have nothing to say and I am saying
it and that is poetry.

(John Cage)

Az útipapírok átadása is ilyen fenyegetően
folyt. Például: „Tessék parancsolni, uram.”

Ahogy nézte a parányi hadihajókat a négy-
szöletű lencsében, valami okból hirtelen a
zeller jutott eszébe – az enyhén illatozó
zeller egy harmincszenes bifsztekadagon.

(Akutagava Rjunoszuke)

A KITÖMÖTT HATTYÚ

Ha dolgozom, gondolta (), megnő bennem a szeretet. Egy röpke, gögös és mafla pillanatig valóban úgy érezte, mintha ő a lélek mérnöke volna, hoszszan integetett a távolodó taxi után, mely szolid, bús liraisággal tűnt el a leereszkedett ködben, rejtélyesen, mint a hatalmas tengeri hajók, honnét örökön friss foxtrott szól, majd csizmája orrával a megkeményedett hórögöket rugdalva haza felé indult, amikor, még félúton sem járva, neki is váratlanul, sírva fakadt. Egyenletesen nyugodtan sirt, könnyei szinte előírászerűen peregtek, ám hiába nevezte a könnyek apadását fokozatos megkönnyebbülésnek, az a rossz tömörség, amelyet magában érzett, riasztóan nem változott. Sőt: ez volt ő, a kitömött hattyú.

A MANÖKEN

Olyan féktelenül akart élni, hogy bármely percben sajnálkozás nélkül meghalhasson. S mégis – továbbra is szerényen élt nevelőszüleivel és nénjével. Ezért életének két oldala volt – egy világos és egy sötét. Egyszer az európai ruhák boltjában látott egy manökenet, és elgondolkozott azon, hogy mennyire hasonlít ő is egy ilyen manökenre. De tudat alatti énje – a másik énje – már régen életre keltette ezt a hangulatot egyik elbeszélésében.

KONZERVATÍV ÉRTÉKEK

„Mennyire széttört a világ?!“ „Eléggé.“ Aztán: „De azt nem hiszem, hogy az ember messzebb volna Istentől, mint bármikor.“ Kilépvén a Schinkel tanítványok lihegő modorában épített városi közkönyvtárból, de már a parkban, pökhendin ránézett egy kalpagos hölgyre, egy *gazdag nőre*, aki az uszkárját sé-

táltatta, s nem szokott az efféle kis szemtelenségekhez, vagy ha szokott is, nem szokta *annyiban* hagyni. Megálltak. Ekkor észrevette, hogy az asszony figyelmetlenül kicsit széttette a lábát, hogy a combjai a melegben ne érjenek össze.

VIRRADAT

Korán fölkel. Nadrágszára nedves lett a harmattól, ebben képes volt valami személyes diadalt látni, s finnyásság nélkül elfogadta volna a kétséges iskola-mesterek dicsérményeit.

A ház előtt kapirgált; mert előző nap becsöngetett hozzá egy öregúr, karján karszalag, és bocsánatkérő határozottsággal felhívta ()-nek figyelmét a közelgő ünnepre, hogy nyilván öelötte sem *titok*, hogy ünnep közeleg, s ezért rendbe kéne hozni a járdát, hogy, mint mondani szokás, így az öreg, ne érje szó a ház elejét, mondhatni szó szorosán. A szavakra való hivatkozás mindenképpen hatott volna, és talán még a népfront is fogja ellenőrizni. Készségesen bólogatni kezdett. Arra gondolt, hogy készségesnek akar látszani. Az öregember elkerekedett nehéz Csepelén.

Ímmel-ámmal húzogatta a gereblyét, de azért volt valami látszatja. Arrajött egy régi ismerőse, már messziről észrevette, de csak az utolsó pillanatban hagyta abba a munkát; kicsit meghízott, annak idején nem nagyon kedvelték egymást; ő bizonyosan nem, de ennek most nem volt semmi jelentősége, szívélyes beszélgetésbe fogtak.

Addig se kellett gereblyézni.

A családról esett szó, a csalárd anyósról, a gyárról, aztán a fiú hirtelen azt mondta, hogy egy éven belül itthagya ezt a kócerájt. Nem értette elsőre. A szőke fiatalember azt mondta, hogy el fog menni ebből az országból, „szerzőszámkészítőre mindenütt szükséglet van, apám, még *Canadában* is”.

„Itt is”, mondta () egyszerűen csak logikusan. „Akkor azt mondd meg, hogy meddig éljek a kurva anyósommal együtt!” „De hát”, kezdte volna, de nem tudta folytatni. „Értem”, mondta inkább a gereblyére támaszkodva. Mulatságosnak találta, nevetségesnek és rettenetesnek, felháborítósnak és szomorúnak, tragikusnak és gyalázatosnak, s da capo mulatságosnak, hogy épp április negyedikére tisztogatja a ház elejét: hogy ne érje szó azt.

A FORMA

Látva a televízióban egy nagygyűlést eszébe jutott az, amit egyszer Wittgenstein olvasott egy *Simplicissimus*-ban. Két professzor tünődve hallgatja a munkások kiáltásait, akik egy bonyolult híd szerelésén dolgoznak, *obi, auti, dran*, mert németül volt mindez persze. „Megfoghatatlan, kollega, hogy egy ilyen komplikált és egzakt munka létrejöhessen ezen a nyelven.”

Olvasta, hogy Haig volt amerikai külügyminisztert pellengérré állították a *helyi* nyelvvédők; mondatszerkezet, szóhasználat, hangsúlyok, ilyesmi; s hogy jót tenne neki, javallták a szakférfiak, ha néhány hónapot csak latinul beszélne. – Elgondolta színesen, ahogy a Pártközpont járna be a piaristákhöz (Kincs atyához): korrepetálódni, ego sum stb.

A MESTER HALÁLA

A régi Asztória-presszóban teázott, s egy adag tejszínhabos eper közt turkált. A hab nem volt friss, elképzelte, ahogy a tűzoltókészülékből odafröcskölték. Hamvas is irt az eperről, gondolta.

Látta, ahogy fent, a galériáról egy férfi ledob egy gránátot, nyugodtan utána néz, kihörpinti a kávéját, és az általános zürzavarban kísétál. Utána ment. Két halott van, egy kislánynak meg csuklóból elvitte a kezét. Az egyik halott egy barnára sült nő, kb. 40 éves, finom és elegáns hölgy. (Mikor bele nézett a hátdekoltázsba, azt kellett látnia, hogy a mellfartó egy rozsdás ziherejctüvel volt egybekapcsolva. Hogy van ez?) A másik halott férfi, arca ekémás.

Követte a Kossuth Lajos utcán, majd átkanyarodtak a Semmelweis utcába. A Pepita Oroszlán előtt a férfi hirtelen megfordult, és szigorúan ránézett. Erre ő is sarkonfordult, és elment, pedig még 25 éves is alig volt.

A KELET- EUROPÉER PONTOSÁGA

„Kelet-Európával foglalkozom. Ez a hányaveti kijelentés ugyanolyan, mintha az ütött-kopott, rozsdafoltos fürdőkádba zárt, s Szenteste kivételével némaságra kárhoztatott halacska így szólna: a fürdőkáddal foglalkozom. Ráaadásul a bennünket körül folyó pizsoknak nincs is valamilyen meghitt, otthonos jellege: a víz jég hideg, s minduntalan életnagyságú hadihajókat kell kerülgetnünk.

Az emberek errefelé éberek és tudni vágyók. A nyugalom ama ritka pillanataiban, mikor nem kényszerülnek a kopoltyú-légzésre való áttérést gyakorolni, mikor nem gyűjtik őket rajokba rikító eszmék fénycsóvái, mikor nem veri fel csendjüket aknarobbanás, ki-kiugrálnak a vízből, körülnézegetnek, s felelősségteljesen lihegve megpróbálják felmérni a kád mentén körbe-karikába úszott út tanulságait: mit tehet az ember? mit kell tennie, hogy ne kapja be a horgot? Mit lehet és mit kell hogy tegyen az irodalom ilyen körülmények között?

Csupán egyet, de azt feltétlenül: fel kell mutatnia pontosan ezt a helyzetet, valós mérleget kell készítenie. Ez a józan pontosság nem sok, de nem is kevés. Nem sok, ha arra gondolunk, hogy már hányan milyen gyönyörűségeken szabad tengerré kiáltották ki, lakkozták, vésték, kalapálták, gyúrták-gyömöszölték, ütötték-verték át a mi fürdőkádunkat, így igyekeztél lebeszélni bennünket a lefolyó kereséséről, s nem kevés, ha rádöbbenünk, mennyi előítélet hínározza még ezt a kis vizet is, mennyire nem ismerjük még egyívású társainkat sem.

A feladat adva van. Véget kell vetni a hangszórók ontotta dumának, a harsány blöfnek, aminek egyébként önmagunkon kívül soha senki nem dőlt be, s tiszta, okos fővel el kell jutnunk a helyzet felismeréséhez, önmagunk, Kelet-Európa vállalásához. Kelet-európeákké kell válnunk, hogy európeákké, s egyszer majd talán emberek lehessünk”, olvassa.

ÖK

Nézte, ahogy a barátja dolgozik. Az már több napja nem borotválkozott, arca sötét volt, mint valami sírkő. Féltette. Ült, és nézte, ahogy a barátja konyhábútort csinál.

„Mert mit is csinállok tulajdonképpen”, motyogott a barátja. () úgy tekintett mindenféle kézi szakmunkákra, mint az ördöggel való cimborálásra; mielőtt meggyűlölte volna őket, nagyon tisztelte a mesterembereket. A barátja elkeserítően boszorkányosan illesztett. „Bekerítem a teret.” Bólintott, tényleg, bekeríti. „És miért? Hogy beletegyek egy poharat. Ami micsoda? Ami a tér bekerítése... Régebben asztalos lehettem volna... De ezek után... hát hogyan lehet erre a szakmára *komolyan* gondolni? Térlekerítő...”

A barátja szeretett komolyan gondolni a dolgokra. Olyan volt, mintha ()-nek a jobbik énje volna. (A jobbik énünk természetesen nem jobb a többi énünknél, még csak nem is *égre törőbb*..., hanem inkább telve van olyan komolysággal, ami súly, erő és rend, és amit, ha nem szívesen valljuk is be, nagyra tartunk; kivéve ha rólunk volna épp szó.)

Ez a barátja regényíró, van 4 gyereke, melyből kettőt ő, bármekkora szégyen is, és az!, szinte gyűlöl (ahogy majszolnak meg nevetnek s rikácsolva vagy némán játszanak, undorító), és most, mostanság, elhagyta a felesége. Illetve elment. Nincs ott.

Mint amolyan rossz kibic üldögélt a konyhában, növekvő főfájásban, alig elviselve barátja egyre szörnyűbb kalapácsütéseit. Végül is fölmerül: *mi a tér?* Hogy valóban olyan valami-e, amiből *elkeríthető*...

A SZÍNHÁZ

Levelet kapott, amelynek hátlapjára egy kivágott papírmargarétát ragasztottak, és azt írták oda: LEKTORÁLTA SÁRA. Sára a levélíró felesége. Az egész roppant érzékinek ítélte, mintha valahogyan a férj háta mögött, titokban, vállalva ezernyi veszélyt lett volna a virág a borítékra ragasztva – mint egy jó bulvárdarabban. Az osztrigakagylókkal teleszórt kerítésen túl siremlékek feketélettek; nézte a tengert, amely halványan csillogott e sirköveken túl, és hirtelen megvetést érzett a nő férje iránt – a férj iránt, aki nem tudta meghódítani a nő szívét, olvasta.

AZ ISTENEK KACAJA

Sokszor zavarta – többnyire az úgynevezett leírások esetében, így fittyed a száj, oly mélabú csillan a fülkarimán –, hogy úgy kellett gondolnia az emberekre: mint állatokra.

Zavara nem volt őszinte.

A NŐ

Telefonozott egy asszony, hogy ismerkedjenek meg. Hogy ez roppant fontos volna satöbbi. Egyedül élt; inkább udvarias, mint emberséges volt az asszony, aki ijesztő kifejezéseket használt, hogy a férfi „könyörüljön rajta”, hogy „adjon legalább esélyt”, és „ne tegye ezt vele”. Közben a vonal többször megszakadt, a háttérben egy szimfonikus zenekar próbált, ez nagyban zavarta az asszonyt és roppant röhejes volt. Hallgatva a töredékes vallomást, ujjai közt pökhendin billegtetve a kagylót az a barátságos érzés fogta el, hogy megálázza a nőt.

„Egy gyáva szar vagy”, mondta végül a szép nevű ismeretlen, hamuhajú Szulamit. Ez hét éve történt.

A MESTER

Egy: minden kegyelem, kettő: szeress. Aki mondta, az ezt úgy mondta, mint-ha egy finom, kozmikus őrmester rovancsolna, egy, kettő.

A CSALÁDJA

Megkordult a gyomra. Akivel éppen együtt üldögélt, annak egyik felmenője, finoman szólva, Haydn munkáltatója volt. Az ivadék erre célozva mondta, hogy lám, néki már be kell érnie egy gyomor *muzicizálásával*. Azt válaszolta, hogy ez így demokratikus, sértetlen, mint a szakszervezeti bizalmik.

A FOGADÓS NAPLÓJA

A kurfürst szociális programja: „A cselédektől pedig tessék félni.”

A KÉP

Allítólag annak az idős, finom, művelt, elegáns és olykor karvalyszerűen önző idős hölgy hasán – kihez időről időre ellátogatott, ült a díszes ágy szélén, mert az idős hölgy már nem szívesen kelt föl, fantasztikusnál fantasztikusabb, varázsos hálóingekben feküdt, karján és nyakán súlyos ékszerek, kávé és Scotch Whisky-t ittak és aszalt szilvát rágcsáltak, mert az volt az asszony *kedvenc csemegéje*, és sietősen, sőt kicsit mintha kapkodva regisztrálták személyes életük apró-cseprő változásait, hogy azután a világ dolgairól essék szó, tágas összefüggésekről, melyeket a szép matróna újra meg újra, bárhonnét közelítettek is feléjük, derülátóbban ítelt meg nála, aki, szintén újra meg újra, néhány alaphazugságra hívta föl a figyelmét, és idézte, hogy a tiszta forrást a kevés piszok is zavarossá teszi, amit ugyan elismert az asszony, egy pillanatra szomorú is lett, ezt is csodálta benne, e mély és illanó szomorúságot, no de azt csak belátja, kedvesem, hogy még soha, *érti ezt, kérem?*, soha nem volt ilyen jó dolga az országnak, nézzen, kérem, körül (itt kezdett rendesen fanyalogni, mert hát mindig található olyan részhalmazt, ahol mi vagyunk a csókkirály), és ugyan az igazságot tényleg nem lehet ténylegesen mondani csak úgy, de részint ezt *valójában* sehol sem lehet, részint meg ma többet lehet elmondani, mint tegnap lehetett, s holnap többet lehetend, mint ma lehet, hát nem gondolja?!), mindent nagy áhitattal hallgatott, mert amivel nem értett egyet, az sem tűnt akkor, ott egy politikai gondolkodás kötelező optimizmusának, s ha igen, őszintén szólva ez sem zavarta, sokkalta inkább valami bölcs asszonyi nyugodtságnak, hogy tán a mindenek fölött örökődő Idő ellenünkre is megoldást kínál –, a hasán kártyáztak volna annak idején az urak, azaz a leendő férj és az egész kompánia.

Ezt követően, ha ült a nagyasszony ágya szélén, az ékszerek tövében, kávé és whiskyt ivott s majszolta az aszalt szilvát, melynek fogytát az asszony látható aggodalommal nyugtázta folytonos oldalpillantásaival, és hallgatta hazájának progresszív leírását, nem tudott másra gondolni tombolva, csak arra, hogy MICSODA LAPJÁRÁS! (*Hazámat progresszívan leirtam, dűnnyögte újraolvastván, hogy azután becsülettel bevallja – magának –: ez nem igaz.*)

PÁRBESZÉD

- Miért támadod a jelenlegi társadalmi rendet?
- Azért, mert látom mindazt a rosszat, amit a [szövegromlás] rendszer szül.
- Látod a rosszat? Azt hittem, nem ismered el a jó és a rossz közti különbséget. Hát a te életmódod?
- ... Így beszélgetett az angyallal. Igaz, egy olyan angyallal, amelyiken kifogástalan cilinder volt...

RÉGISÉGEK

Mikor az állampolgárok és főként az állam biztonságát szavatoló szervezet elburjánzott, s úgy ítélte meg, hogy a grófok, parasztok, neonácik, az Amerikai Egyesült Államok és last but not least maguk a kommunisták mellett az elébbi hölgy is veszélyeket rejt magában, a hölgyet kihallgatásra citálták; az adatfelvételkor sor került a születési évszámra is. Éjszaka volt, ott álltak körben mind, fáradtak és mogorvák voltak, megannyi férfi, mert éjszaka volt. „Uri dámától, fiam, ilyet nem lehet kérdezni.”

Mikor kitartóan tovább kutakodott, hogy mi történt azután, az öregasszony megsimította a fiatal férfi arcát, aki elpirult és szíve hevesebben kezdett dobogni, fonyadt, de rettentő könnyű kezét – ilyen könnyűséget soha életében még nem érzett –, hosszabban ott tartotta az orcáján, az ujjak a homlok redőit érték, vállat vont mosolyogva. „Hogy mi történt, kedvesem? Nem emlékszem.”

ESŐ

Milyen kitalálhatók a gesztusaim, gondolta, miután az eltávozott vendég kávécsészéjéből, finnyásság nélkül, kivette a kiskanalat. Ekkor esett az eső.

A GYLKOS

Egy dekadens ifjú, szájában szívószál, keze hamvas, karcsú derékon, háj evribádi, azt kérdezte valóban kedvesen: „Miért is forszirozzuk annyira ezt a szabadság meg igazság ízét...?” Nem válaszolt. Hosszú idő után először gondolt arra, hogy talán mégis le kéne avval a lánykával feküdnie. A fiatalok meg szépen elmentek. Az életét odaadta volna azért a lányért abban a pillanatban.

ÉJSZAKA

Későn este, mikor már árva a ház, nincs kacagás, csak a harminckét éves férfi tett-vett szokása szerint, beállított egyik barátja. Teázva éjfélig beszélgettek, éjfélkor kikísérte, és a sarkon vacogva folytatták tovább, körülbelül fél háromig. Visszafelé sétálva, most már egyedül, arra gondolt, milyen jó volt ez így, nem volt semmi csúcspont vagy szellemi pezsgés, talán azért az öröme oly kézzelfogható, mert a barátja ritkán szokott csak úgy: beállítani.

Ekkor hirtelen összeszorult a szíve. Hogy talán lehet, hogy *baj van*, és a barátja éppen azért jött volna föl, csak épp valahogy nem tudtak sort keríteni a dologra? Fintorgott a sötétben. Noha fázott, nem ment vissza a házba, föl-

idézte az estét, áruló jeleket keresve . . . Talán amikor arról tűnődött a barátja, hogy milyen kevés az élet, hogy az volna az élet, hogy az ember tanít, hogy átad?, amit ő, most látja, félreértett, azt válaszolván, hogy végtére a mozgalmas élet is csenevész, ezt tapasztalja a saját környezetében, úgy, hogy nem neki csenevész, hanem annak, akié az a mozgalmas élet. Ez amúgy okos megjegyzés volt, mormolta a sötétben. Nem tudta eldönteni, baj van-e vagy nincs.

Kemény éjszaka borult fölé, a szélséperete és szélcsiszolta égbolton tiszta csillagok ragyogtak, s egy villódzó távoli fény pillanatonként tovatűnő hamut kevert belé, a szellő fűszer és kő szagát hozta, néhány utcával arrébb, mintha egy autó siklanék hosszan a nedves úttesten, elsuhan, és nyomában zavaros kiáltások törnek meg a csendet. Aztán teljes súlyával visszahullt rá a csönd, mely égbolt és csillag. A barátja ateista volt, de úgy élt, mint egy istenfélő. Talán csak az alázata és aszkézise volt izlése szerint kicsit programszerű, nyilván a valóságos értékein nyugvó gögjével küszködven.

A KOR

Lenézett fentről az utcácskára. Váratlanul csönd szakadt a városra. Nyúlánk fiú osont egy másik után, *én szeretlek tégedet*, hallik föl, mint egy ima (imácska) a szürke, poros, vékony ágak közt. Vértörös Trabantok száguldanak halálos kétütemben.

TOKIÓ

Egy sokat foglalkoztatott, aktív és ideológiailag szerfölött határozott férfiúról, kinek nevét sajnos gyávaságból, jól felfogott érdekében nem írja le, mikor már többször kapta olyanon, amit ő magában *minimo calculo* álnokságnak nevez, a következő epiteton ornans-t eszelte ki: A MOSZKVÁTÓL SZÓFIAIG, A SÓS VARNEMÜNDÉTŐL AZ ÉDES MAMAIA-IG MÉLTÁN KEDVELT FEUILLETONISTA. Hogy kieszelte, elbúsult, mimindenre jut *ideje*.

HALÁL

Van egy barátja, akivel még sosem találkoztak. Mint életének finom kis titokjára gondol arra, hogy tán soha nem is fognak! – Meghalt az édesanyja. A temetés napján váratlanul felhívta ez a barátja (addig csak leveleztek), „hal-lom”, ennyit mondott, aztán zokogni kezdett. Azóta már többször telefonozott, nem szól a kagylóba csak sír. Ez a sírás a barátságuk.

SZÍNCHATÁS

Baráti társaságban telt az idő. A baráti társaság nem okvetlenül barátokból áll, vidámabb, viharosabb, jókedvűbb az ilyen társulás; bár lennie kell egy-két barátnak is benne, szinte csak azért, hogy elpénecolják ezt a kedélyt, amit azért mégsem tesznek, és ugyan nélkülük a baráti társaság baráti társaság maradna, mi azonban, félő, nem volnánk ott.

Valahogy azután az utcára keveredtek, hideg szél fújt, fütüült tényleg, egymásba karoltak és úgy sodródtak erre, arra, fehér sálak lebegtek, a durva kötésen ezüst nyálgyöngyömbök, egy szép kamaszfiú, konty, rúzs, csitri lányok vihorászása, betonnégyzet, selyem, jéghideg szemüvegszár, furcsa téglapor, színhatás.

Akkor váratlanul, rossz tréfa, nagy robaj hallatszott. Mint egy nevetséges rajzfilmfigura pattant fel a hajnali tratuárról, s az első, úgymond, adandó nőhöz ugrott, s szorosán átölelte. „Félek. Szorítson.” Jót nevettek. Később az egyik csitri, a Jitka nevű, lopva megsimogatta a hátát, akár a szőke szódáslovakét. „Jól van, no.”

Amikor azután egy félig-meddig idegen nő hasa aljára szoríthatta a fejét, nagyon hálás volt az Égnek, hogy a dolgok így állanak.

BILINCS

A művelt férfiú és botránykő, akitől a *kárunk és portmányunk* kifejezést hallotta, ránézett a csokor szegfűre, melyet a nőnek vitt, és azt kérdezte: „Viszed sétálni?” Ezt igen szellemesnek találta napokig.

HOLD

Sötét tömbök között ültek, egy kert mélyében, lombgödrökben, égszakadékban. De a beszélgetés könnyed volt. Lényegében megállapodtak abban, hogy a művészet sosem volt a boldogság szépecske szigete, amely mintegy ellenállna az örvénylő, habos, mocskos árnak, s ahol kellemesen ejtőzhetnénk. Pascalunkat olvasgatva; inkább épp e mocsokból származik, s innét és ez emelkednék egy-egy pillanatra az Isten felé, vagy éppenséggel mi magunk felé, hisz az ember is szent, és több mint e sok ócska alkatrészes, mit láthatunk magunkból. Így fecsegték.

Egyszerre holdsugár verődött a vendég arcára, s ezt az arcot olyan idegennek látta, hogy egyszeriben nemcsak azt nem tudta, ki ül vele szemben, hanem hogy egyáltalán: *hol* vannak. A fák megmozdultak, s lehorgasztott fejével arra gondolt, mindegy, valaminek úgymint lennie kell.

JÁTÉK A TŰZZEL

Mintha elveszítette volna a súlyát, mintha neki se volna lelkiismerete, csak idegei, mintha ő maga se volna... Amikor beültek az autóba, a nő merően ránézett, és azt kérdezte: „Nem fogja megbánni?” Őszintén válaszolta: „Nem.” A nő megszorította a kezét és azt mondta: „Én nem bánom meg, de...” Arca most is olyan volt, mintha hold világitaná meg.

A PÁRNA

Azt álmodta, hogy valaki azt meséli, látta, ahogy a plébános valagba rúgta Ferkót, a káplánt, s közben vihogva kiáltozta, megkaptad a valagrendet, most megkaptad a nagy valagrendet! Aki mesélt, eztán tehetetlenül széttárta a kezét, nyegle pontifex, és azt mondta: „De mi köze ennek az Egyházügyi Hivatalhoz?” Nem tudta, álmában sem, reggel sem, nagyokat, kéjesen nyújtózván...

(Folytatjuk)

Válaszlevél

*Hetekig reméltem, te irtad azt a zaklatott,
 újra lángoló levelet, de nem.
 Főlhivott egy titkos költő később – ő volt.
 A szaggatottság és többértelműség
 így érthetővé vált, és nem volt többé mesteri
 a hang. Emlékszem, a bélyeget nem pecsételték le,
 a küldeményt sajátkezűleg bedobták.
 A postás már hozott valamit aznap,
 vagy nem hozott, mindenképpen este volt,
 amikor képzelődni könnyebb, nincs más
 gyógyszere a szívnek, a táj homályos
 és egybefüggő. A tavasz védtelenné tett,
 a játszótér felé kerültem,
 ott olvastam a levelet először.
 Hátradőltem a padon, Istenem, mondtam
 hangosan, hogy hallják odafele, szeretned kell,
 ha engeded, hogy ő is így szeressen!
 A hála hullám-rohamában kiúsztak
 könnyeim a légnemű világba. A pad támlájára
 fektettem a boritékkal egyszerre
 lüktető kezem, forró volt
 és vérzett a festett deszkalap.
 Hetekig fogalmaztam a válaszlevelet,
 azt hittem: neked, pedig a titkos költőnek,
 és ha nem hív föl a nyár elején
 váratlanul egy borús délelőtt, föladtam volna
 a címédre, és akkor a köszikla is
 megindul tőle, vagy, ki tudja, mi lesz?
 Körülbelül másfélméteres volt a költő.
 Ott várt rám az alkonyi órán a játszótér
 szögletében. – Lehullott a lepel – mondta,
 véres kezét a padra csúsztatva vissza,
 majd: – kávézzunk valahol!
 Fölmentünk a hegyre a szállodába.
 A pincérnők állá leasett,*

*veled jártam ott egy éve minden este,
ha ránknéztek, elvörösödtek pusztán attól,
ahogy egymás kezét fogtuk, és nem aludtak
– ők sem – aznap éjszaka. S most EZ?
Kávéztam gyilkosoddal a szálloda teraszán.
Madárhangon rikoltoztak a fák.
Mondtam, menjünk gyalog egy megállónyit,
vaksötét volt, vártam, hogy elővesz egy kést,
de nem. A veritéktől csúszós, képzelt, jeges
pengét mellemhez szoritottam; ő szavalt.*

Ünnep

*Futball-ország küldöttei ott voltak a márciusi
hidegben, tél-nyúzta, szivacs arcok
reménykedők mégis, a híd alatt
közéjük mentem. Abban az évben az első nyugodt
estém az volt, munka után, lerázva
egy találkozó gondját, egyedül voltam
végre. Láttam, hogy tavasz jön, az autók
kék-fehér zománcán látszott. Voltunk vagy
negyvenen, a rakpart járdáján elkülönülve
álltak az öregek, néztünk egy szobrot.
Volt egy kis időm, mielőtt a feszültség,
kiengesztelődés, lámpaoltás otthoni
körébe lépek és kialszik minden.
Valaki fölfigyelt rám, összehúzott
szemmel középkorú férfi nézett,
de nem akartam tetszeni senkinek.
Boldog szárnyaim hasították a levegőt,
le kellett húnynom a szememet,
hogy ne ijesszen a végtelen.*

A Világmuzsikus

*Milyen hangot ugratsz te elő –
micsoda nyulat s mitéle bokorból?
Sipot nyesegetsz s gömbölyited duda öblét.
Karcusítod böhm-nagy hegedődet,
aztán harmonikát nyitogatsz, mint rőfös a centi,
s kürtöt kanyaritsz, de nem mint karéj kenyeret –
igy szabó cikornyázza a sujtást.
Sipod alakja fölnyársalja a hangot,
s mi vér volt hadd öblögesse dudád,
remegtesse húrod a nem-remegőt,
s harmonika jó lebegősre kinyújtsa,
mi azelőtt koppant, mint a bogár.
És visz levegőt katakombán,
sok labirinton átal a kürtöd,
maga is tekeredvén.*

*Látod uram, ott a Sip-ember,
az meg amott egy Duda-lény,
és mindnek, mindnek hangja a sorsa,
ahány alak, annyi a hangja,
s te e végtelen hangzást meg nem unod.
Ó a Határtalan zengés-zörejének,
űr-szünetének hangjegyeit mióta rovod!
Új s új anyagodból csalod ki a hangot,
új fából, fémből, bőrből, beleinkből.
És művet írhatasz bármire már:
zenédnek egyként jó a faláb,
s bőr kilyukasztva, fog-ezüst kiveretve,
még sziklák kacskán ringó
útjaiból is trombitál
behemót harmóniád.
Mennyi a hangszer s még szaporítod!*

*Hát valóban befejezetlen a Mű?
Vagy valóban a dallam örök,
s nem változnak csak hangszereid?
Vagy tán minden a régi, csak épp
a sok hang-libasor s zeneszerszám
újra meg újra restaurált?*

*Te örökkön újsz, pengetsz –
s csak egyszer s egyet újíthatok, pendíthetek én.
Kis patkánysípót vagy egyetlen hírt a homály felé,
hogy előcsaljam vaksi likából
a hosszú farkú titok-neszezését.
Hát hagyj ki zenédből,
s a zenekarból,
engemet hagyj ki uram.*

*Meglásd nem veszi észre se Ördög,
se Más, ha engem örökre kihagysz.*

BÖRÖNDI LAJOS

Kezünkben tulipán

*Itt állunk
egy új kornak alkonyán
ezernyi kolonccal
mit ránk aggatott a század
oly gyanútlanul
mintha még képesek lennénk
újra újjászületni
ártatlanul
a testvéreink csontjaival
teletömődött földön
Kezünkben két szál tulipán*

Forduló idő

*A fölhúzott órák elcsöngettek
a vonatok elakadtak a hóban
visszatartott lélegzettel készül
december
átfordulni egy büntelen jövőbe.*

*Lapít a csönd táradt hó hull
fuldokolnak a házak
a vesztek és a vesztesek
állnak fölemelt poharakkal.*

Orbán Antal második élete

Orbán Antal elhatározta, hogy eltűnik. Nyom nélkül ismeretlen helyre távozik, néhány napig feltűnés nélkül utazgat, aztán mihelyt megjelenik fényképe a lapokban, bujkálni kezd. Nem követett el bűncselekményt, nem is szökött senki elől, semmi elől, hacsak nem önmaga elől. Agglegény volt, többé-kevésbé a maga ura, tűrhető fizetéssel, önálló lakással. Nem tudott volna pontosan számot adni róla, mi készítette erre az elhatározásra, de nem is vizsgálta az indítékait, mert az eddigi életének figyelembevételével járt volna, és ő eddigi életét semmisnek tekintette. Egyszerűen nem akart tudni többé önmagáról, és arra számított, hogy ezáltal új évre tehet szert.

Természetesen tudta, hogy csak ideig-óráig bujkálhat, és korábbi életének mértékével mérve még jól jár, ha elmeagyógyintézetbe kerül, de úgy érezte, elkerülhetetlen „azonosítása” és felelősségre vonása független vállalkozása igazi rendeltetésétől. Ezért csak tessék-lássék igyekezett félrevezetni a hatóságokat. Egy strandon lopott egy személyi igazolványt, legőzölte róla a fényképet, és helyébe ragasztotta a magáét. Nem sikerült tökéletesen a művelet, de többre nem tellett tőle. Másik intézkedésére még csak ezután készült: egy folyó partján el akarta hagyni néhány ruhadarabját és használati tárgyát – olyasmiket mindenesetre, amelyek alapján volt kilétére lehetne következtetni.

Második életét onnan számította, hogy kilépett a házkapun. Még kezében volt a kulcscsomója, és eszébe jutott, hogy bedobhatná egy csatornanyílásba. De aztán meggondolta magát, mert úgy érezte, ez valami látványos, hívalkodó gesztus lenne, valamiféle leszámolás képzetét keltené, holott ő ilyenmire nem törekedett. Végül zsebrevágta azzal, hogy majd otthagyja ruhadarabjaival együtt a folyóparton. Egy darabig csak a lépteire figyelt, arra, hogyan rakja előre egyik lábát a másik után, és hogy milyen szellemes módja ez tulajdonképpen az előrehaladásnak: tetszés szerint lehet szabályozni a gyorsaságát. Miért ne alakulhatott volna éppenséggel úgy, hogy az ember mindig csak egyazon ütemben tud lépkedni, ahogy például abba sincs belezólása, milyen gyorsan vagy mekkorára nőjön.

Mikor fölszállt a villamosra, arra gondolt, hogy talán meg kellene kérdeznie, jó járatra szállt-e, ez visz-e a pályaudvarra, de aztán ezt is elvetette. Nézte az arcokat, vajon akad-e köztük olyan, aki felismeri majd a fényképen e villamosút nyomán. Aztán azon töprengett, milyen formában nyilvánulhat meg először, hogy már nem az, aki volt. Nyilván csakis akkor, amikor ezt a pillanatot sem egyidejűleg, sem utólag nem ismeri fel ilyen mivoltában, mikor nem előző életével összehasonlítva él át valamit. Mindaddig, amíg keresi, várja ezt a pillanatot, az marad, aki volt, és abban a pillanatban válik majd mássá, mihelyt nem akar mássá válni, hanem egyszerűen már az, aki csak ebben az új életben él. Kérdés persze, hogy ebben az új életben tudhatná-e például, hogy hová megy ez a járat, meg hogy egyáltalán, hol van és mi az, ahová ő maga indult el, de úgy képzelte, hogy vannak dolgok előző életéből, amelyeket az újban is tudhat, mert az ilyen hasznos ismeretek csak olyasféle

járadékai az embernek, mint a ruhái, a megtakarított pénze, a fogkeféje és a borotvája, a táplálék, amelyet el fog fogyasztani, a beszéd- és nemzőképessége, vagy még akár a járásmódja is.

A vonaton csakhamar vizelési ingere támadt. Felkelt, végigment a folyosón, és benyitott a vécébe. Éppen vizelni kezdett, amikor a vonat csikorogva fékezett. Kinézett az ablakon, állomásépületet pillantott meg, mire reflexszerűen megpróbálta visszatartani, ami még benne maradt, de nehezeire esett, kellemetlen érzéssel járt, úgyhogy inkább elengedte. Már állt a vonat, amikor észrevette, hogy a vizelete nem folyt le a csövön, hanem meggyült a csésze alján, a cső szájában, pedig esküdni mert volna, hogy az előbb még látta a lyukon az összemosódó közútalékos pályát. Sőt, látta most is, de mintegy sekély, sárgás víz fenekén. Ekkor megbillent a csésze alján a vizelet: elindult a vonat. Ide-oda lötyögött, aztán egyszer csak, mintha kihúztak volna egy dugót, eltűnt a csövön át. Orbán Antal zavarodottan nézett a lyukba, hiányos fizikai ismereteit felidézve próbált magyarázatot találni erre a különös jelenségre, de végül is valamiféle érthetetlen légdugó keletkezésén kívül nem tudott egyebet kisütni. Megnyitotta a mosdó csapját, tenyerébe gyűjtött egy keveset a gyengén csordogáló, langyos vízből, belódította a vécécsészébe: ez azonnal lefolyt. Vállat vont, és kijött. Nem ment mindjárt vissza a fülkébe, ácsorgott a folyosón, kitámaszkodott az ablakon, próbált másra gondolni, de állandóan ott látta maga előtt az enyhén imbolygó, áttetsző vizeletdugót, amelyet valami láthatatlan erő tart a levegőben, hogy aztán egyszer csak elengedje, mintha maga is megriadt volna ettől a képtelenségtől.

Esteledett, mire a kiszemelt városba megérkezett. Nem tudott nem emlékezni rá, hogy egyszer már megérkezett így egy városba, egyedül, ismeretlenül, cél nélkül, már nagyon régen történt, és valahányszor megpróbálta elképzelni az utóbbi időben azt az állapotot, amely annyira hiányzik életéből, akarva-akaratlanul ez az érkezés jutott elsőnek eszébe, és most csak nehezen sikerült elhárítania magától azt a gondolatot, hogy voltaképpen ez a hiányérzet érlelte meg távozási szándékát, és olyasmit akar újraélni és állandósítani, ami egyszer már megtörtént vele.

Szállodaszobája a főtérre nyílt, harmadik emeleti ablakából ellátott a tér fái és a túloldali háztetők fölött a városon túlra, a láthatárt lezáró sötét dombvonulatra, amelyen fénypontok hunyorogtak. Alatta a korzó húzódott, fel-alá hullámozott rajta az esti sétálók és kirakatnézők serege. Orbán Antal az ablakban könyökölt, és ezt a tétova, csoszogó, forgolódó, bámészkodó jövés-menést nézte. Kiszemelt egy-egy alakot, nyomon kísérte, és némi megütközéssel tapasztalta, mennyire tervszerűtlen és céltalan a mozgása: mint aki végképp nincs magánál, és ha volna valahol egy lyuk, könnyen beleeshetne. Az a benyomása támadt, hogy ezek az emberek egész nap, egyetlen, véget nem érő napon át ugyanígy lódörögnek itt fel-alá, az utca végére érve visszafordulnak, a másik végén megint vissza, akárcsak az unottan fel-alá kóválygó halak az akváriumban.

A szálloda homlokzatának tulsó fele előtt szabadtéri eszpresszót rendeztek be nyárra. Virágokkal beültetett nagy köedények választották el a korzótól, és nádfonatúnak álcázott műanyagszékei mind foglaltak voltak. A ténfergők hada valósággal lesett az üresedő székekre. Ha ürülni készült egy, akár a köedényen is képesek voltak átlépni, és odaállni a fizetőpincér mellé, miközben az végzett az asztallal. Mikor aztán helyhez jutottak, ők nézték a jövés-menést, az üresedő helyre lesőket.

Orbán Antal, mintha csak ennek a kísértetiesen halkán, fojtottan zajló szertartásnak a valóságosságáról akarna meggyőződni, hátralépett, kivett a táskájából egy újságot, letépte egy lapját, és papírrepülőt hajtogatott belőle. Az utca hosszában, a járdára telepített eszpresszó felé akarta eldobni, tehát jól kihajolt, meglendítette a karját, és a papírrepülő meg-megbukva siklott lefelé. De alig ért a második emelet magasságába, lángra kapott, és pillanatok alatt elhamvadt. A szélcsendben imbolyogva ereszkedtek le a papírpernyék a járdára.

Orbán Antal megrettenve nézett a pernyék után, aztán az embereket és az ablakokat leste, észrevettek-e valahol valamit. De senki sem nézett föl, még a tér fái alatt elhelyezett padokról sem, ahol pedig valami végtelen tompultságban mintha csak éppen ilyesféle látnivalóra vártak volna az üldögélők. Orbán Antal kapkodó, ideges mozdulatokkal másik papírrepülőt hajtogatott. Ezúttal nem tépte ketté a dupla újságlapot, így a repülő kétszer akkora lett, mint az előző, szinte ragadozómadár méretű. Jól körülnézett, és elhajította. Ez is a második emelet magasságában lobbant lángra, fenn is hallani lehetett a felcsapó láng sistergését, egy pillanatra felvörösölt a szálloda fala, csak a földszint magasságában hamvadt el a zuhanó csóva, és most még jobban látzott, hogy szóródik szét a kövezeten a törékeny pernye.

De ekkorra Orbán Antal már hátraugrott a szobába, és rémülten meredt maga elé. Megragadta az újságot, tapogatta, szagolgatta, meglengette a levegőben és iszonyodva ellökte, aztán csak ült a falakat, a bútorokat méregetve. Végül mégis összeszedte magát, meggörnyedve az ablakhoz osont, és óvatosan kilesett rajta, először csak annyira fölemelkedve, hogy a tér fainak csúcsát megpillanthassa, aztán a padokon ülőket, végül az utcát és a presszóteraszt is, de nem észlelt semmi gyanúsat. A szétszóródott pernye körül sem támadt csoportosulás, egykedvűen üldögélt, ácsorgott, lődörgött mindenki tovább.

Orbán Antal szorongva nézett körül a szobájában, nem leselkedik-e rá a közelben újabb rejtélyes meglepetés. Kinyitotta a siváran üreslő szekrényt, kihúzkodta a szobában található fiókokat, megnyitotta a mosdó csapját, fegyűjtotta az éjjeliszekrény-lámpát, de nem tapasztalt semmi rendelleneset. Megpróbált arra gondolni, hogy bizonyára valami ostoba káprázat, idegrendszeri zavar áldozata, olyasféle zökkenőkkel jár átalakulása, amilyenekre egyelőre nem talál magyarázatot, holott talán nagyon is érthetőek kellő ismeretek birtokában. Összefüggést keresett a vonat-vécébeli és az iménti tünemény között, de mást nem talált, mint hogy itt is, ott is egymagában volt, és talán feledtető társaságra volna szüksége.

Ahogy végigment a szálloda folyosóján, majd lenn a hallján, lopva figyelt magát a tükrökben, és leste a néhány lézengő vendéget is, nem nézik-e furcsálkodva. Leadta a kulcsát, és indult a bejárati forgóajtó felé. Az ajtó előtt egy kutya ült és várakozóan forgatta a fejét. Mikor észrevette a közeledőt, felállt, megcsóválta a farkát, és tekintetét Orbán Antalra függesztette. Szakasztott úgy festett az egész, mintha régóta itt várt volna türelmesen a gazdájára és most, hogy megjött, utasításra vár. Orbán Antal megpróbált úgy tenni, mintha semmi köze nem volna a kutyaéhoz, bár színlelnie legfeljebb az ellenkezőjét lehetett volna. Mivel a kutya éppen a forgóajtóhoz vezető egyenes vonalon állta az útját, Orbán Antal kikerülte. A kutya le nem vette róla a szemét, és ábrázata mintha azt fejezte volna ki, hogy neki nem sietős ugyan a dolga, de azért nem egészen érti, mire való ez a késlekedés. Orbán Antal

háta fordított neki, és belépett a forgóajtó két szárnya közé. De mielőtt bezárult volna a körcikk, beszökkent, úgyszólván befejeselt Orbán Antal mellé a kutya is. Ő annyira megijedt ettől, hogy vadul megtaszította az előtte forgó ajtószárnyat. A túlsó fülkében éppen egy pincér jött befelé a presszóteraszról tálcát egyensúlyozva, a megtaszított ajtószárny hátbalökte és sarkon vágta, úgyhogy a pincér egyensúlyát veszítve, a zuhanó tálca után kapva, behasalt a szálloda halljába.

Orbán Antal rögtön a hallban termett, és miközben nem győzött mentegőzni, meghökkenve látta, hogy a kutya szintén ott van már megint, és a kávécsészékből kilöttyent cukros maradékot nyalogatja. A pincér dühösen szedegette össze a tálca szerteszóródott tartalmát. A linóleum-padlón nem tört el semmi, és kiderült, hogy nem először gyűlt meg a baja ezzel a forgóajtóval. A kutyával nem törődött senki.

Kinn az utcán Orbán Antal néhány pillanatig nem emlékezett semmire, sem arra, hogy kerül ez elé a szálloda elé, sem arra, mit akar és ki is ő most valójában. Egy távozó vendég lába közül megint előbukkant a kutya, szemrehányóan rásandított, aztán beoldalgott a presszóterasz asztalai és székei, meg a lábak közé, és szaglászni kezdte a kis fagyalt- és sörpöttyöket, meg a süteménymorzskákat. Egyszer csak a papírrepülő néhány szétszóródott pernyője került az orra elé, ezeket jó sokáig szaglászta, aztán a rá meredő Orbán Antalra nézett, megint úgy, mint aki megérti ugyan őt, de azért egy kicsit sokkalja most már a történeteket.

Igyekezett feltűnés nélkül elvegyülni az emberek közé. Úgy látszott, ügyet sem vet rá senki, de az ő szemében ez most korántsem jelentette, hogy titokban sem figyelik. Kényszeredetten uralkodott az arcvonásain, a testtartásán, a léptein, mert attól tartott, ha nem ügyelne, esetleg összegabalyodnának a tagjai, elfelejtene levegőt venni és fuldoklás környékezne, vagy meglátszana rajta a lángra lobbant papírrepülők bélyege. A kutya eltűnt.

Betért egy bisztróba, hogy egyen valamit. Zsíros párával vegyült dohányfüst csapta meg. Leülhetett volna vendéglőben is, de jobbnak látta most, ha valami semleges közegben itatódik fel. A bisztrót kocsmának használták inkább, mint falatozónak: borozó, söröző férfiak álltak a hosszú felszolgálópult, meg a falra erősített polc mentén, a magas bárszékek mellett, és szinte elhomályosították a világítást cigarettafüstjükkel. Orbán Antal blokkot váltott a pénztárnál, s aztán fölült egy bárszékre a felszolgálópulthoz. Fialat nő vette el a blokkját unott mozdulattal, tálcát rántott maga elé, fehér selyempapír-szalvétába göngyölt evőeszközt dobott rá, aztán egy tányérral a rekeszekre osztott melegítőpulthoz lépett, az aljáról kikotort egy adagot, a tányér-ra csapta, és azt Orbán Antal elé lökte.

Ő gépiesen enni kezdett, és közben a csap körül tovább matató felszolgálónőt figyelte. Nyüzött, fásult vonásain, pecsétetes, viseltes ruháján, egész csatagos, lompos külsején áttetszett valami feszes, hányaveti rugalmasság, amelyről tulajdonosa mintha már rég lemondott volna, vagy talán soha nem is tudott. Szinte csak rutinból, lendületből tett-vett már, túl volt az aznapi munka javán, és mintegy lazításul mosogatott, törülgetett, rendezkedett gyakorlott, de lassú, fáradt mozdulatokkal. Rá is gyújtott közben, vizes ujjáival csak a cigaretta legvégét fogta meg, és amíg megszívta, végignézett a bisztró súlyos és ragacsos ködben veszteglő közönségén.

Orbán Antal karnyújtásnyi közelségben ült hozzá és egyszeriben olyan rejtélyes gyengédség fogta el iránta, hogy mondania kellett neki valamit.

– Reggelizni is lehet maguknál? – kérdezte. Hirtelenjében nem jutott más eszébe, mint hogy kíváncsi volna, milyen ez a nő reggel, kipihenten, esetleg frissen mosott ruhában. A szavak furcsán elnyújtott csengéssel haltak el a zsirosan sűrű levegőben.

A felszolgálónő mintha valami révületből nézett volna föl, és a sűrű levegő elhomályosítaná a látását-hallását.

– Maga szólt? – kérdezte.

– Igen. Hogy reggelizni is lehet-e maguknál. – Mintha nagy légnyomás-különbségtől zúgott volna a füle, a kérdése pedig képtelenül ostobának tűnt.

– Most akar reggelizni? – fortyant fel a nő.

– Csak gondoltam, ide jövök holnap reggelizni, ha maga is itt lesz. – Am a szavak valahogy elakadtak a levegőben, mintha iszapba fúródtak volna.

– Miért, engem akar megenni? – kérdezte a nő.

– Lehet magára is blokkot váltani?

A nő mint valami ott felejtett, utálatos tárgyra, úgy bámult Orbán Antalra. Ha válaszolt is, Orbán Antal nem hallott már belőle semmit, mert saját szavai elakadtak fejének közvetlen körzetében, és hangjai ott zengtek, sisseregtek, kerepeltek egymásra torlódva. Jódarabig eltartott, míg fölitta őket a biztró kocsonyásan sűrű közege. Orbán Antal szerette volna újra az iménti gyengédséget érezni, mert az olyan volt, mintha önmagának egy rejtett kis fiókjára bukkant volna hirtelen, amelyről már teljesen megfeledkezett.

– Kaphatnék egy kis savanyúságot? – Szavai most mintha egy mély kútba hullottak volna. Alighogy kiejtette őket, eltűntek valami sötét űrben, és mint a csobbanásukra, úgy várt a nő válaszára.

– De sok baja van – mondta a nő, hanem azért dühös mozdulattal kiclapott egy kistányérra egy tottyadt ecetes paprikát, és odalökte elébe. Orbán Antal hálás tekintettel igyekezett elkapni a nő pillantását, beléje kapaszkodva újra átadni magát a gyengédség szívóerejének. Azt remélte, hogy a lénye betemetett üregeiből kiszabaduló érzés, a nő ernyedtt közönyének, hányaveti ellenségességének vonzása meglepő dolgokra ragadtatja. A nő ekkor egy lábast tartott eléje, az alján valami maradékkal, és megkérdezte tőle, ezt nem kéri-e. Orbán Antal valami kábulatban, türelmetlenül célratörő kéjsóvársággal azt mondta:

– Nem, de ha akarja, segíték elmosogatni.

A biztró nyúlós, ragacos levegőjének hangvezető képessége most végképp csődöt mondott. A szavak épp hogy csak kibuktak Orbán Antal száján, és vékony, feszes burkot képeztek feje körül. Hangjaik úgy torlódtak föl, ahogy a zongora sorra leütött hangja telepednek egymásra zengésükkel, ha az ember a pedálon tartja közben a lábát. Ezek a hangok azonban egyáltalán nem zengtek, hanem csúf, kellemetlen, tagolatlan zajjá olvadtak össze, amely leginkább valamilyen ismeretlen gép zajához hasonlított. Orbán Antal dermedten ült a helyén, kezében megállt a kés és a villa, a szeme fönnakadt. Kérdése után a kiszolgálónő néhány pillanatig még elé tartotta a lábost, de amikor válaszul csak azt a megkövült, semmibe révedő tekintetet kapta, vállalt vont, és újra visszasüppedt a gépies tevés-vevésbe.

Orbán Antal ezúttal hiába várta, hogy eloszoljon, fölszívódjon a fülén ülő hangzavar. Némi változás csak akkor történt, amikor félrefordította a fejét, és körülnézett a biztróban, nem valamilyen idevaló hangforrástól származik-e mégis az a zaj – ekkor mintha kicsit megbolydult volna a hangburok, egy-két hang mintha kiszakadt volna belőle. Ekkor óvatosan hátrébb csúszott a műbőr

borítású bárszéken, és előredőlvé, a nyakát behúzza a tányérja fölé lapult. Mintha kihúzta volna a fejét a hangburokból, a zaj megszűnt. Egy darabig ilyen testhelyzetben kotorászott a tányérjában, és amikor a kiszolgálónő tekintete feléje tévedt, úgy tett, mintha rövidlátó szeme miatt volna kénytelen ilyen közel hajolni az ételhez.

– Disznó – mondta a nő félig-meddig magában.

Orbán Antal igyekezett minél előbb végezni a vacsorájával és távozni a bisztróból. Egyszer-kétszer még megcsörrentette a késével a tányérját, mintegy véletlenül, meg a torkát is köszörülte, de ezek a hangok elhaltak felhangzásuk után. Kifelé menet feszülten figyelte, nem hallja-e meg szétszóródott hangjai valamelyikét, és egyszer hallott is valamit: mintha egy ventilátor szólalt volna meg közvetlenül a füle mellett, de csak egy pillanatra.

Mielőbb a szobájába akart érni, hogy lefeküdhessen, és másnap tiszta fejjel ítélhesse meg, mitévő is legyen, ha egyáltalán érvényben lesz még akkor ez a kérdés. Remélte, hogy nem, s ha mégis, egyszerű pihenés hozza meg majd rá a választ. Lefekvés előtt a szobájában hangokat bocsátott ki magából próbaképp, amennyire egy szállodában feltűnés nélkül lehetséges, aztán mintegy hirtelen gyanút fogva, hogy talán nem a pusztán hangok, hanem bizonyos kombinációk, esetleg mondattartalmak késztetik hallucinálásra, értelmes mondatokat kezdett eregetni, úgymint: „Most őszinte leszek. De mi az én őszinteségem? Lehetek-e én még őszinte magamhoz? Azért hallucinálok, mert nem vagyok őszinte magamhoz? Vagy azért, mert őszinte akarok lenni, holott nem lehetek. Igenám, de akkor mit jelent az, hogy most nem észlelek semmi szokatlant. Hogy a hangok szabályszerűen terjednek szét és halnak el a szobában. Azt, hogy most őszinte vagyok? Azaz nem akarok az lenni, csak egyszerűen az vagyok, ahogy őszinte az ember, mikor alszik.” Ha nem hitte is, hogy meglelte a helyzete kulcsát, elégedett volt a hang-kísérlete eszközével választott gondolatmenetével, és úgy vélte, ha továbbra is ilyen higgadtan közeledik második életéhez, nem maradhat el az eredménye.

Másnap reggel eredeti tervének megfelelően egy kizitáskával ismét vonatra ült, és egy néhány órányira eső folyóhoz indult. Előtte némi szorongással fogyasztotta el a reggelijét, állandóan figyelte, nem észlel-e valami óvatosságra intőt, például amikor késével lefejezi a lágytojást, vagy amikor a vajjal megkent kenyérére még mézet is csurgat, hát még mindjárt a kezdet kezdetén, amikor megállt előtte az álmosan hunyorgó pincérlány, akin szinte érzett még az ágynemű állott melege – de nem történt semmi, a hangja tagoltan, érthetően szólt, és fürgén, üdén járta be az alaposan kiszellőztetett étterem levegőjét, és a tojásból sem bűjt elő senkinek a kicsinyített mása.

A vonaton nemsokára türhetetlen vizeleési kényszer fogta el Orbán Antalt a reggelire ivott sok teától, és bár jóideig uralkodott rajta, reménytelennek látszott, hogy kibírja az út végéig. Kalapáló szívvel, veritékezve kiment végül a vécére. Letolta a nadrágját, és ráült a vécékagylóra, hogy ne lássa az alján a nyílást az összemosódó közúzalékkal. Mikor végzett, úgy akart kimenni, hogy véletlenül se tévedjen a pillantása a kagylóba, de aztán mégsem tudta megállni, belenézett. Nem dugaszolta el semmi, és ennek láttán fölbátorodva még bele is köpött. A huzatos folyosón állva aztán szinte a bőrén érezte, hogyan foszlik le róla a tegnapi lidércnyomása s lélegez egyre szabadabban. A lehúzott ablak fémkeretére könyökölve s az elvonuló szántóföldek látványába merülve először érezte magát elszakadni, kilépni valahonnét. Azt sem bánta

volna ebben a pillanatban, ha ettől az érzésétől kis füstfelhő marad a nyomában, amiért a kalauz pótdíjat számít fel.

A vasútállomásról jókorát kellett még gyalogolnia a folyóig. A kézitáskában egy váltás piszkos fehéreneműt, egy pár cipőt, agyonhordott világosszürke pantallóját, egy átizzadt rövidujjú inget, egy kifakult kék vászonzakót vitt magával. A zakó belső zsebében hagyta tárcáját, benne a következő gondosan kiválasztott papírokkal: egy tisztítócédula, szakszervezeti tagsági könyv, egy lottószelvény ellenőrzőlapja, és egy félvezető, „Kati” aláírású levél, amely sem bélyeggel, sem postabélyegzővel nem volt ellátva, tehát látszatra személyesen kézbesítették, és amelyben az említett Kati tudtára adja Orbán Antalnak, hogy nem szereti már és látni sem akarja többé. E levél megírásán kívül Orbán Antalnak arra volt csupán gondja, hogy könnyen hozzáférhető fényképét lehetőleg ne hagyjon maga után. Arcképes igazolványait és csekély számú családi fényképét még otthon megsemmisítette. Minél kevesebb szilárd támpontot akart hagyni magáról, ugyanakkor rögtöni azonosítását is lehetővé tenni, hogy ne eltűntnek, hanem vízbefúltnak tartsák, akinek legfeljebb puffadozó hulláját érdemes már keresni.

Már a gáton innen észrevett néhol egy-egy kis kupac ruhaneműt, többnyire kifakult kék vászonholmit, de eszébe sem jutott másra gondolni, mint hogy a mezőn dolgozó parasztnok hagyták itt. Hanem amikor átkelt a gáton, kissé már meghökkenett. A fűzfákkal és fűzbokrokkal benőtt árterületen egyre-másra tűntek fel újabb ruhadarabok s elvétve más holmi is, kisebb használati tárgyak: szőrért elhullatott ruhakefe, oszladozó zseblámpaelem, rozsdás kulcs-csomó, szétmállott könyv, penészes bőrtáska.

Először arra gondolt, hogy ez itt a környék szemétdombja, a nyaranta strandolni, táborozni, szerelmeskedni idejára környékeliek itt potyogtatják el kiselejtezett holmijaikat. De aztán feltűnt neki, hogy éppen olyan hulladékokkal sehol sem találkozók, amelyek ilyen, táborozásra használt árterületen a leggyakoribbak. Sehol nem látott például sem konzervdobozt, sem óvszert. A sok eldobott ruhanemű pedig mindenképpen megmagyarázhatatlannak tűnt.

Eszébe jutott, hogy talán áradáskor rak le itt a folyó minduntalan bizonyos fajta hulladékokat. A sodródó zakók, kalapok, borotvapamacsak, nadrágtartók fennakadnak a fűzbokrokon, és apadáskor aztán szépen beágyazódnak a puha iszapba. De mi magyarázza akkor azokat a darabokat, amelyeket még szemlátomást nem áztatott víz, és egyáltalán, szokott-e árvíz ennyi használati tárgyat, ruhaneműt magával sodorni, hacsak nem egy zálogház raktárát árasztotta el.

Ezek a találgatások azonban kezdettől fogva inkább csak arra szolgáltak, hogy távotartsák Orbán Antalnak azt a sejtelmét, mely kezdettől fogva benne motoszkált, és egyre kényszerűbb bizonyossággá vált: ezek a szanaszét heverő kis kupacok, tárgy-tetek, rejtélyesen összefüggenek az ő táskája tartalmával és azzal a szándékával, hogy ide üritse. Mintha hosszú idő óta minden vízbefúlt fürdőzőnek, sőt, talán minden vízbefúlása látszatát kelteni akaró eltűntnek ide vezetett volna az útja.

A puszta látvány, bármilyen értelmetlen volt is, ezúttal nem lehetett rémkép, Orbán Antal jó negyedórája haladt már a hol keményre száradt, hol süppedős, fű felverte iszapon, és egyre újabb kupacok, limlomok ötlöttek a szemébe: keretbe, üveg alá foglalt fénykép, akár egy síron, ezüstkupakú kristály sószóró, egy egész jó állapotban lévő kockás szövetmellény, egy rozsdás revolver, egy oldalnyi járókarács. Mindez kézzelfogható valóság volt,

tetszés szerint újra meg újra ellenőrizni lehetett. Viszont rémkép lehetett minden elstetett magyarázata, ha mégoly bizonyosnak látszott, különösen az előző nap történtek fényében. Végtére is, gondolta Orbán Antal, s némi biztonságérzettel töltötte el tárgyilagosságának tudata, mit tud ő az életről, ő, aki egész életét egy városban, otthona, az utcák és hivatala falai között töltötte el, mit tudhat ő egy folyópartról, ha járt is már strandolni nyári vasárnapokon, különösen fiatalabb korában, sőt valaha az elhányt övszerek számát is szaporította, de végtére is mit tudhat például egy elvadult árterületről.

Végül észrevett a víz szélén egy rozszant, korhadt ladikot, és táskája tartalmát ebbe ürítette. A ladikban még igazított rajta egyet-kettőt, hogy fürdőzéshez nekivetkőző ember hanyagul odavetett holmijának látszon. A kulcs-csomóját becsúsztatta a vászonzakó zsebébe, aztán a ladikot betaszigálta a vízbe, egy száraz faággal a sodrásig lökdöste, és ott az áramlás szeszélyére bízta. Nem lehetett biztos benne, hogy ezzel sikerült kijátszania a folyópart rejtélyét, a ladik végtére is már az első kanyarban megakadhatott, vagy rozszant állapotában hamar megtelhetett vízzel, s ha nem is süllyed el, a ruhadarabokat egy hullám vagy némi himbálózás könnyen kisodorhatja belőle. Ugyanílyen véletlenül persze célba is találhatott szándéka.

Dolga végeztével kedve támadt megfürdeni, forrón tűzött a déli nap, és bágyadt csend nehezedett a tájra. Nem kellett volna semmi mást tennie, mint levetkőzni, összehajtogatva kis kupacba halmozni vagy hanyagul a földre hányni a holmiját, s utána meztelenül belegázolni a kavicsos fenekű, enyhén mélyülő mederbe – egy lélek se látszott a környéken, de Orbán Antalt szorongás fogta el arra a gondolatra, hogy eltávolodjék akár csak néhány percre és akár csak néhány méterre is a ruhadarabjaitól.

Mikor visszaérkezett választott városába, vett egy fürdőnadrágot, és a késődélutáni órákra, melyek nem kevésbé fülledtek és bágyasztóak voltak, mint a déliek, elment a városi strandfürdőbe, és kedvére úszkált jó ideig a meszelt falú betomedence enyhén klóros, de a folyóénál áttetszőbb vizében. A holmiját egy fabarakkban őrizték, rúdra akasztott vas-ruhafogason, amelynek alsó vége horgonyszerűen volt kiképezve a cipők számára, s Orbán Antal, miután egy padnál levetkőzött, tétovázva vált meg a ruhaneműitől, amelyek, úgy látszik, átmenetileg többet jelentettek számára, mint pusztá használati tárgyai. Tulajdonképpen nem attól tartott, hogy holmijának bármi baja eshet, hanem inkább attól, hogy neki magának esik valami baja ruháinak oltalma nélkül.

Bizonytalanságát mintha az a furcsa, futó kétely okozta volna, hogy azonos-e ő még tulajdonképpen azzal az emberrel, aki elhatározta, hogy új életet kezd. Igaz, aki ezt elhatározta, épp azért határozta el, hogy ne legyen vele többé azonos, mégsem az új, a második élet mámorító újságaként élte át most ezt a bizonytalanságot, hanem inkább szorongva, hogy nem valami csapda felé halad-e alvajáróként, nem fogja-e egyszer csak elveszíteni azt az önmagát is, akármilyen legyen is az, aki nélkül kérdéses, hogy létezőnek tekintheti-e még magát. Mintha attól kellett volna tartania, hogy alkonyatkor nem talál majd vissza ahhoz az énjéhez, amelyet valamilyen kísérteties látszat szerint mint önmaga végső maradékát, a ruhafogásra akasztott holmija burkában hagyott az öltözőben, egy nyiszlett, pemetebajuszkás emberke felügyeletére bízva. Nagyobb kockázatnak tűnt fel ez előtte néhány pillanatig, mint amilyennel eredetileg számolt.

Néhány mély lélegzetvétel nyomán eloszlott ez a szorongása, de azért eleinte a medencének csak azon a felén mert úszkálni, ahol leért a lába, az-

tán a mélyvízben is csak a fal közelében, ahol bármikor megkapaszkodhatott a vízszint fölött húzódó vasrúdban. Később nekibátorodott, és beljebb tempózott. Furcsán könnyűnek érezte magát, de mindjárt társult ehhez az érzéshez is némi gyanú: nem attól ilyen könnyű-e, hogy elvesztett valamit. Valamit, ami például a nehézkedését adja. Talán ha akart, se tudott volna alámerülni. Meg is próbálta, de lám, mégiscsak sikerült minden erőlködés nélkül. Egyre többször, egyre hosszabb időre merült alá. Soha nem próbálta még, mennyi időt tudna egy lélegzettel a víz alatt tölteni, és ahogy most egyre-másra próbálkozott, az a benyomása támadt, hogy voltaképp sokkal több időt, mint gondolta. Meglepően hosszú ideig tud a napsugaras, színes foltokat táncoltató vízben ide-oda tempózni, anélkül, hogy légszomj fogná el. Persze, azért vigyázott, nem feledkezett meg a kötelező oxigénszükségletről, és bár a tüdeje türelmesen várt, az esze idejében a felszínre küldte mindig. Mégis, ha belegondolt, milyen különös, mámorító érzés teljesen ellazulva libegni, gyérülő hajzatát és enyhe pocakját meghazudtoló önfelédtséggel kigyózni a testét szinte érzéki gyengédséggel simogató közegben, féltő volt, hogy ébersége alábbhagy. Végül mégiscsak kénytelen volt gyanút fogni, nem valami könnyen végzetessé válható érzékcsalódás áldozata-e már megint. Mielőtt akár erről, akár az ellenkezőjéről meggyőződhetett volna, gyorsan kiúszott az egyik vaslépcsőhöz, kimászott a vízből, és a fürdőruhás lányokat nézegette.

Most már szeretett volna végére járni ezeknek az aggasztó tüneteknek, amelyek hol érzékcsalódás, hol csak szorongató sejtelmük képében kísértettek. De valahányszor belegondolt, valójában mire keres magyarázatot, szinte feszengve ébredt rá, hogy a tünetek ugyanonnan eredhetnek, ahonnan az az igyekezete, hogy magyarázatot találjon rájuk. Úgy látszik, kimerültsége, hajszoltsága, tompultsága, noha nem is igen tudott róla, hogy ilyen állapotba került, szétzilálta valóságérzékelését, és ezt az hozta felszínre, hogy kilendült élete megszokott pályájáról. A vízben úszva másképp érzékelte a víz és a bőre súrlódását, mint egyébként, a víz alatt másképp az idő múlását, a víz ellenállását, tüdeje oxigénszükségletét, mint rendes körülmények között, a vízparton más jelentéssel teltek meg számára az elszórt tárgyak, mint annak, aki ép érzékelőképességgel jár arra. Egyetlen gyógyszere van ennek, tudta ezt Orbán Antal, mert enyhébb, jóval enyhébb tüneteivel akadt már dolga: a tökéletes kikapcsolódás, elereszkedés.

Nézegette tehát a fürdőruhás lányokat. Heverészett a napon, mászkált a strandfürdő parkjában, és igyekezett megfelekedni ruhakupacokról, lángcsóvákról, hangszilánkokról, lélegzet-kiesésről. Aztán egy idő múlva azon kapta magát, hogy szívesen felmászna valamelyik fára. A strandfürdő szép, tágas parkjában hatalmas, dűslombú vadgesztenye- és platánfák álltak hol külön-külön, hol csoportosan. Már jó ideje nézegette őket, vizsgálgatta ágaik növést, amikor szembetalálta magát azzal a lehetőséggel, hogy voltaképp fel is mászhatna valamelyikre, sőt, ha valamihez kedve volna, inkább, mint másvalamihez, minden ésszerű indok, minden célszerűség nélkül, akkor az most a fára mászás. De még ezután se gondolt rá komolyan egy ideig, hogy éljen is ezzel a lehetőséggel. Latolgatta, hogyan értendő. Meglepve tapasztalta, hogy ennek eldöntése csakis rajta múlik. Tőle függ, milyen kényszerítő erőt tulajdonít a fára mászás kísértésének.

Kiválasztott egy alkalmasnak látszó fát a park hatalmas ősfái közül. Nem annyira a megmászhatóságára volt tekintettel, mint inkább arra, hogy

minél kevesebben legyenek a közvetlen közelében. Szerencsére a strandolók többsége a napsütést kereste, és a nagy fák árnyékában csak néhány idősebb ember szunyókált. Orbán Antalnak nem volt különleges, titkos szenvedélye a fára mászás, nem értett hozzá korát vagy társadalmi állását meghazudtoló módon, de gyerekkorában, mint bárki más, ő is elég sok mindenre megpróbált felmászni, többek közt fákra is, és emlékezett még a mozdulatokra, meg tudta ítélni szemre a nehézségeket. Meztláb volt, izzadt a melegben és izgalmában, és így remekül tapadtak tagjai az érdes fakéreghez. Egy kiálló csonkba kapaszkodva jutott fel az első elágazásokig, itt megpihent és körül nézett. Odalenn semmi sem változott, felette pedig hatalmas lombkorona boltozódott. Bár csak két-három méternyire távolodott a földtől, mintha egy másik világba lépett volna be, szellős, hűs, zöldes fényű, csöndes világba, amelyben egyszerre minden fontolgotáson túlian természetesnek tűnt, hogy ott találja magát az ember, és ugyanígy természetesnek, lehetségesnek tűnt sok minden, amire még ezután kellett ráismerni.

Elindult fölfelé a főágon, amely a törzs folytatása volt. Hol egy szomszédos, hol egy emeletnyivel feljebbi ágba kapaszkodott, és meztlábás talpával tapogatta ki óvatosan, hová léphet. Itt-ott kilátott a lombok közül a zöld fűben heverésző barna testekre, a medence vizére és a park kerítésén túl a városszéli földszintes házakra. Jókora fát választott, már egész kicsik voltak a testek, és a feje fölött még alig világosodott. Hirtelen az ötlött az eszébe, vajon nem éjgérő fára tévedt-e. Csak mászik-mászik rajta fölfelé, és soha nem ér az ormára. Némi elégtétellel nyugtázta, hogy kezd összhangba kerülni kivételes állapotával: ennél nagyobb képtelenségre aligha számíthat. Erre aztán mindjárt csalódottság fogta el: mihez kezd, ha megmászta a fát, és nem történik semmi különös.

Egyszerre nem volt többé olyan sietős, hogy felérjen, és széltében is kalandozni kezdett a fán. Sorra derítette fel az oldalsó elágazásokat. Kimászott rajtuk egészen addig, ahonnan már csak veszedelmesen vékony és hajlékony ágak nyúltak tovább. Lehet, hogy a fa különlegesen szerencsés adottságain múlt, mindenestre egyre inkább úgy érezte, meghökkentően járatos a fára mászásban. Persze, nemigen volt mihez viszonyítania, és lehet, hogy bárki más is ugyanilyen fűgén és könnyedén tudott volna haladni az ágakon, ha Orbán Antal átlagos testi erejével és ügyességével bír. Mintha nem is mászott volna, hanem fel-alá gyalogolt az ágakon. A szomszédos fa egy nyúlványával találkozva már azt mérlegelte, ne próbáljon-e meg átmászni rá. Talán csak bele kellett volna kapaszkodnia valamelyik ágába, s az a rábizott test súlya alatt meghajolva szépen leengedte volna egy vastagabb, merevebb ágra. Igen, jutott eszébe hirtelen, mintha álmodná a mozdulatait. És a szellős, villódzó lombsátor egyszerre a víz alatti medencét idézte, ide-oda kalandozása az ágon a víz alatti lebegését, tempózását.

Miután meggyőződött róla, hogy a fa nem éjgérő, kétségtelennek látszott, hogy a fa titka az ő szokatlan ügyességében keresendő. Egy-egy pillanatra elengedte azt az ágat, amelyikbe kapaszkodott, és kötél-táncosként egyensúlyozva állt a lába alatt nyúló ágon. Aztán egy-két lépést is tett így, karját kitarva. Leugrott egy ággal alább, a kezét megint csak nem használva. Végül kézenállásban indult el kifelé egy vízszintes oldalágon. Villás elágazáshoz érve, ahonnan már csak hajlékony gallyak nyúltak kifelé, a kézenállásból függeszkeedésbe lendült, akár a nyújtón, és ide-oda lengett néhányszor, míg meg nem állapodott függőleges helyzetben. Jól hallotta, amint súlya alatt az

ágon papírhangon megzörrentek a levelek. Egy pillanatig újra latolgatta, a történetek után mire számíthat, ha így folytatja, de addigra fél kezével már el is engedte az ágat. Néhány pillanatig félkézen lógott, és közben kalimpált egyet-kettőt a lábával, szégyenkezve kicsit, amiért kedve telik benne. Aztán elengedte az ágat a másik kezével is.

Nem érzett semmi mást, csak még inkább azt a súlytalan lebegést, amelyet már a víz alatt megízlelt. Mindenfajta közegellenállás megszűnt a mozgulatai körül. Így lebegett egy darabig, lazán behajlított karját mintegy a feje fölött felejtve, és megint eltűnődött, miféle folytatás várható még. Elkövetkezik-e majd tőle függetlenül, vagy valamiképpen mégiscsak belőle jön, és ezért neki kell akarnia? Bár hite szerint eddig sem akarta, ami történt vele, most, ha éppenséggel akarnia kellett valamit, nem jutott más az eszébe, mint hogy talán alhatna egyet ebben a lebegő helyzetében. Lehunyta a szemét, hátha elalszik, de egyáltalán nem volt álmos. Mégis gyanút fogott, hogy a gondolataitól, akaratától nem független, ami történik vele és megrettent, hogy könnyen végzetessé válhat ez a kísérletezgetése.

Kiverte a veríték, néhány pillanatig moccanni sem mert, aztán hirtelen elhatározással földobta a karját, és elkapta az ágat a feje fölött. Hogy a hirtelen, meggondolatlan mozgulattól-e vagy más, ismeretlen okból, nem tudta, mindenesetre amint elkapta az ágat, újra teljes testsúlya karjára akaszzkodott. Csak most fogta fel, miféle helyzetben volt az előbb. Pánikszerűen szabadulni próbált volna most már a gondolatától is, de nem tudott felhúzódkodni. Minél inkább erőlködött, annál jobban megrémült, és annál inkább fogyott az ereje. Próbált uralkodni magán, megint lelógatta magát, mélyeket lélegzett, és latolgatta, ne engedje-e el megint az ágat, hátha most se történne semmi. Nem emlékezett, hogy mielőtt az előző alkalommal elengedte, érezte-e ugyanígy nehézkedését. Mert most rettentő erővel húzta lefelé karját a testsúlya.

Végül mindent egy lapra tett föl: lengetni kezdte magát. Kezét, karját így még nagyobb erő feszegette, de bízott benne, hogy néhány lendüléssel sikerül beakasztania valahová a lábát. A törzs iránt eső felét célozta meg annak az ágnak, amelyen lógott. Nyirkos keze görcsbe merevedett, minden vére a lábfejébe szorult. Éppen úgy érezte már, hogy a következő pillanatban elszáll, mint a parityából kilőtt kavics, amikor sikerült fél lábszárát átvetnie az ágon, bár közben véresre horzsolódott a combja. Néhány pillanatig így lógott lihegve, aztán felnyúlt a most szabaddá tehető fél kezével, azzal is megkapaszkodott. A lábát így még följebb segíthette, aztán már a karjával is átkulcsolhatta az ágat. Végül ott feküdt hason, a vastag ág enyhén homorú hajtatóhoz lapulva, kezével kisebb elágazások támasztékát keresgélve. Veritékes homlokát az ágra hajtotta, és miután combja engedett a görcsös szorításból, lába elgyengülve reszketett. Így feküdt ott sokáig, mint valami hajszolt, sebzett lajhár.

A strandfürdőből távozva Orbán Antal úgy döntött, hogy egyelőre nem próbálkozik tovább a második életére vonatkozó terveivel. Elhatározta, hogy másnap reggel hazautazik. Arra számított, hogy visszazökkenve élete régi kerékvágásába, talán rájön a történetek nyitjára, és legközelebb felkészültebben vághat neki az újabb kísérletnek. Azt sem tartotta lehetetlennek, sőt, titokban reménykedett benne, hogy megmagyarázhatatlan érzékelései és látomásai odahaza is folytatódnak, így valószínűbbé válik elmekörtáni magyarázatuk s megnyugodva rábíthatja magát egy ideggyógyászra, aki majd szé-

pen rendbehozza. A nap hátralevő részét oldottabb, úgyszólván bágyadt lelkiállapotban töltötte el, mintegy lábadozó betegként, aki egyelőre minden kötelezettség nélkül kószálhat a visszanyert valóságban. Jólesett éreznie, hogy bármi történjék is, ő nyugodtan rábízhatja magát, mert úgy sincs foganatja semmiféle ellenkezésnek.

Egy jellegtelen sörözőbe ült be vacsorázni. Már csak néhányan gubbasztottak az asztaloknál. Az egy szál pincér a felíró pultjának dőlve kabaréműsört hallgatott táskarádióán. A vendég elhelyezkedésére sokáig nem reagált, aztán mintha csak a rádiótól kapott volna utasítást, lomhán elindult feléje. Gépies mozdulattal előhúzott a kabátja zsebéből egy piszkos szalvétát, és közben Orbán Antal rendelt, az abroszt csapkodta. Nagydarab, tunya férfi volt, és hogy a keze leérjen az asztalhoz, kicsit meg kellett volna döntenie a törzsét, erre azonban nem vállalkozott, és ezért mindent, tányért, evőeszközt, poharat, kenyereskosarat egy bizonyos magasságból ejtett az asztalra, helyesebben lőkött, mert nem egyszerűen elengedte, hanem enyhén meglendítve, ferde szögben eregette őket a vendég elé. Az egy szem galuskával dúsitott langyos paradicsomlevest jó arasznyi magasságból csurgatta a tányérba, egyik cseppjével le is fröcskölte Orbán Antal ruháját. Ő maga oda sem nézett közben; a szétálló szárnyú, pecsétes fehér kabátba bújtatott karja úgy működött, mint valami idejét múlt, agyonnyútt, precíziós feladatokra rég alkalmazatlan gépezet alkatrésze.

Már ekkor ingerelte Orbán Antalt a pincér hasa. A köldöke táján hiányzott egy gomb az ingéről, és kitüremkedett egy baracknyira a hája. Utálatosnak találta ezt Orbán Antal, de nem utálatosabbnak, mint a kemény, rágós, mócsingos húst, vagy az öles leltári számokkal ellátott, összerugdosott bútorzatot. A hús keménységét azért szóvá tette, mire a pincér hozott egy másik kést, és azt mondta: – Próbálja meg ezzel! – A kitüremkedő has ekkor vált elviselhetetlenné. Orbán Antal beledöfte a kést, amelyet a pincér átnyújtott. Mint ahogy egy legyet hessent el az ember. Utólag visszagondolva fogyatékosnak látszott ez a hasonlat. Valójában Orbán Antal már előbb is gondolt rá, hogy mi lenne, ha beleszúrna abba a kitüremkedő dudorba. És amikor csakugyan beleszúrt, mégpedig úgy, hogy tövig beleszaladt a kés, azt a gondolatot hessentette el így, hogy miért ne szúrhatna bele. Mintha a pincér azért hozta volna a másik kést, hogy azt döfje a hasába.

Semmi jelét nem adta azonban, hogy észrevette volna a hasába szúrt kést. Egy asztalkendővel végigcsapkodott még néhány morzsás abroszt, aztán a kabarét hallgatta tovább. Igaz, most nem tudott úgy nekidölni a pultnak, mint az előbb, mert útjában volt a kés, de mintha észre sem vette volna ezt a kényelmetlenséget. Orbán Antal nem tudta, mi lenne jobb: ha a pincér holtan esne össze végre, vagy ha továbbra sem adná tanújelét, hogy gyilkossági kísérletnek esett áldozatul. Legcélszerűbbnek azt találta, ha menekülni próbál, amilyen gyorsan csak lehet. De ahhoz előbb fizetnie kellett, mert úgy vélte, ha fizetés nélkül próbálna távozni, nyakoncsipnék, mégpedig – azt sugta neki valami – nem azért, mert leszúrta a pincért, hanem amiért el akarta bliccelni a számla kiegyenlítését.

Miközben fizetett, figyelte, nem fedez-e föl vérnyomokat a pincér kabátján a kiálló kés körül, de nem talált nemmit. Enyhén himbálózott a nyél a pincér mozdulatai nyomán. Kísértés fogta el Orbán Antalt, hogy kihúzza az éppen keze ügyébe eső kést, és semmissé tegye, ami történt, de félő volt, hogy éppen így válik megtörténtté, ami eddig talán nem is történt meg. Vég-

tére is ha a pincérnek nem fáj, neki miért fájjon? Csak azzal törődött már, hogy mielőbb hazaérjen, és a jólismert, megszokott környezetben ismét magára találjon.

Másnap reggelire nem fogyasztott semmi folyadékot, a vasútállomáson vásárolt egy újságot, és vonatra szállt. Egy darabig csak bámult ki az ablakon, elromlott az idő, és nyomott kedélyállapotban üldögélték mellette fülkétársai is. Később elővette az újságját, és belelapozott. Nemsokára a következő tudósításon akadt meg a szeme:

„LESZÚRTA A PINCÉRT A KÉSÉVEL. ÁMOKFUTÓ ŐRÜLT VAGY MEGFONTOLT BOSSZÚÁLLÓ? Tegnap este a-i Dinom-dánom nevű kisvendéglőben záróra előtt az egyik asztalra borulva találták Szukováti Jenő pincért. Először azt hitték, csak elaludt, majd amikor az ébresztgetésre sem tért magához, hóna alá nyúlva hátra akarták dönteni, hogy pofozgatással vagy locsolgatással térítsék eszméltre feltételezett alkohalmámorából. Megdöbbenve állapította meg ekkor a konyhaszemélyzet és a még jelenlévő néhány vendég, hogy egy kés áll ki a pincér hasából, mégpedig a vendéglő étkészletének egy darabja. Növelte a rejtélyt, hogy vérvnyomok sehol sem látszóttak. Több vendég emlékezett, hogy a pincér arra az asztalra borulva feküdt, amelynél előzőleg kiszolgált egy magányos férfivendéget, aki feltűnően gyorsan fogyasztotta el a vacsoráját, és mihelyt végzett vele, távozott a vendéglőből. Arra is emlékezni véltek, hogy Szukováti nem távolodott el többé az asztaltól, miután a titokzatos vendég fizetett – a számla ott hevert az asztalon –, hanem mindjárt ráborult. Gyanút fogniuk nem volt miért, mert későre járt, felszolgálni való nemigen volt, tehát joggal hihették, hogy a pincért elnyomta az álmom. Egyszer-kétszer megszólították ugyan, mert rendelték volna még néhány üveg sört, de Szukováti – utólag már érthető módon – nem reagált a szólításra.

A vendégek meglehetősen pontos személyleírást is adtak a magányos vendégről, akit a gyilkosság elsőszámú gyanúsítottjaként köröz a rendőrség. Középtermetű, negyvenöt év körüli, enyhén kopaszodó, barna férfi az illető, húsos orrú, keskeny ajkú, elálló fülű, a vendéglőben drapp vászon öltönyt és kihajtott gallérú fehér inget viselt. A vendégek egyike sem látta még a szóban forgó férfit sem a vendéglőben, sem máshol, feltehető tehát, hogy az illető nem helybeli lakos. A törvényszéki boncolás során vár tisztázásra az a rejtélyes körülmény, hogy vérvnyomok miért nem mutatkoztak a káspenge behatolása helyén.”

Orbán Antal tekintete az újságcikkről elsőnek drapp vászon öltönyére siklott, amely egyszeriben rikitóan feltűnő viseletnek látszott, majd útitársaira, akik magukba roskadva veritékeztek a párás fülkében. Róla is szakadni kezdett a víz, és fuldoklás környékezte. Kiment a folyosóra, gombóccá gyúrta az újságot, és mint valami bűnjelet, kiejtette az ablakon. Úgy érezte, mintha nem is létezne már. Talán csak az emlékezetében élt még homályosan fizikai valósága, igazában már csak egy kis ködpamacs szálldos a helyén, vagy üres ruhaneműi végzik még a tehetetlenség erejénél fogva azokat a mozdulatokat, amelyekhez tartalmuk szoktatta őket hosszú szolgálatuk alatt. Egy utas jött a folyosón, Orbán Antal a falhoz lapult, az utas úgy ment el mellette, mintha ott se volna. Bement a vécébe, és a tükörben jól megnézte magát. Az állott, langyos mosdóvízzel megmosta az arcát. Némileg megnyugtatta, hogy az újságban közölt személyleírás semmivel sem illik rá jobban, mint

számtalan más lehetséges emberre. A füle például szerinte egyáltalán nem elálló, legalábbis nem jobban, mint amennyire a fülnek el kell állnia, hogy rendeltetésszerűen kagylóformájú legyen, az pedig, hogy az orra húsos, nevétséges, semmitmondó általánosságnak tűnt, hiszen kinek nem húsos többé-kevésbé az orra. Fojtogatta a szűk, bűdös fülke, lerántotta az ablakot, kibújt a drapp vászonzakójából, és azt is kilökte. Utánanézett, a zakó mint valami embercsonk repült a vonat kavarta légörvényben. Egy utas értetlenül bámult utána egy ablakból. Orbán Antal felhúzta az ablakot, és kilépett a peronra. Földbe gyökerezett a lába.

Ott ült a kutya. A szállodai kutya. Megint olyan türelmesen várt, mint a szálloda halljában, de az árnyalatnyi rosszallás most is kiült a pofájára. Mintha megvárta volna, hogy Orbán Antal nem gondolja-e meg magát, aztán farkcsóválva, kicsit szégyenlősen sunyítva beoldalgott a végébe. A vonat fékezett, és becsapódott a végé ajtaja.

Pirosat jelzett a közeledő szemafor. Orbán Antal feltépte a kocsiját, és leugrott a töltésre. Elbukott, alaposan megütötte magát, de úgy érezte, ép maradt, nem tört el semmije, és futásnak eredt. Hátra-hátranézett, követi-e a kutya, de nem látta. Közben a vonat is elhúzott. Nyárfák szegélyezte poros dűlőúton találta magát, lassított, majd lépésre váltott. Nemsokára egy gáthoz ért. A gáton túl fűzessel benőtt árterület következett. Orbán Antal megrettenve nézett körül, nem ugyanoda jutott-e, ahol előző nap a sok elszórt ingóságot találta, és sehogyan sem tudott sokat sejtető ruhakupacot hagyni maga után.

Ekkor észrevett egy ladikot, és mindjárt tudta, hogy csakis az ő ladikja lehet. Az iszapon feküdt, csak a tatja lógott a vízbe. Odagázolt hozzá cuppogva a puha iszapban. A két evező a pad alá csúsztatva a fenékdeszkákon feküdt. De ott volt elszórva benne az is, amit ő dobált bele tegnap: az egy váltás piszkos fehérnemű, a pár cipő, a kopott, szürke pantalló, az ing, a zakó, belső zsebében a tisztítócédula, a szakszervezeti tagsági könyv meg a „Kati” aláírású levél. A ladik fenekén meggyült vízben algák és ebihalak lebegtek. Poshadt víz és korhadó fa szaga szállt a levegőben, és mélységes csend volt. Orbán Antal neszekre fülelt, de nem hallott semmit.

Betaszította a vízbe a ladikot, és belemászott. Felkapta az egyik evezőt, és bökdösve-csapkodva vele eltávolította magát a parttól. Mikor már a mély vízen siklott a ladik, becsúsztatva az evezőket a villájukba, leült a padra, és kezdetleges tudásával nekilátott evezni. Nemsokára az örvénylő fősodorba ért. Behúzta az evezőket, és sorra kidobálta minden holmiját a vízbe. Egy-szercsak valami sötét folt jelent meg a szemé sarkában: egy bója.

A következő napokon Orbán Antal igyekezett nem mutatkozni emberek között. Hol a folyóparton táborozott, a természet magányos, nudista szerelmeként, és ha valaki mégis a közelébe tévedt, az fészengve nagy ívben kikerülte, hol pedig beszerző és tájékozódó utakra indult a közeli településekre. Ilyenkor mindig vett újságot is. Egy alkalommal arról írtak, hogy a rendőrség a . . . -i Bálvány szállodában nyomokra bukkant. A körözött személyleírású egyén ott töltött két éjszakát, és Kászonyi Endre névre kiállított személyi igazolvánnyal jelentkezett be. Erről a személyi igazolványról a lakossági bejelentések alapján vezetett rendőrségi nyilvántartás azonnal kimutatta, hogy lopott. Ezt az azonosítás is alátámasztotta. Eszerint a valódi Kászonyi Endre dús, fekete hajú, testes férfi, aki a gyilkosság elkövetésének időpont-

jában a helyszíntől több száz kilométernyire lévő lakásában többedmagával kanasztázott, és elveszteként nyilvántartott volt személyi igazolványa helyett újjal rendelkezik, amelynek száma nem egyezik meg a . . . -i Bálvány szállodában bemutatott igazolványéval.

Szép idő volt, az éjszakák enyhék, csillagosak, Orbán Antal az árterület zsenge, puha fűvén aludt, meg-megfürdött napközben, és többször kapta magát azon, hogy percekre megfeledkezett bujdosása okáról. Egy alkalommal összeütközött két motorbiciklis a gát szűk ösvényén. Horzsolásokon kívül egyiküknek sem esett különösebb baja, de hosszú ideig veszekedtek. Orbán Antal a fák közül hallgatta őket. Egyszer pedig egy hatalmas nyárfa nyikorgását hallgatta órák hosszat. Száraz, meleg nyári szél fújtt, és a nyárfa úgy nyikorgott, mint valami vaspántos nagy kapu. Ahogy hallgatta, Orbán Antalnak egyre inkább az a benyomása támadt, hogy a nyárfa tagolt nyelven beszélt. Szavakat, mondatokat nyikorog, hosszabb, rövidebb megismétlődő szakaszokat. Aztán egy reggel, miután úgy-ahogy rendbeszedte magát, megint a közeli faluba indult hírekért, és nem messze az alvóhelyétől kisebb csoportosulásra bukkant. Körülálltak valamit a gát tövében. Ahogy közelebb ment, meglátta: egy hulla. Óriásira puffadt hulla lucskosan málladozó, iszapos ruhában. Először a ruhára ismert rá, a saját ruhájára. Azok a ruhadarabok voltak, amelyeket bedobált a vízbe a ladikból. A testalkat szinte felismerhetetlenné vált, és az arcvonásokat is csak az azonosíthatta, aki már gyanút fogott.

A bóján akadt fenn, mondta egy férfi. Halászbárka vette csörlőre, és vontatta ki a partra. Egyhetes is meglehet. Valaki elment már rendőrért.

Temetés után

*A földbe emlék nélkül visszahalva
a névtelenek milliárdjai! –
ahogy némán öröl a világ malma:
örök rend, megnyugtató hallani;*

*mint mélyre szitt füstöt mohó dohányos,
most véremig engedtem a halált,
belső részem csupa tűz lett, a lángok
foga minden izembe belevájt,*

*s – kedély-atléta, higgadt funerátor –:
nem tudok nyugodt fölényt játszani:
a kín barázdáit gyüri orcámon
az ő törvény szeles játéka;*

*idegeimben sebzetten vacognak
hamúmezők, temetők, korhadott
tejták, időmarta kövek, beroskadt
sirok, zárt, nyílt kolumbáriumok.*

Segítsetek!

*Vén fa, senkise vágta ki;
hány kidőlt, ki vele nőtt! –
alá gyülhetne mind, aki
árnyat keres, pihenőt.*

*Terebélyül még koronám,
kering benn nedv, erő:
ki keres, termést is talál,
ha van rá kedv, idő.*

*Csak ássátok meg tövemet:
ne terítsen alá bomlót
mind mohóbb aljnövényzetet,
pióca gyökértakarót!*

KÖLTÉSZET ÉS VALÓSÁG

LAKATOS ISTVÁNNAL ÍRÁS A PORBAN CÍMŰ VERSÉRŐL.
BESZÉLGET KABDEBÓ LÓRÁNT

KL: – Sajátos vers jelent meg 1949-ben, *A Pokol tornácán* című kötetben. Lakatos István, a fiatal, pályakezdő költő ebben a könyvében mérte föl először a megjelölt sötét évek eseményeit. Az ostrom borzalmaival hexaméteres költemény-ciklus idézi föl. A húsz részből álló epico-lirikus szvitet megszületésének esztendejében, 1947 őszén, Illyés Gyula Válasza teljes egészében közli, s alig esztendővel később Sötér István is fölveszi antológiájába, a *Négy nemzedék*be. A vers szerzőjét, fél évvel első kötetének megjelenése előtt, 1949 januárjában, ennek az egy munkájának alapján, az akkori idők legjelentősebb irodalmi díjával, Baumgarten-díjjal tüntették ki. A költemény – mint könyvnapra megjelenő kötete – *A Pokol tornácán* címet viseli.

Könyvében e hosszú versnek van egy halványabb párja is. *Az emlék* című elégia. E pár-vers kissé még suta stanzái a kötetzáró ciklusnak, *A Pokol tornácának* előzményeit beszélnek el. Egy tizenhat éves kamasz első szerelmét, idilli világot kezdetben, amely tragédiába fúl. Az ugyancsak diák leány zsidó, akit rajongójától durván elszakít a történelem: családjával együtt deportálják.

Az *emléket* a költő harminc évvel később teljesen átdolgozta. A végső változat 1981-ben megjelent gyűjteményes kötetének, az *Írás a porban*nak címadó verse lett. Ebben a formájában a költemény méltán sorakozik már Lakatos nemzedékének nagy emlékidéző, antifasiszta versei mellé, amilyen például Pilinszky János *Francia togoly* vagy Nemes Nagy Ágnes *Elégia egy togolyról* című költeménye.

Bevezetőül hallgassuk meg Lakatos elégijának egy rövid részletét, a vers-indító strófákat:

LI:

Mint puha földön lánctalpak nyoma –
— — — — —
mint puha alsókarba égetett kék
lágerszámjegy, olyan mély, Mária,
olyan éles bennem ma is az emlék.
Futnék tőle – nagyon fáj – de hova?
Ki tudná feledni első szerelmét?
Tűnt hang suttog a mélyben, zúg a falban;
kér, kérdez, korhol. Elnémíthatatlan.

A kezdet – pázsit, part, patak – sötétlő
háttér előtt még csupa fény. Padon,
sövényen harmat. És ahogy a fény nő,
megvillan szemben egy vizimalom.
Die schöne Müllerin! Az elbeszélő
fél: nagyon is romantikus, nagyon
alt-Wien idillt fest. Hagyj el, kék virág,
ne helyzetdalt, írjunk elégiaát.

Elhangzott a Magyar Rádióban 1983 áprilisában.

Ámbár ide valami tiszta dallam,
egyszerű és nyájas kép illenék.
Izzó parázson lép a láb (alattam
zöld lóp sziszeg), de fent boltíves ég;
lent is az ég, a szélfehér patakban,
hogy tovább fesseim álmunk színterét –
Sehnsucht és *Ungeduld*, még semmi bánat,
az égen az ősz csodája varázslott.

Micsoda nap volt! Az akvamarinkék
párában hogy próbálták mennyei
légtornászmutatványukat a cinkék,
– s pintyek, szajkók marionettjei! –
Majd lángvörös, tűzsárga szárnyak ismét,
csiviteléssel volt a kert teli.
Borókabokrok ágán, cser-tetőknek
legcsúcsán csúszkák, csizék kergetődtek.

Ezt szerettem, a gesztenyék, a nyárfák
biztonságát, lombjuk bölcs mosolyát,
a levelek koreográfiáját,
ahogy boldog táncsal suhogtak át
a halálba, s a rigókat a hárs-ág
hintáján, ahogy rám szóltak: tovább!
S meg-megvártak hátán a kerti padnak,
ha énekükkel délre eltikkadtak.

Szépségével az ég a pusztulásnak
nemet mondani talán így akart;
hős bokrok, merész gyümölcsök tusáltak
s arattak itt napra-nap diadalt,
s a fák angyalai, a legcsudásabb,
legrettenthetetlenebb madarak:
harkályok, gerlék, gébicsek, melyek
örökre már Téged jelentenek.

KL: – A vers ismerős, és mégsem az. Fülemben cseng még 1949-es, Csillag-beli változata, illetve ahogyan azt megismétli első köteted is. Régebbi kidolgozása elnagyoltabb, nehezkesebb volt, az új pontosabb, szabályosabb. Mindkettőből az elején már sejteni lehet a tragédiát. Itt azonban mind az idillt, mind a tragédiát határozottabb színekkel fested, erősebb kontúrokkal rajzolod. Mi indított rá, hogy a hajdani szöveget így gyökeresen átdolgozd?

LI: – Száz oka van. Minden versem egy életen keresztül írom. A régiakat azért, mert fejlődöm és a hajdaniakkal – különböző megfontolásokból – már elégedetlen vagyok. Az újakra pedig azért mondom, hogy azokat is régtől fogva írom, mert minden új költeményemnek valahogy, valahol megtalálom csiráját életem egy korábbi szakaszában.

Hogy a régiakkal miért vagyok elégedetlen? Soha nem etikai-tartalmi elhibázottságuk miatt. Visszatekintve pályámra azt hiszem, egyetlen sort le nem írtam életem során, amelyet erkölcsileg ne vállalhatnék, ne vállalnék ma is. Más a helyzet a megformálás színvonalával, kezdő-korom felkészültségével.

KL: – Hadd szóljak közbe. Ami verseid megformáltságát illeti, első köteted egyik érénye éppen témáid és formáid szokatlan változatossága volt. Hogy előrevessem, amiről ma nyilván hosszabban is beszélünk majd, úgy emlékszem, Szabó Lőrinc abban

a levelében, amelyben könyvedet megköszönte, többek közt formatudásodat is dícsérte – miért vagy mégis elégedetlen kamaszkorod teljesítményével?

LI: – Joggal kérdezed. Mindenekelőtt: a versek formája és megformáltsága közt – ebben egyetértünk bizonyára – különbséget kell tenni. Én 1949-es kötetemnek első-sorban megformáltságával vagyok elégedetlen. Hogy magam is közbevessek valamit: első könyvem huszonkét éves koromban látott nyomdafestéket. A belefoglalt anyag tehát tizenhetedik és huszonegyedik életévem közt keletkezett. Még rövidebb ez az idő, ha meggondolod, első vállalt munkáimmal húszéves koromban, 1947 nyarán léptem föl a pesti folyóiratokban. „Betörésemre” az irodalomba, költői fejlődésemre a nyilvánosság előtt így alig másfél esztendő jutott. Ami nevetségesen kevés. 1949 ugyanis – hogy az akkori szóhasználattal éljek – már a fordulat éve volt: a négy évig tartó polgári demokrácia proletárdiktatúrába fordult. A koalíciós idők színvonalas folyóiratai, ahol publikálhattam, a Válasz, az Újhold, a Magyarok, a Diárium, a pécsi Sorsunk stb. sorra megszűntek, azaz kezdetét vette a személyi kultusz, a szemantizmus kora. Ez az irodalmi (és történelmi) periódus oly költőkre-írókra, mint én is, nem tartott igényt többé. Illetve tartott volna, ha teljesítek bizonyos kívánalmakat, hiszen 1950 elején afféle „lássuk, mire megyünk vele” meggondolásból az újjászervezett Írószövetségbe is fölvettek, én azonban 1949 közepétől 1954-ig egyetlen verset se publikáltam. De 1949 januárjában – utoljára – kiosztották még a Baumgarten-díjakat. Engem is kitüntettek, elsősorban Schöpflin Aladár javaslatára. Ekkor, egy pillanatra, országos figyelem fordult felém. Ennek volt köszönhető, hogy tüstént jelentkezett egy könyvkiadó, az Athenaeum: azonnal megjelentetné verseskötetemet. Ha jól emlékszem, a vállalat egyik irodalmi vezetője, Kállay Miklós írta a felkérő levelet. Az anyagot egy hónap alatt össze kellett állítanom, ha azt akartam, hogy a májusi könyvnapokra megjelenhessék. Be is nyújtottam a gépiratot, de elképzelheted, mily sietősen összezsapva.

KL: – Mégsem az Athenaeum adott ki végül.

LI: – Nem. Abban az időben sokkal kevesebb verseskötet jelent meg, mint manapság. 1949 könyvnapjára öt költő kerülhetett mindössze a sátrakba. Ártámogatást verseskönyvek megjelenéséhez az állam nemigen adott még. Az akkori Könyvhivatal ezért úgy határozott, afféle társadalmi közteherviselésként ezt az öt költőt vállalja fel öt nagy könyvkiadó. Az osztozkodás eredményeként az Athenaeumra végül Kónya Lajos jutott, *Hontoglalók* című kötetével, míg a Franklinra Benjámín László, akinek *Örökké élni* címen összegyűjtött költeményei láttak napvilágot akkor. Ők voltak az „öregek”. A három első kötetes költő pedig Nagy László (akkor még F. Nagy László néven) a Hungáriánál, Kuczka Péter a Révainál, én – mint legfiatalabb – a Danténál. A Dantéhoz mellesleg úgy február-március körül jutottam el, május végére mégis ott voltam a könyvesboltokban.

KL: – Ilyen gyors nyomdai átfutás ma már elképzelhetetlen.

LI: – Istencsudája volt akkor is. Nem a gyorsaság elsősorban, hanem hogy egyáltalán megjelenhettem. Fogadta is baljós csönd azt a kötetet. Emlékszem, a Városi Színházban nyitották meg a könyvnapokat. Losonczy Géza volt az ünnepi szónok. „Kulturális forradalmunk öt költő verseskönyvét helyezi most az új olvasók asztalára” – mondta. És felsorolt közülük négyet. Az én nevemet ki sem ejtette. A napilapok ugyan – a Szabad Nép, a Népszava, a Hírlap stb. – kurta kis recenziókkal megemlékeztek munkámról, de az irodalmi folyóiratok (már amelyek léteztek még) mélyen halgattak. Vagyis kritikai visszhangja könyvemnek alig volt már.

Lett volna pedig még egy évem, vagy hat hónapom csak: sokkal jobb lett volna az az első kötet. De meg kellett gondolnom, ha egy-két héttel is halogatom, évekre elodázódhat verseim kiadása. Aminthogy valóban ez történt volna: ha akkor nem tudok megjelenni, 1956 előtt nem nyílt volna többé mód rá. Barátaim, sorstársaim, Nemes Nagy Ágnes, Szabó Magda, Rába György, Lator László, Pilinszky János: mindnyájan csak 1957/58-tól léphettek föl ismét – én önük még később.

Visszatérve kérdésedre: a végső simitást ezért nem tudtam elvégezni 1949-es

könyvemem, ezért kellett verseit évtizedek múlva jó kétharmad részben átírom, illetve, mint az *Írás a porban* esetében, amelyről most beszélgetünk, gyökeresen újraformálnom.

Ehhez járul még, én mindig dolgozom ugyan, de igen lassan. Úgy képzelem, a költészet a végső tömörítés műfaja. Verset nem akarok többet írni halálomig, mint amennyi egy átlag vastagságú kötetben elfér. Arra a lírai életműre, amely 10–15 000 sorba nem szorítható be, az esetek többségében gyanakodva tekintek. Ki mikor és mit ültet vagy vet költészetének televényébe, alkat kérdése persze, aminthogy az is, kiben mi ered meg. A búzából ősztől nyárig jó kenyér válhat, és nem vezetne célra azon vitázni, mi előbbrevaló: szemesterményt vetni, amely egy éven vagy még rövidebb időn belül szárba szökken, vagy szőlőt telepíteni, ami jóval később szorgálja meg fáradozásunkat. Azt tudom csak, az én költői világom csonthéjas gyümölcsfák talaja inkább, ezért élmény és szándék nálam évek-évtizedek múlva fordul termőre legtöbbször, mint a diófa például. Hogy aztán valaki ennek őszi gyümölcsét vagy kemény fáját, árnyatadó lombját vagy a sötét háttér előtt fényrajzát méltányolja-e inkább, az olvasó dolga. És az utókor titka.

KL: – Nehéz csakugyan megjósolni a jövőt. A múlttal könnyebb dolgunk lesz talán. *Írás a porban* című versed előtörténetét nyomozzuk. Hogyan keletkezett?

LI: – Ehhez közvetlen múltjánál, első kidolgozásánál valamivel messzebb kell visszamennem az időben.

Irodalmi tájékozódásomat, próbálkozásaimat illetőleg én elég koraérett kamasz voltam. Tinzennégy-tizenöt éves koromtól kezdve úgyszólván semmi más nem érdekelt, csak a zene és az irodalom. Harmadik gimnazistaként, vagyis tizenhárom évesen, megismerkedtem első mesteremmel, Szöllősy Andrással, Kodály növendékével, aki akkor elsőéves zeneakadémista és magyar-francia szakos bölcsészhallgató volt. Apám, a nyári vakációra, instruktornak fogadta föl mellém a szegény zeneszerzőjelöltet: zongorára, franciára és matematikára tanított. Bandi, nevezhetem így, hiszen mindmáig meghitt, jó barátok vagyunk, mélyen hatott rám. Róla hosszabban mégse beszélek most; hogy mit köszönhetek neki, elmondtam másutt és önéletrajzomban fölidézem ismét. Épp megemlítem csak, zenei és irodalmi műveltségem alapjait egyaránt ő vetette meg. Zongorázni később másoknál is tanultam, és vittem annyira, hogy három-négy év múlva már Beethoven-sonátákat játszottam, egy iskolai ünnepélyen például opus 26-os, nagy variációs művét. A zenehallgatás, de a zongorázás is napi szenvedélyem diákkorom óta. A pianinóm fölé épített polcokon több száz kötet kotta sorakozik, alig múlik el délután, hogy ki ne nyitnám valamelyiket. Nem mintha jó zongorista lennék – tanulóveimben, amikor órákat töltöttem naponta a klaviatúra előtt, összehasonlíthatatlanul többet tudtam – de a magam öröme, ami érdekelt mindent megszólaltatok azért; és elég pontosan, csak, gyakorlás hiányában, az előírtnál sokkalta lassabban. Társaságban ezért már nem szívesen produkálok tudományomat.

KL: – Szöllősy Andrást első mesterednek nevezted imént. Ki volt a második?

LI: – Második mesteremet, akit említenem kell, Schadl Jánosnak hívták. Híre életében se terjedt túl a kisváros határain, ahol élt, bár a képzőművészeti lexikonok és a magyar avantgarde-ről szóló kisebb-nagyobb összefoglalók számontartják.

Schadl Keszthelyről származott. Bernáth Aurél kitűnő portrét fest róla – barátságukról – önéletrajzának második kötetében. Különös, kettős kötöttségű művész volt. Festő elsősorban, a húszas években többször kiállított még Budapesten, gyakran szerepelt Kassák folyóirataiban. Felvillan az *Egy ember élete* lapjain is valahol: „Schadl János pedig szépen zongorázott” – ennyit tart megjegyzésre méltónak szerepléseiről Kassák. Schadl csakugyan szépen zongorázott, Sauer Emilnek, Liszt Ferenc tanítványának volt növendéke a századfordulón. Később teljesen elsüllyedt sajnós, méltatlanul, mert bár igen egyenetlen színvonalon dolgozott, képeinek jobbik fele, ha nem kallódik el ugyan teljesen hagyatéka, megőrizhetik nevét. Amikor én a tatai gimnáziumba jártam, zongoraórák adásából tengette életét. Növendékei főleg

a piarista konviktus bentlakóiból kerültek ki. A botfűlűekkel, a csak úri divatból klimpírozgatókkal az előírt-megfizetett félóránál tovább egy percig sem törődött, akadt azonban egy-két tanítványa mindig, akiknél nem nézte az időt. Közéjük tartoztam.

Korántsem kimagasló zenei tehetségem révén. A zongorázásban tisztos közép-szernél többre akkor se vittem volna, ha hivatásomul zenei pályát választok. Amit Schadl János észrevett, méltányolt és továbbfejleszteni megkísérelt bennem, az első-sorban a zene iránti áhitatom lehetett, őszinte vonzódásom a klasszikus mesterekhez, beleértve a kortársakat is. Anélkül, hogy mai izlésemet visszavetíteni szándékoznék tizenöt-tizenhat éves koromra, azt hiszem, ösztönösen bár, de éreztem a különbséget maradandó és romlékony, felemelő és hitvány zene közt.

Erre, két évvel korábban, Szöllősy András készítette elő. Órákig tudtam hallgatni, moccanástalanul, ahogy végigzongorázta annak idején a *Wohltemperiertes Klavier*t, majd a *Mikrokozmoszt*. Bartók ifjabbik fia után – Bandi naprakész műveltségének jóvoltából – alighanem az első voltam, aki zenei tanulmányait, 1940-ben már, a *Mikrokozmosz* füzeteiből kezdte Magyarországon. Hogy mit hallok, mit játszom, nem tudtam persze, illetve a szerzők neve, hogy Bach vagy Bartók, akkor nem jelentett még számomra semmit; csak arra emlékszem, ami keménybillentésű Dehmal-zongoránkon délelőttönként fölcsendült, az valami egészen más, mint amivel addig találkoztam. S ez az egészen más nekem nagyon tetszik. Legfogékonyabb esztendeimben ivódott belém Szöllősy Bandi meglepően széles repertoárja, azaz nem is repertoárja – sose akart ő előadóművész lenni –, hanem ahogy ujjáival *olvasta*, fülem hallatára, a zenét, a *Fitzwilliam Virginal-Book*tól a *Dauidsbündlertänzeig* és tovább. Amivel nem törődtem, amit elfeledtem aztán, mert még gyerek voltam, és negyedik gimnazista korom küszöbén persze hogy szívesebben pingpongoztam vagy kerékpároztam én is, mint hogy háromszólamú invenciókat hallgassak.

De a teljes igazság mégsem ilyen egyszerű. Mert amikor Szöllősy Bandi játszott magának, nekem, akkor nem gondoltam sem sakkpartikra, sem kirándulásokra, akkor csakugyan lekötöttek a passacagliák és courante-ok; csak egy időre eltemetődött, el-süllyedt bennem annak a nyárnak, 1940-nek, szívérlelő zenei élménye, hogy két évvel később, amikor ismét kiváló mester tanítványa lehettem, egyszerűen minden oly ismerős legyen előttem, és – ha Scarlatti, ha Field, ha Debussy – oly magátólértetődően természetes, mintha csecsemőkoromtól kezdve rajtuk nevelkedtem volna.

Schadl János zenedélutánjai kamaszkorom legfelhötlenebb, legmaradandóbb órái voltak. Távol a szülői háztól, egy papi nevelőintézet bentlakójaként, soha, pillanatra sem éreztem másnak magamat, mint rabnak, és azt a bezártságot, azt a fogoly-állapotot, szabadságom korlátozását úgy gyűlöltem, mint későbbi életem valódi börtöneit – ennek néhányórás enyhületét jelentette számomra Händel és Mozart, azóta jelent egyet bennem zene és szabadság, irodalom és szabadság, művészet és szabadság. Ahogy Szöllősy Bandi, Schadl se zongorázni tanított csupán, mégcsak nem is zenére elsősorban. Beszélgettünk festészetről, költészetről. Én kérdeztem egyre, ő felelt, és nemegyszer több volt a szó köztünk, mint a hangzó muzsika. És faggattam ismét, ő pedig versesköteteket adott kezembe válaszul, költöket, akik a tankönyvekben alig, vagy egyáltalán nem szerepeltek. Hozta a képzőművészeti albumokat, lapozgatta, kommentálta nekem kedvenceit. Amikor Beethovenre került sor, el kellett olvasnom Lichtenberg Emilnek a mester zongoraszonátáiról írt könyvét. Bachhoz előbb Hammerschlag János könyvecskéjét, később nagyobb igényű összefoglalókat, Schweitzerét például.

„Azt hiszi, tud bármit Beethovenről, aki eljut a *Für Eliséig*, vagy megtanul a tanévben egy-két szonátát, még ha egy iskolai záróvizsgára elfogadhatóan is? Ahhoz, hogy értsen hozzá, ismernie kell mind a harminckettőt. S nemcsak a szonátákat, hanem a Bagatelleket, az Ecossoisákat, a Variációkat, sőt a versenyműveket is. A zongoraversenyeken túl pedig mindazt, amihez csak hozzáfér: szimfóniákat, vonósnégyeseket, a mester egész életét. És még ez sem elég. Tanulmányoznia kell először kortársait, aztán elődeit, később utókorát. A teljes zeneirodalmat, a teljes zenetörténetet;

illetve, ami belefér ebből egy véges emberi életbe. Ezzel párhuzamosan pedig a zene elméletébe, esztétikájába is bele kell ásnia magát.”

Másnapra elhozta Szabolcsi Bence zenetörténetét, következő héten a régi Világkönyvtár Wagner-kötetét (*Művészet és forradalom*), később Schumann leveleit. Ismét kérdezett, ismét magyarázott, néha az egész órán oda se engedett a zongorához, hanem ő játszott.

„Maga költő akar lenni. Gondolja, az irodalomban másképp van? Haláláig egy jó sort se fog leírni, ha a jó költőket nem ismeri. Ha, akiket ismer, nem tudja behelyezni az irodalom folyamatába, történetébe. S akkor nem beszélünk még a művészetek szoros összefüggéseiről, érintkezési pontjairól, a művészetek testvériségéről. A humánus és a művészetek testvériségéről. Nézze kérem, én biztos vagyok benne, hogy az a zeneszerző, aki nem tudja megkülönböztetni Degas balerináit Fried Pál táncosnőitől, annak tiz jó taktust se talál egész életművében. És az a költő, aki egyformán szereti Lehár Ferencet és Verdit, vagy akinek teljesen mindegy, hogy a *Csár-dáskirálynő* szól a rádióban vagy a *Don Juan*, az soha egyetlen elfogadható strófát se tud elkövetni.”

Megint visszalépve tizenhárom éves koromra, úgy látom, Szöllősy András pedagógiaja Schadl módszerével meglepő, egymást kiegészítő rokonságban állt. Schadl Jánosnak persze könnyebb dolga volt, ő tanításait egy érlelődő kamasz magasabb értelmi színvonalához igazíthatta, míg Bandi egy félig még gyerekek csapongó figyelméhez. Ugyanakkor a tizenéves gyerekekben, majd kamaszban, észrevettek mindketten valami naivan sajátosat, valami nem hétköznapit, ami eltért a teljesen szokványostól, ami – bármily kezdő fokon, bármily alakulatlanul és fejletlenül még – de egyéninek és egyszerűnek látszott. Elsősorban a fantázia messze-burjázó élénksége révén.

KL: – És honnan tudták, hogy költő akarsz lenni, hogyan kerültél közel az irodalomhoz?

LI: – Nálunk otthon igen sok ceruza, papiros, indigó, radír akadt mindig: apám takarékpénztárban dolgozott és az irodaszerek ugyanúgy természetes fogyóeszköznek számítottak háztartásunkban, mint a tej vagy a kenyér. Apám három-négy napilapra is előfizetett – szenvedélyes újságolvasó volt –, járatta emellett a Színházi Életet és az Új Időket, nekünk gyerekeknek pedig előbb a Tündérvásárt, később a Zászlókat, majd a Magyar Cserkész. Engem, elemista éveimben, különösképp a Színházi Élet gyermekmelléklete, a *Sicc úrúri kalandjai* ragadtak meg – ezek végeérhetetlen képregények voltak, és én utánozni kezdtem őket. Kezdetben csak másolgattam, aztán továbbszőttem a történetet. De úgy nyolc-tíz esztendőskoromtól kezdve már nem elégtettek ki a mesék. Attól kezdve Marryat kapitány, May Károly, Verne Gyula és talán Pajken J. Frigyes hatására az érdekfeszítőbb-izgalmasabb kalandokra tért át rajzművészetem. (Hogy Pajken J. Frigyes kicsoda, azóta se tudom, sajnos, de *Bob*, a *hódvadász* és *Bob*, a *városalapító* című indiánkönyveit nagy becsben tartottam.)

Negyedik elemista koromban már több száz képből álló regényekkel dicsekedhettem. Apám nem győzte szenvedélyemet, hogy minden féltett miniszterpapírját, merített levélpapírosát napok alatt telerajzolom színes képeimmel. Kezdte hazahordani hát a takarékpénztár kimustrált, vaskos üzleti könyveit. Legtöbbjükben a lapok egyik fele volt csak beírva, az áttelelő oldal üresen állt, széles teret nyitva képzeletemnek. A beíratlan lapokat négy mezőre osztottam, egy kép került mindegyikbe; alattuk helyet hagytam néhány sor szövegnek is.

És elkezdődtek a kalandok. Bőrharisnya összemérte erejét Hatteras kapitánnyal, Robinson szigetén. Winnetou kiterjesztette tevékenységi körét a sötét Kongóra, ahol megmérkőzött a gorillákkal és magával Tarzannal is. Old Shatterhand válogatott indiánjaival a székelyek segítségére sietett, így fölényesen megnyertük a világháborút, az Eiffel-tornyon magyar zászló leng azóta is.

A képek néha önmagukért beszéltek, többnyire azonban szöveg is állt alattuk (vagy kigyózott ki a szereplők szájából). Milyenek, már nem tudom, de igen tömörök lehetnek, mert a kép hosszas magyarázatot nem igényelt, nem tűrt. Erényük, vagy

inkább jellegzetességük abban állt: minden mondat, amelyet leírtam, képpel is megrajzolható volt, és fordítva.

Regényeim hosszúságát mindig a rendelkezésemre álló üzleti könyv szabta meg. Ha száz üres oldalt találtam, négyszáz, ha többet, olykor ezer képet is létrehoztam. Vigyázva, hogy az utolsó lapot is kitöltsem, illetve, hogy ott feltétlen befejezzem a kalandokat, bármilyen deus ex machina árán.

Ezekkel a munkáimmal családi körben, de távolabbi rokonok és ismerősök előtt is, nagy sikereket arattam, apám büszkén mutogatta mindenkinek zseniális fia alkotásait. Csak abban nem tudtak megegyezni, a csodagyerek elemistából új Munkácsy Mihály lesz-e, vagy új Jókai.

A sikerek, jó ideig, folytatódtak még első gimnáziumi éveimben is. A rajzolgatást addigra abba hagytam, képzeletem játéka most már iskolai dolgozatainkban kerestek méltóbb teret maguknak.

Harmadikos lehettem, amikor magyarórán tanárunk a következő címet írta a táblára: *A farkaskaland, ahogy Toldi Miklós elmeséli*. Ez volt a téma, erről kellett ötven perc alatt két-három oldalt lekörmölni füzetünkbe. Merészet gondoltam. A magam dolgozata fölött ekként változtattam meg a címet: *A farkaskaland, ahogy az apafarkas elmondja*.

Írásművem tartalmát körülbelül így foglalhatnám össze:

Gyanútlanul pihentünk mi, éhes, szegény csikaszkok a nádasban, amikor feltűnt egy nálunk háromszorta magasabb, vaderős martalóc, Toldi Miklósnak hívták, ahogy később megtudtam. Durva csizmáival belegázolt családi fészkünkbe, legkisebb fiam lábát el is törte éles patkójával. Persze, hogy felüvöltött a feleségem és odakapott a zsvány lábszarához. De szopós fiait védte csak. Több sem kellett az elvetemült latornak, fölkapta feleségemet, hátsó lábainál fogva megpörgette, és saját édesanyjuk tehetetlen testével verte agyon ártatlan kölykeimet. Hiába rohantam segítségükre, engem is halálra vert – azaz csak hitte, hogy halálra, mert félig döglötten bár, valahogy életben maradtam, és magamhoz is tértem később. Iszonyatomra, védtelen ivadékaimat és szeretett feleségemet addigra kimúlva, vérükbe fagyva találtam. Én magam is hónapokig szenvedtem, míg csontjaim úgy-ahogy összeforrtak. Elvánszorogtam ordas-édesanyámhoz a szomszéd zsombékba, neki mesélem most ezt a vérlázító gyilkosságot, de nem tud vigasztalni, sirunk, gyászolunk mindketten. Ugyan, mit vé tettünk mi ennek az embernek, hogy bennünket gyöngébbeket, ilyen kegyetlenül kipusztított. Hát ez a vitészség? Nevezhető hősnek egy ilyen haramia, mint a híres-neves Toldi Miklós?

A dolgozattal frenetikus sikerem volt. Tanárunk, méltányolva eredetiségemet, jelest írt elmefuttatásom alá, felolvastatta velem, és az osztály elé példaképpül állított. Bocsásson meg érte Arany János.

Így kezdődött íróságom – verseket akkor még nem költöttem –, ilyen és efféle sikerek után tűnt föl életemben Szöllősy András.

Átlapozta képregényeimet, beleolvasott iskolai fogalmazványaimba, fejét csóválta vagy hümmögött, mosolygott vagy töprengeni látszott. Kivált regényeim címe gyakorolt rá mély benyomást. Én magam ugyanis nem adtam címet munkáimnak, ezt teljesen fölöslegesnek véltem, hiszen bele kell csak tekinteni rajzaimba: az olvasó azonnal tudja, miről van szó. A Posner-cég régi fóliánsai azonban, amelyeket apám az irattárból hazacipelt számomra, mind viseltek címet. Én pedig úgy tapasztaltam, teljesen mindegy, az áll-e a könyvön: *Az Ezüsttő kincse* vagy *Az inka öröksége*, ha mindkettő úgyszólván Winnetouról szól. Leghosszabb regényem tehát, amelyben az apacs- és irokéz-törzsek összefogtak és bevéve New Yorkot, kiűzték őseik földjéről a gaz jenkiket, ezt a címet viselte: „Üzleti költség rovancs”. Amelyikben pedig a hódító Robur magyar huszárok segítségével, fölrepült a Holdba s ott Hungária néven várost alapított, annak „Folyó évi kiadások” volt a címe. A „Bevételi Napló” nagy tengeri ütközetéről szól kínaiak és indiánok közt, utóbbiak győzelmével.

Szöllősy Bandi, gondolom, perceken belül átlátta, neki itt jóval bonyolultabb feladata lesz, mint hogy a francia főnévi igenév múlt idejű alakjának titkaiba bevezesse tág-képzelmű tanítványát, vagy hogy türelmesen megmagyarázza a hangzat-

kötések fordításait fő- és mellékhármasok segítségével. Tekintetét végigfuttatta hát könyvespolcomon, a May Károlyokat, nagyon szelíden, fölnyalábolta és a hátsó sorba süllyesztette. Oda került *A kis lord*, az *Iglói diákok*, oda Donászy Ferenc és ifj. Gaál Mózes; oda minden kottám szinte, a *Klingendes Alphabet*, Schmitt ujjgyakorlatai, az ütött-kopott, nagyon is vegyes *Sang und Klang*-albumok, a derék Chován Kálmán zongoraiskolája és ki tudja, mi még.

„Holnaptól mást olvasunk, mást játszunk.”

Futtában apám könyvszekrényét is átvizsgálta. Ez a csillogó-fekete, háromrészes, üvegajtós faragott monstrum úriszobánkban diszelgett. Apám irodalmi műveltsége Herczeg Ferencig és Zilahy Lajosig terjedt. Falujáró ügynökök sóztak rá időnként különböző sorozatokat. Három-négyszáz könyve a centenáriumi Jókai első ötven kötetéből, a teljes Pallas-lexikonból, népszerű orvosi könyvekből és lektűrökből állt. Verseskönyv kettő ha akadt, a Petőfi és az Ady összes. Legértékesebb még a Franklin társulat Külföldi Regényírók bordó sorozatának néhány tucat kötete lehetett. Apám sokat olvasott ugyan, de szenvedélyesen egy témakör érdekelt. 1900-ban született s a világháború utolsó esztendejének végén hívták be katonának. Egy kis cseh garnizonban kezdték kiképezni évfolyamtársaival, mire azonban a hathetes kiképzés befejeződött, összeomlott a Monarchia, így nem került már ki a frontra. Épp ezért, vagy ennek ellenére, mélységesen érdekelt minden, ami az első világháborúra vonatkozott, s minden regényt, emlékiratot, népszerűsítő munkát megvásárolt, amihez hozzájutott, ami arról a háborúról szólt, amelyből ő kimaradt. Az alsó rekeszekben ott sorakoztak *A nagy háború írásban és képen* albumalakú kötetei, mellettük a *Hat ló, negyven embertől a Szibériai garnizonig* és a *Fekete kolostortól A Cseka pincének titkáiig* mindenféle regény és háborús napló; irodalmi alkotások, szemetek vegyesen.

Apám könyvtára engem nem nagyon érdekelt, két-három sorozat kivételével. *A nagy háború írásban és képen* albumait elemistaként igen szerettem. Kizárólag képeiért. A mélynyomású és egyszínű műmellékletek, a színnyomatok és szövegeképek élénken foglalkoztatták fantáziámat, kivált Helbing Ferenc s a nem tudom már milyen nevű tisztes rajztanárok és illusztrátorok izgalmas grafikái. Belőlük tanulgattam súlyedő hadihajókat, égő repülőgépeket, ösztüzet zúdító ágyúkat és különböző csatajeleneteket papírra vetni, amit képregényeimben aztán úgy-ahogy azonnal hasznosítottam. A Pallas-nagylexikon tizenhat kötete pedig állandó olvasmányom volt. (A Franklin-regénytár jóval később.)

E nagyon vegyes anyagban véletlenségből megbújt néhány francia és orosz remekíró is. Nevelgetésemet-csiszolgatásomat Szöllősy Bandi ezekkel kezdte. Ponyvák és félponyvák helyett először Lesage *Gil Blas*-ját nyomta kezembe. „Ez kalandregény szintén, de figyelj meg, milyen mulatságos. Jövő héten majd olvassuk franciául is.”

Gil Blas de Santillane kópéságai napok alatt meghódítottak. Akkor váratlanul két Dosztojevszkijt kaptam, a *Golyadkin úr hasonmását* és a *Sztyepancsikovo és lakosait*. A *Sztyepancsikovón* együtt hahotáztunk (ma is nagyon szeretem), a *Golyadkin úrat* nem értettem egészen, mégis ez ragadott meg mélyebben. Különösen a fordító bevezetője, amely a következő szavakkal kezdődött: „Engedje meg az olvasó.” Ez a fordulat annyira megtetszett nekem, hogy attól kezdve minden – tizenöt éves koromig írt – regényemet én is így kezdtem: Engedje meg az olvasó. Sok egyéb kifejezés, szó megragadt még bennem. Novelláimban, házi feladataimban előszeretettel alkalmaztam később, hogy „hovatovább” és „újfent”. Mert tizenöt-tizenhat éves koromig elsősorban prózát írtam, főleg elbeszéléseket, kritikákat.

KL: – És mikor kezdted te magad is írni?

LI: – Szegény Schadt Jánosnak nemcsak zongorázásomat kellett végighallgatnia, minden óráján egy-egy novellámat is táskájába csúsztattam, hogy következő alkalommal szigorú bírálatot mondjon majd. Kérlelhetetlen volt csakugyan, tűzrevalónak ítélte legtöbbször, bár igen szófukaron, olykor egy-egy gesztussal csak. „Hozza vissza a maga novelláját. Ez pedig itt egy Thomas Mann-elbeszélés. Olvassa egymás után mindkettőt. Aztán vonja le a következtetést. Most pedig kérem a Haydn-szonáta allegróját.”

Én azonban kezdtem publikálni már. Egyik házi feladatunk témájaként azt írtuk, írjunk a római ásatásokról. Tanárunk elmesélt azonnyomban egy meglehetősen irodalmi történetet: a pompeii ásatásokban, a városkapu mellett, rábukkantak az órálló katona láva alá kövült holttestére. Ő, amikor közelgett a hamueső, akkor sem hagyta el a helyét. A tetem látható ma is a múzeumban. Ezt a tragédiát mondja el ki-ki tulajdonosával.

Már nem tudom, latin vagy magyar órára kellett-e írásba foglalnunk a megadott eseményt. Magyarból elsős koromtól érettségig mindig színjelen voltam, tanárunk tőlem bizonyos extravaganciáit ezért eltűrt. Éltem vele, s körülbelül a következőképp alakítottam át a történetet:

All a marcona hadfi Pompeii kapujában, amikor felbukkan a város leguzobb kurtizánja. Incezelegni kezd vele. „Ugyan, ki ellenőrizi, hogy itt állsz-e vagy nem? Pa-rancsnokod nővéremmel mulat. Gyere a közeli erdőbe, szerelmeskedjünk inkább!” A legionárius lerakja fegyvereit, meggy a szép Chloé után. Egymásra borulnak a ciprusok tövében, amikor kitér a Vezúv. A lány sikolt: ments meg, megfulladok ebben a hamuesőben! A vitéz azonban magával törődik csak. Rohan a városba, hogy összekapkodja megtakarított zsoldját, aranyait, aztán irány a kikötő, valamelyik menekülő gályára fölfér bizonyára. De épp a városkapunál őt is előnti a hamu (vagy láva). Ott fül meg, mi pedig kétezer év után ünnepeljük most, mint a kitartás, a férfiaság, a jellemzilárdság mintaképét.

Milyen osztályzatot kaptam a dolgozatra, erre se tudok visszaemlékezni, arra igen, hogy meg se várva az osztályzatot, elküldtem a Tatatóvárosi Hírlap vagy A Mi Lapunk szerkesztőjének. A lap, következő számában, azonnal közölte. Ez valamikor az 1942/43-as tanévben lehetett, nem tagadhatom le sajnos, halálom után a filológusok ügyis előásásák. (A többivel együtt, mert akad még néhány hasonló.)

Ezt adtam azon nyomdászágán, Schadl János kezébe. „A fickó kétségkívül originális – tűnődött, mintha nem hozzám szólna. – De azért még ebből se lehet biztosan tudni, mi lesz belőle. Valami talán lesz” – tette hozzá elnézően.

Egy fűgát kellett a klaviatúra fölött elemeznem aznap. A válasz a témára a második szövegszövegben, természetes hangfokán, konzonanciával kezdődött. Én azonban, elégedetlenül, hogy remekművemért épp az nem lelkesedett eléggé, akinek véleményére legtöbbet adtam, harmadik lejátsszánál is egy módosított hangra tévedtem. „Mi az, kérem, unja?” „Én három dolgot unok csak, maestro – válaszoltam dacosan. – A tornaórát, a dzsesszt és a szentmisét.”

KL: – Hallanánk erről valamit részletesebben?

LI: – A sportokat valóban kiiktattam érdeklődésem világából. Kirándulni, kérekpározni szerettem, sétálni méginkább – ma is hosszan barangolok minden délután kutyámmal, Dorkával –, s tulajdonképp egészségesen, mértékletesen éltem, ifjan éppúgy, mint azóta: komoly betegség nem vert le még lábamról; de soha futballlabdába nem rúgtam, tornászmutatványokban, a testi erő vagy ügyesség fitogtatásában gyönyörködni nem tudtam (a legnépszerűbb efféle események, az olimpiák is teljesen hidegen hagytak), nem hiszem, hogy eddigi életem hozzávetőleg félmillió órájából sportmérkőzések vagy versenyek akár öt percig foglalkoztattak volna.

Küzdök és szurkolók örömeit azonban közönnnyel tekintetem csupán. Viszonyom az úgynevezett könnyű zenével – operettel és magyarnótával, rockkal és popzenével, beattal és a dzsessz válfajaival – már egészen más. Mondhatnám, a legdiszharmonikusabb. Amióta Szöllősy András felnyitotta fülem az első preklasszikus menüettekre és toccátákra, a szalontáncokat, a limonádé muzsikát mind fokozottabban és oly mértékben gyűlöltem, ami már-már beteges túlérzékenység jele. Pillanatra se tudtam, tudom, elviselni a rádió tánczenei koktélijait, a slágereket és kívánságműsorokat. Oly indulattal csavarom el vagy kapcsolom ki a készüléket, ha csak egy taktus felhangzik belőlük, hogy csodálkozom néha magam is, mi sért ennyire az efféle alantasságban, mikor lépten-nyomon tartogat a világ ennél borzadályosabb fenyegetéseket is. Nem tehetek róla, ez a fajta hangelegy, legyen szerzője a maga műfajában jónak tartott Offenbach vagy Lehár, megvetéssel tölt el; a falakat áttörő

agresszív gépzenében pedig a világ agresszivitásának jelképét érzem mindig. S itt nem tudok elnéző lenni. Szeretek megérteni-megbocsátani minden emberi gyengeséget: *ezt* nem akarom érteni, az aréna-fesztiválok, diszkókban és pinceklubokban vonagló fiatalokat szánni tudom csupán. Számomra a zene áhitat és ünnep, hallgatni csak a legmagasabbrendű zenét tudom.

A tornaórák, leventefoglalkozások megvetésében, a tánciskolai, vendéglői zene-produkciók gyűlöletében Schadl János maradéktalanul egyetértett velem. A szentmisek tekintetében óvatosabb volt. Nem mintha kereszténynek vallotta volna magát, de volt benne hajlam valamilyen miszticizmusra. „Művelt ember soha nem unatkozik – válaszolt ifjonti cinizmusomra. – Létezik *H-moll mise*, létezik *Budavári Tedeum* is. Ha nem hisz Istenben, a maga dolga. Akkor ne imádkozzék a kötelező miséken, de figyeljen. Vasárnap János fiam orgonál a templomban. Füleljen a korralokra. Hallgassa meg holnapután az *F-dúr pasztorált*. Bach van olyan mester, hogy ha el tud merülni benne, percekig sem unatkozik.”

KL: – Sokat beszéltél zenei élményeidről.

LI: – Szándékosan, mert szellemi fejlődéssel a legszorosabban összefügg. Azzal a versemmel is, amely mai beszélgetésünk voltaképpeni tárgya.

Szóllósy András és tatai mesterem, Schadl János, engem a zene eszközeivel, a zene jegyében, végső soron valami egészen másra tanítottak, mint a zenére magára. Tizenéves koromban ezt nem ismerhettem föl, még első kötetem írásakor sem. De ahogy teltek az éveim, egyre világosabbá vált számomra, mily sokat köszönhetek barátságuknak. És nemcsak személyes barátságuknak. Vezetésükkel, közvetítésükkel én az egyetemes zenetörténet két klasszikusának tanítványa is voltam. Liszt Ferencnek és Kodály Zoltánnak. Schadl, mint említettem, a Liszt-növendék Sauer Emil művészképzőjébe járt. Sauer korának egyik legünnepeltebb zongoristája volt. Amit Schadl Sauer-től hallott és nekem továbbadott, abban – közvetve – talán az öreg Liszt végső bölcsessége is benne fénylett világról, művészetről. Ha pedig a múlt függönyét elhúzzuk Liszt elől? Lisztet még Beethoven csókolta homlokán, az a Beethoven, aki Mozart előtt játszott, Mozart előtt, aki Bach fiától tanult. Mily közel vannak hozzánk, látod, akiket csillagfény távolságból csodálunk már: még én is, akár Johann Sebastian lipcei szobájáig vissza tudom zongorázni magam.

Hatvany Lajos pezsgővel kínált dolgozószobájában. Hatvany Gyulai Pállal vacsorázott. Ki tudja, Gyulain, Arany Jánoson, Vörösmartyn át visszavezetve magam nem őriz-e tenyerem valamit akár Vergilius vagy Homérosz tenyerének melegéből?

Ez a képzelet játéka persze, de Szóllósy Bandi, 1940-ben maga is tizenkilenc éves kamasz, Kodály elsőéves tanítványaként azon frissiben közvetítette nekem, ami ekként a Mester közvetlen környezetéből sugárzott bicskei diákszobáimig.

Magától értetődik, versírói tevékenységemre nem úgy hatott a muzsika, hogy dallamos-szép sorokat kívántam volna strófákba foglalni, vagy szóbüvészkedéseket elkövetni. A nagyobb összefüggések megérzésében, egy életmű megkomponálásában segített engem, hogy meg tudok különböztetni egy kétszólamú fűgát egy négyszólamútól, hogy fölismerem egy dúr motívum visszatérését mollban.

Hogy a lényegét mondjam, a klasszikus zene vezetett rá, hogy tudjam: nincs szabad hangjegy, szabad ütem egy jólszerkesztett szimfóniában; minden hang, minden taktus a legszorosabban alá van rendelve egymásnak időben és térben; minden jel a kottában – a magam természetére szabott életműben – kölcsönhatásban áll és a legmegbonthatatlanabbul függ egymástól.

Amikor Szóllósy előkészített rá, majd Schadl arról beszélt, hogy nem játszhat valaki jól egy Beethoven-sonátát, ha nincs áttekintése mind a harminckettőről, s nem tud belehelyezni egy művet a zenetörténet, a zenei stílusok folyamatába, ott rejtett kimondatlanul a következtetés, amit néhány éve így fogalmaztam volna meg: minden költő akkora lehet csak, amekkora nemzeti kultúra áll mögötte. Ma európai kultúrát, vagy világgkultúrát mondanék inkább.

Pontosabban: az egyén költészete sohase kezdet – mindig folytatás. Még szabatosabban: az összes előd költészetének számára lehetséges – saját tehetségének fo-

kán megvalósítható – betetőződése. Vagyis minél többet felfog valaki az irodalom egészéből, minél többet képes hasznosítani ebből költészete számára, műve annál magasabbrendű.

Ennek ösztönös, később tudatos felismerése vonzott, a naiv-spontán alkotókkal szemben, inkább a poeta doctusok munkáihoz. Ezért indultam ki Aranyból, Babitsból, ezért szerettem Szabó Lőrincet. Írói pályámon legjobb barátaim ezért voltak többnyire kimagaslóan művelt emberek, mint Nemes Nagy Agnes, Keresztury Dezső, Rába György, Hubay Miklós, a zeneszerzők sorában pedig Ligeti György és a tudósoknak is kiváló Szöllősy András. Még szerelmeimben is kivételesen intelligens nők ragadtak meg leginkább, mint az *Írás a porban* főszereplője, vagy később az a vegyész-mérnök, aki az *Egy szenvedély képei* és a *Száz arcod* ciklusain vonul keresztül. Azért bizonyára, mert az én gondolkodásom lassúbb, kínlózóbb, nehezebben alakuló – jótékonyan izgató hatással a gyorsan kapcsoló, élénk szellemek vannak rá. Ebből következik az is, hogy lassan dolgozom, újra és újra átírok-javítok mindent, egy-egy beszélgetés után is mindig úgy érzem, negyedét se sikerült elmondanom annak, amit szerettem volna. Te csodálkoznál legjobban: ha ezt a rádióbeszélgetést le kellene írnom, alig hasonlítana arra, amit a mikrofon előtt elmondtam, annyi minden eszembe jutna még írás közben. Ha végül egy könyvben is meg kellene jelennie, ismét annyit változtatnék a szövegen, hogy az eredetiből a körvonalak maradnának meg legföljebb. Persze a leghitelesebb, a legérvényesebb ez a végző szöveg lenne.

KL: – Újra és újra a zenéhez kanyarodunk vissza. Zenei fogantatású *Írás a porban* című versed is?

LI: – Igen. De ennek megvilágítását is messzebbre kell kezdenem. Amit költői gyakorlatom esztétikájáról eddig elmondtam – részleteiben vagy tágabb értelemben – általánosítható más, velem rokon írói törekvések jellemzésére is. Sajátosabban az enyém, amit a nagy zenei formák variációs technikájából szűrtem le.

Változatok sora voltaképp minden zene. A legegyszerűbb dal is. Maga a téma három-négy taktusnál nemigen hosszabb. Azon múlik minden, ki mit tud kibontani ebből a három-négy taktusból, ki hogyan tudja továbbszőni. És hogy egyetlen főtéma, a szerző teremtő munkája révén, hány témát tud még asszimilálni. Asszimilálni azaz megbonthatatlan, szerves részévé hasonítani. Amiből, ha egyetlen motívum hiányzik, amibe, ha egyetlen idegen rész beletolódik, hamissá-elhibázottá válik az egész.

Rám a nagy klasszikusok variációs technikája hatott legmélyebben. A *Kunst der Fuge*, a *Wohltemperiertes Klavier*, a *Musikalisches Opfer*. Beethoven két kötetnyi variációja és szonáták, szimfóniák, amelyeket órákig sorolhatnék. Mi ragadott meg bennük? Az, hogy van a téma, amely belerobban a világba, vagy megzendíti a szív testvéri húrját – mondhatnám ezt is tizféleképp. A téma aztán alakulni kezd, változni. Új és új arcát mutatja. A dúrból lesz moll, rokon hangnemből vándorol rokon hangnembe, felső szőlamból alsóba. Mindig hasonlít ahhoz, ami negyed perccel előbb volt, de már alig ahhoz, ami kezdetben. Aztán egyáltalán nem hasonlít már első feltűnéséhez, mégis, oly közvetlen rokona, hogy ha lenne vércsoportja a zenei változatoknak, a harmincharmadik Diabelli-variáció ugyanolyan B-s vagy AB-s vörösvértesteket mutatna ki, mint a tizenhatodik vagy a nyolcadik. És bújkálnak, módosulnak tovább, ritmust cserélnek a változatok, míg egyszerűcsak visszatér az eredeti téma. És úgy tér vissza, hogy ekkor már ez az eredeti is *változatnak* hat. A viszonylagosságok milyen pokoli ironiája egy ábrándos-szelíd szonáta is! Vagy milyen jelképszerű, ha úgy tetszik.

Két témája van voltaképp költészetemnek. Egy politikai, vagy általános emberi, ami jobbára a szabadság kérdéskörét járja körül. A másik egyénibb, szokványosan szerelmi lírának nevezhetném. (Ez eddig oly egyszerű, mint Petőfi jelmondata: Szabadság, szerelem – e kettő kell nekem!) Igen, e kettő összefonódása-szétválása, alakváltozása-azonossága jellemzi, amit valóra váltani szeretnék. Megpróbáltam, döntsék el a hozzáértők, milyen sikerrel, hogy verseim addig hasonlítsanak egymás-

ra, amíg egyáltalán nem hasonlítanak többé, addig módosuljanak, amíg az eredeti indulatnak ellenkezője sem igaz. A magam bírása írás közben lehetek csak. Szeretek, lelkendezem és a következő strófában a vallomás már nem igaz. Gyűlöllek, jelentem ki és a következő lapon ez sem igaz. A kettő együtt – Catullus óta tudjuk – mégis végérvényesen igaz. Mondhatom tehát, ami elkészült, abban kezdettől valamilyen szerves egység szándéka munkált? Közlebből, hogy a költeményeket összefűzik makacsul visszatérő motívumok, egymást igazoló vagy cáfoló indulatok, amelyekben értelem és szenvedély egymást fokozza? Amelyekben kutató kedv és kalandvágy mind messzebbre, türelem és belátás egyre följebb törekszik? Remélni me-rem csak, a képzelet – képzeletem – termékeit azonos vércsoport köti össze, természetük sajátosságát görcső mutatná ki legföljebb, ennek ellenére: ha egyetlen helyen egyetlen deci jellemüktől-jellegüktől idegen vér kerülne az érhálózatba, belepesztulna egész költészetem.

Ez főoka talán, hogy idegen sugallatok, hamis elvárások sose szivároghattak bele verseimbe. Innét ugyanakkor szükséztudásuk. A költészetnek abban az infláció-jában, amelynek szenvedő tanúi vagyunk: a legszükszavúbban a legtöbbet mondani – ez, amit pillanatnyi végeredményként leszűrtem magamnak. Maximális változatosság maximális egységen belül – így is mondhatnám, Bachra, Bartókra gondolva. Hozzáteve: maximális világosság, mindig és mindenben. Zavart zavarral, logikátlanlanságot logikátlanlansággal illusztrálni lehet – ábrázolni s rendteremtő szándékkal tisztázni soha. Mindent előre megtervezni, megszerkeszteni, semmit nem bízni az íhlet laza és szeszélyes véletleneire, ez vezet nem tudom hol végződő utamon.

És az ember természetébe írt morális reflex, az erkölcsi imperatívusz felismerése, minden körülmények közt, tekintet nélkül következményeire. Tapasztalatokból leszűrjt meggyőződés van. Vágyam tapasztalatokra építhető különféle meggyőződésekre úgyszintén. A hit azonban hiányzik világomból. Csak olyan eszmerendszert becslők, tartok méltónak rá, hogy szellemi fejlődésem része legyen, amely nem fenyeget elkárhózással, ha nem hiszek benne, vagy – jobbik esetben – nem tart szá-nandó hülyének, ha alapigazságaiban kételkedni merészelek. Bizalom saját morális érzékemben, saját ítéletemben – a szellemi szabadságot, emberi-írói szabadságot nem tudom elképzelni másképp.

Munkáimban a variatív viszony – minden mindennel összefügg – ezt jelenti körülbelül. Innét van, hogy nem tudok semmiféle engedményt tenni a formák rombolásának irányába: amihez mindvégig ragaszkodni fogok, az a költemény zárt hangzásképe. Másfajta (radikálisan formaújító vagy formabontó) út számomra járhatatlan.

KL: – Ez mondanivalód az *Írás a porban* zenei fogantatásáról?

LI: – Ami az *Írás a porban* zenei fogantatását illeti, erre egyszerűbben felelhetek. Nagyon szeretem, ismered te is, Schubert *Die schöne Müllerin* című dalciklusát. Első szerelmem, akiről költeményem szól, gazdag zalaegerszegi malomtulajdonos lánya volt. Értett a zenéhez, sokat zongoráztam neki. Amint a versből kiderül, Schubertet is. A stanzák – ez a vers „trükkje” – visszatérő motívumként *A szép molnárleányka* dalaira utalnak. Abban található ilyen darabok, mint *Wohin, Ungeduld, Die liebe Farbe, Die böse Farbe*, amelyeket címszerint idézek, hol németül, hol magyarul.

KL: – Mielőtt ismét a vers zalaegerszegi élményhátteréről faggatnálak, hadd kérdezzek meg, mi érlelte meg benned véglegesen, milyen hatás, hogy mégse zenész, mégse prózaíró, hanem költő légy?

LI: – Szabó Lőrinc biztatása, barátsága. De hadd vessem közbe tüstént, zenész nem lettem ugyan, prózát azonban írtam, írok. Ha megjelent kritikáimat, tanulmányaimat egybegyűjteném – előbb utóbb egybe is gyűjtöm –, jókora kötetet kitennék. S életem, remélhetőleg, elég messze jár még utolsó évtizedeitől. Negyvenöt munkás esztendőre való tervem van, ebben prózai munkák épp oly bőven akadnak, mint költőiek. Visszatérve azonban Szabó Lőrinc-re, róla igyekszem igen röviden

szólni most, mert egy hosszú, szép tanulmányodban írtál róla te, és írtam róla elég hosszan én is. Tiszteletlenség lenne olvasóinkkal szemben, ha ismételnénk magunkat.

Szabó Lőrincet egy bicskei barátom unszolására, tizenhat éves koromban, 1943 nyarán kerestem föl először. Abban az esztendőben jó füzetnyi verset írtam. Akadtak ugyan régebbiről is verseim – némelyike napvilágot látott diáklapokban –, én azonban ezeket a régebbieket akkor túlhaladottnak éreztem már. A naiv kamasz, aki voltam, azt hitte, úgy 1942/43 fordulójától új korszak kezdődött írói életében. Megismerkedésem a zenei formákkal, egy három hétig tartó könnyű, de ágyhoz láncoló betegség, ami alatt igen figyelmesen elolvastam és megtanultam néhány verstani szakkönyvet, s nem utolsósorban Schadl János felületességet, ritmikai pontatlanságot nem tűrő jótékony szigora arra ébresztett, hogy amit addig csináltam, egy tanulatlan műkedvelő kísérletei csupán. A zenében nekem nincs abszolút hallásom, csak jó közepesen relatív. Észrevettem viszont, abszolút hallásom van a versformákra, a nyelv, a vers mindenféle ritmuslehetőségére. (Ritmusérzék versben és zenében nem feltételezik egymást; köztudott, költészetünk nagy formaművészenek, Babitsnak, a muzsikára már-már komikusan botfüle volt.) Vásároltam azidőtájt egy Teubner-kiadású Horatiust, élén az obligát *Conspectus metrorum*mal. Négyesy *Magyar verstanának*, Moravcsik *Költészettanának* és ennek a horatiusi metrum-összefoglalónak hatására elkezdtem én is szapphói dalokat, aszklepiádeszi, alkaioszi ódákat gyártani, disztichonos elégiákat, hexaméteres szatirákat.

Gögösen állapítottam meg, mindez milyen könnyen megy nekem. Az úgynevezett nyugateurópai formákat se hanyagoltam el. Keletkezett néhány terzinákban, nibelungi strófákban írott lírai darabom. Pár éve, mielőtt megsemmisítettem, újra elolvastam őket. Ritmikailag – hangsúlyozom: ritmikailag – meglepően hibátlanok voltak. Hibátlanabbak, mint első kötetemnek, *A Pokol tornácának* nem egy költeménye.

Ezeket, mintegy fél év termését, mutattam meg Szabó Lőrincnek. A versekkel magukkal Szabó Lőrinc igen röviden végzett. Kiemelte formai biztonságukat, ami – neki is ezt mondta hajdan Babits – nem rossz iskola. „Verseid fő hibája éppen hibátlanságuk. A túl könnyen elsajátított forma bűvölete uralkodik rajtuk. Élvezed a jól gördülő sorokat, és nem veszed észre, milyen élettelenek, mennyire nincs mögöttük valódi tapasztalat. Persze, hogy gimnazista korodban kevés a reális élmény, bocsánatos bűn. Azt tanácsolom, lazíts a túl feszes, túl precíz mértéken. Amiket látok itt, olyanok, mintha neolatin papköltők vértelen verseiből fordítottad volna őket. Tessék őszintébbnek, spontánabbnak lenni. Ha prózaibb, döccenőbb az a sor, de az élet igazsága, az élet egyéni látása áll háttérben, többet ér, mint a jól megtanult csinálmány, az antik utánérzés.”

Találkozásunkban legfontosabb számomra nem az volt, amit antikizáló vagy parnasszien utánzataimról mondott, hanem ez a találkozás maga, ennek a július végi napnak teljes története. Szabó Lőrinc negyvenhárom éves volt, sikerei csúcspontján. Pár hónapja, a könyvnapra jelentek meg *Összes versei* a Singer és Wolfnernél. Egész vakációmban ezt olvastam lelkesülten. Meg voltam győződve róla, az ország legismertebb, legnagyobb élő költőjével ülök szemben. Ebben alighanem igazam is volt.

Délelőtt tíz-tizenegy felé állítottam be hozzá a szerkesztőségbe, ő pedig, akit minden költő közt legjobban tiszteltem, egész napját velem töltötte. Meghívott ebédre, beült velem egy cukrászdába, egy kávéházba később, elkísért antikváriumokba, segített könyveket vásárolni. Mint később, egyik igen szép levelében megírta: a rövidnadrágos, hosszúhajú, lázas kamaszban valamiképp saját fiatal arcát látta viszont. Engem roppant önbizalom feszített, iszonyúan fölényes voltam és nagyképű, teli teóriákkal; élőkről-holtakról megfellebbezhetetlen ítéleteket hangoztattam. Lőrinc érdeklődve, elnéző türelemmel hallgatott. Megállapíthatta, koromhoz képest sok mindent összeolvastam.

Szóllósy Bandi jóvoltából csakugyan ismertem valamelyest a Nyugat nagyjait. Nemcsak őket, már József Attilát is. Cserépfalvi-féle *Összes verseit* azon frissiben, 1940-ben megvettette velem, József Jolán életrajzát is ráadásul. Schadl János pedig

az avantgarde-dal, Kassákkal traktált, sőt Lukács Györggyel: az *Esztétikai kultúrát* ő ajándékozta nekem. Csakhogy ez a műveltséganyag zagyva összevisszaságban gomolygott bennem, de ha összevisszaságban is, azért bennem kavargott. Lőrincnek tetszett naiv magabiztosságom, élelmességem, büszke szemtelenségem.

Irodalomról, művészetéről mégis szelíden elterelte beszélgetésünket: életem egyszerűbb, reális tényeiről faggatott. Szerelmeimről, iskolai élményeimről, naiv lázadásaim történetéről. Mint férfi a férfival beszélgetett velem kamaszproblémáimról; s állandóan arra tért vissza, ne elsősorban a könyvekre bízam magam, pillanatnyilag fontosabb számomra, hogy a mindennapok tényeivel ismerkedjem inkább. Ezek a tények legyenek majd költészetem forrásai. Figyeljek a falusi életre, növényekre-állatokra, ne Babitsot olvassak, udvaroljak a lányoknak, járjak tánciskolába, rak-tározzam el magamban a táj, a környezet realitását. Többet ér, ha tudom, hogy mikor szedik a krumplit, törik a kukoricát, mintha Leconte de Lisle-t forgatom a szénaboglyában.

Közben vizsgáztatott, kinyitott egy könyvet az antikváriumban, le kellett fordítanom egy Goethe-epigrammát, nyelvtanilag elemeztem egy Livius-részletet.

Estefelé tudtam meg, mi célja volt mindezzel. Megtetszhetett neki élelmességem, talpraesettségem és följánlotta, költözzem hozzá a következő tanévre. Lóci fiát kellett volna instruálnom. Mélységesen bánom, hogy apám nem egyezett bele. Akkor változtattam éppen iskolát, a tatai gimnáziumból a zalaegerszegibe iratott át: legyek Pesttől és szülőhelyemtől minél távolabb, mert közeledik a háború, a mi körnkünk alighanem az útközetek fő színhelye lesz.

KL: – Egerszegen vagyunk tehát. Mit jelentett számodra ez a város? Mit az a leány, akivel, mint versedből kiderül, ott ismerkedtél meg?

LI: – Zalaegerszeg nagyon kulturált, szép kisváros volt abban az időben, azóta is nagyon szép város. Igazi otthonomnak, igazi szülőhelyemnek soha nem szülőfalumat, hanem Zalaegerszeget éreztem. Nem akkor ismerkedtem meg természetesen Egerszeggel, amikor oda kerültem gimnáziumba. Nagyon sok vakációt eltöltöttem ott előbb is. Ott született édesapám, kilencen voltak testvérek, legtöbbször ott él azóta is. Ott szaporodtak tovább, úgy, hogy minden utcasarkon, minden utcában unokatestvérek, nagybácsik, nagynénik köszönnek rám. Az itteni gimnáziumot nagyon szerettem, sokkal inkább, mint a tatai piarista konviktust, ahol nehezen tudtam elviselni az intézeti fegyelmet, az intézeti elzártságot s egyáltalán azt a papi szellemet, amely Tatán uralkodott. Zalaegerszegen evvel szemben világi gimnáziumba jártam – a VII. osztályt végeztem ott – és Gyula nagybátyámnál, a városban lakhattam.

Felszabadultam, boldog voltam.

Egerszegnek abban az időben igen jelentős zsidó polgársága is volt, kulturált, mozgékony emberek. Köztük sok jó barátom. A legjobb, akit leginkább szerettem, a Bóhm család egyetlen leánya, Marika.

KL: – Ez a családnév ismerős a magyar irodalomtörténetből is.

LI: – A Bóhm család Keszthelyről származott. Képviselői felvillannak Bernáth Aurél *Igy éltünk Pannóniában* című önéletrajzában. Nem bizonyítható, rokonságban álltak-e azzal az Érsekújvárról származó Bóhm Arankával, aki Karinthy Frigyes felesége lett később. Azt tudom csak, Bóhm Aranka a deportálások elől Zalaegerszegre menekült 1944 tavaszán, ismerte Marikáékat, ott zsúfolták vagonba velük és a többiekkel együtt. Ha rokonság volt köztük, igen távoli lehetett csak.

A Bóhm család házába járnai nagy élmény volt nekem, kezdetben jó könyvtárunk, a művelt környezet miatt. Generációk óta gyűjtötték a könyveket, a képeket, s annyi olvasnivaló állt a baráti kör rendelkezésére, hogy számos kiváló szerzővel ott ismerkedtem meg először. Olvasni, olvasni, olvasni jártam oda, és zongorázni, és vitatkozni, beszélgetni, új verseimet felolvasni.

Barátságom Marikával, sejtethet már, szerelemmé változott. Életem első, igazi, nagy szenvedélyévé. Teljesen platonikus, diákszerelem volt, kezét se fogtam meg.

S voltaképp *akkor* nem is tudtam talán, mivé hatalmasodik bennem később ez a kapcsolat.

Aztán jött 1944 márciusa, történelmünk talán legsötétebb, legszégezetesebb időszaka. Bevonultak a németek, meghozták az utolsó zsidótörvényeket, a zsidó lakosságnak sárga csillagot kellett öltenie. A Böhm családnak is. Én, magától értetődik, a barátságot változatlanul tartottam velük. Marikának, azt hiszem, ez igen sokat jelentett. Tamási polgármester fia, aki osztálytársa volt, egyik napról a másikra nem köszönt vissza neki. A keresztény barátnők többsége felmondta a barátságot. Én kerestem az alkalmat, hogy a sárgacsillagos kislánnyal végigsétálhassak világos nappal a főutcán.

Ugyanakkor egy másik epizód: előadást kellett volna tartanom az önképzőkörben. Előadásom tárgyául ezt választottam: Magyar irodalom – zsidó irodalom. Nem sokat értettem politikához, naiv indulat fűtött csupán. Ha zsidó valaki, nem lehet jó író vagy költő? Megírtam a tanulmányt, bátran megvédtem Heinét, Karinthyt, Szép Ernőt, Zweigot és nem emlékszem, kiket még.

KL: – Meg tudtad tartani előadásodat?

LI: – Természetes, hogy nem. Talán az előadás előtt öt perccel jött az igazgatói letiltás: mi nem politizálunk, Lakatos nem beszélhet. Közölte velem a vezető tanár (jóindulatú, velem rokonszenvező tanár egyébként), sajnos, ma nem léphetsz dobogóra. Ekkor fölálltam s körülbelül a következőket mondtam: Fájjalom, hogy nem olvashatom fel dolgozatomat, pedig szó se lett volna itt politikáról. Azt szerettem volna csak elmondani... És röviden, vagy tíz perc alatt, mondandóm lényegét mégis összefoglaltam.

Ne értsen félre senki. Nem voltam harcos ellenálló, nem tulajdonítok jelentős antifasiszta érdemeket magamnak. Nem is tulajdoníthatnék. 1944 márciusában tizenhét éves se voltam még. De volt némi józan eszem s iszonyú indulat dolgozott bennem, a diktatúráknak valami eszelős, máig tartó gyűlölete és engesztelhetetlen harag a németek ellen. Épp azért, mert a német irodalmat, a német kultúrát nagyon szerettem. És valami csakazértis dacból nyíltan, mindig (azóta is) filozofiatának vallottam magam.

Hozzájárult az esemény történetéhez, hogy két zsidó kislány, akikhez bejáratos voltam ugyancsak, a velem körülbelül egyidős Wortmann Kató és Balázs Évike, elkérték tőlem az önképzőkori dolgozatot és néhány példányban legépelték. Ezeket körözték aztán a városban. Ebből kisebb botrány kerekedett. A nyilasok megüzenték, beverik nagybátyám ablakait, ahol lakom. A gimnázium igazgatójának tudomására hozták, ha még egyszer megpillantanak sárgacsillagos személlyel az utcán, megvernek.

Egyik sem következett be, de Ivánfy igazgató maga elé citált. Szerencsémre akadt pártfogóm a tanári karban. Francia- és magyartanárom, Ballenegger Henrik. Ő valamilyen szerepet játszott a 19-es forradalomban, utána hosszú évekig nem tudott elhelyezkedni, míg Zalaegerszegen végül mégiscsak alkalmazták. Rokonszenvét azzal nyertem meg, hogy Böhm Marika és Tóth Baby nevű barátnője mellett én voltam a harmadik, osztályunkban az egyetlen, aki harmadik idegen nyelvként nem az akkor szorgalmazott olaszt, hanem tüntetően a franciát választottam. Abban az időben ez bizonyos politikai hitvallást is jelentett. Az olasz órákat végigültem ugyan a tanteremben és nem is haszontalanul igyekeztem jól odafigyelni – elég, ha évtizedekkel később készített Ariosto- és Tasso-fordításaimra hivatkozom –, év végén azonban mi hárman voltunk az egész gimnáziumban, akik olasz helyett franciából tettünk különvizsgát. Marikával ez is összefűzött. Ballenegger Henrik igyekezett megvédeni tehát igazgatónk előtt. Becsületére legyen mondvá, Ivánfy, e védelemnek is betudhatóan, nagyobb botrányt nem csinált az ügyből. Kijelentette viszont (aránylag barátságosan, sőt bizonyos respektussal): a tanévet befejezhetem, jövőre azonban, így hatszemközt csak azt tanácsolhatja, saját érdekemben válasszak tanulmányaim folytatására más városban más tanintézetet.

Így utolsó gimnáziumi évemet már el sem kezdhettem Zalaegerszegen. Szep-

temberben otthon maradtam Bicskén: az érettségit a pesti bencés gimnáziumban tettem le, 1945 nyarán.

Marikára visszatérve: a város zsidó lakosságát, ahogyan másutt is, gettóba költöztették, majd Auschwitzba deportálták. Versem ezeknek a hónapoknak, napoknak élményköréből merít. Hatalmassá, mindent eldöntővé akkor nőtt bennem ez a szerelem, amikor nem volt remény többé, hogy valaha is viszontlátom.

KL: – Marika alakja más verseidben is visszatér.

LI: – Mindenekelőtt az *Írás a porban* első változatában. Ez a változat a Csillagban jelent meg először, *A Pokol tornácán* című kötetemben másodsor, aztán soha többé. Elhibázott, összezsapott, rossz vers volt, a legrosszabb talán, amelyet valaha kiadtam kezemből. Rosszul értelmeztem Szabó Lőrinc régi-régi tanácsát, amikor arról beszélt: az élmény elsődlegességét ne rendeljem alá precíz metrumoknak. 1945–49 közt írott verseim kidolgozására ezért nem fordítottam annyi gondot, mint kellett (s mint tudtam) volna. Őszinte volt az érzés, jó a szándék, hiteles az élmény – mi kell még? Byron öltözködés közben inasának diktálta a Don Juan strófáit, aztán rohant a szeretőjéhez, vagy ők hozzá. A verseken minél előbb túl akartam lenni én is, hogy éljem az életet inkább. Persze így is sikerült néhány költemény, többségükről azonban – később már – nekem jóval rosszabb véleményem alakult ki, mint barátaimnak vagy akár Szabó Lőrincnek. S kezdtem átdolgozni őket. Legutoljára ezt, az *Írás a porban* címűt, amely első kötetemben még *Az emlék* semmitmondó címén szerepelt.

Én nem vagyok spontán alkotó, aki azonnal ki tudja mondani, amit akar. Nagyon soká érlelődik bennem és nagyon mélyről, nagyon kínlódva kell felhoznom, ami rám van szabva. *Az emlék*-et annak idején talán három nap alatt csaptam össze. 1979-ig gyötört, milyen ügyetlenül. Akkor három hónap alatt újraformáltam az egészet, úgy, hogy a régi szövegből tíz sor ha megmaradt. Ily kerülőúton lett, majd harminc év után, legrosszabb versemből a talán-talán legjobb.

Marika alakja másodsor *A Pokol tornácán* hexaméteres versciklusában bukkan föl. Ott a halottak közt. Amikor ennek a versnek első, 1945-ös, soha meg nem jelent változatát készítettem, úgy tudtam, elpusztították őt is. A második, 1947-es kidolgozásakor tudtam már, hogy megmenekült, ennek ellenére hagytam a halottak közt, mert dramaturgiailag a kompozíció azt kívánta. Így maradt a harmadik, végleges kidolgozásban is.

KL: – Hát nem halt meg?

LI: – Marika azok közé a kevesek közé tartozott, akik Auschwitzból visszatértek. Él ma is, egészségben. 1950 elején Svájcba távozott, kiváló orvos lett belőle, a gerontológia egyik legjobb svájci szakértője. Nagyszerű pszichológus azonkívül. Néha találkozunk. Amikor hazalátogat, megkeres. Magyar beszédén érződik még a zalai tájszólás. Ismeri munkáimat, az *Írás a porban*-t is, amely róla szól.

KL: – Mit jelentett számodra, költői fejlődésedben ez a szerelem és a szerelem egyáltalán?

LI: – A szerelem költészetemnek talán legfontosabb fűtőanyaga volt. Akiket valaha szerettem, örökre szerettem, szeretem őket – igen áttételesen – ma is. A szerelem az idővel nem halványodik, hanem növekszik bennem. Ez az érzés persze nem annyira személyhez, inkább személyekhez szól. Egyszerre és egyidejűleg mindenkihez, aki megérintett.

Ami tragikus ugyanakkor: szerelmeimnek, se a reményteljeseknek, még kevésbé a reményteleneknek, nem szolgálhattam soha a szokványos boldogsággal. A szerelem ugyanis sohase volt számomra önfeledtség. Ellenkezőleg: fokozott ébrenlét, fokozott figyelem. A jelenlét megsokszorozódása. Egy női szíven vagy testen át mindig valamit *megtudni* szerettem volna. A világról, másokról, magamról. Hogy mit, magam se tudom. Reménytelen, hogy megtudjam valaha is.

AZ „ELYSIUM”-TÓL A „TÚZKÚT”-IG

*A romantikus-esztéta szemlélet és a nem-reflexív líra kibontakozása
Weöres Sándor költészetében*

III.

II. HOSSZÚÉNEKEK

1. Érzelem-elbeszélés vagy érzelem-sugárzás?

(*A költői érzelmkifejezés nehézségei*) A fordulat éve után rázárult a csönd, a minősítés, amiről az imént szó esett, akkor már nem irodalomkritikai vélemény volt, hanem hivatalos következményekkel járó ítélet. Bezárultak előtte a megmaradt és átszerveződött fórumok, légüres térbe került, az intézményes irodalmi élettől csak a műfordítás szalmaszálán kapott levegőt. Versírói kedve azonban nem apadt el, sőt a külső lehetetlenülést a belső lehetőségek teljes felszabadításával egyensúlyozta ki. A kísérlet, a költői kaland tovább folytatódott, és még magasabbra emelkedett. Legközelebb csak 1956-ban jelenhetett meg tőle „felnőtt” kötet: *A hallgatás tornya*. Egész pályáját felölelő válogatás volt ez, de szigorú rostján csak a legjobb versek akadtak fön, ezek között adta közre az 1948 és 1956 között írott verseinek javát is. Minden válogatás értelmezés, s a kötet rendjében – összehasonlítva a későbbi *Egybegyűjtött írásokkal* – jól látható ennek az új, bőséges költői korszakának a hangsúlyvetése és a kísérlet fő iránya.

A *Medúzától az Elysiumon át A fogak tornáca*ig terjedő korszak mindenekelőtt a költői nyelvvel és képteremtési móddal hajtott végre fordulatot, az 1950-es évek közepéig írott versek a kísérletezés új dimenzióját nyitották meg. Ekkor derült fény a már korábban meghirdetett individualizmus-ellenes ars poetica mélyebb költészeti összefüggésére, ekkor vált nyilvánvalóvá, hogy Weöres az önkifejezés egyszemélyi gesztusának elhárításakor nem egy bensőség nélküli, hűvös, általános, filozófáló költészet eszményét tűzte maga elé, hanem a költői érzékelés és érzelmkifejezés új módjait és lehetőségeit kutatta. Röviden: az emocionalitással és általában a költői érzékelés nem-reflexív megragadásával folytatott kísérletezés került e korszakának középpontjába.

A nem-reflexív líra igénye régóta élt benne, de hosszú ideig nem tudta még megvalósítani. A lírai közvetlenség kívánalmát elméleti formában már egy korai kritikájában megfogalmazta, amikor a *Menekülő múzsáról* írva felrótta Vas Istvánnak, hogy nem sugározza az érzelmeit, hanem ismerteti őket (WEÖRES 1939. 123–124.). Ez a kritikai megjegyzés természetesen nemcsak Vas István akkori költészetére volt érvényes, hanem a sajátjára is, és általában az egész modern líra egyik alapvető gondját vetette föl. Nem a gondolatkifejezés vált ugyanis problematikussá az európai költészet története során, hanem az érzelmkifejezés: a gondolat lírai kifejezése továbbfolytatható és továbbfejleszthető formákra talált, az érzelmek kifejezése azonban fennakadt a reflexiók hálóján, a költők legtöbbször nem az érzelmeket, hanem az érzelmekről szóló gondolataikat fejezték ki. A reflexió visszahajlás, mint Kant írta, nem a dolgokkal van elfoglalva, hogy közvetlen fogalmakat szerezzen róluk, hanem a fogalomalkotás szubjektív állapotait feltáró tudatállapot (KANT 1966. 354.), Hegel szerint olyan önmagára vonatkozás, ami a „lét közvetlenségének helyébe” lép. (HEGEL 1979. 194.)

Az érzelmekről „szóló” líra mindig magában hordja a reflexív beállítottság alap-

elemét, a vers a költő tudatállapotának érzékeltetésén keresztül ér el az érzemek rétegéhez, az érzelmek olyan lelki tényezők gyanánt jelennek meg a versben, amelyekről az önmegfigyelésen alapuló élményközlés útján lehet képet alkotni. Nem maga az érzelem, hanem az érzelem tudata alakítja a verset, s ha nagy költők kezében oly tökéletessé váltak is az eszközök, hogy az érzelem-leírás bensőséges és szuggesztív formálódott, és nagy evokatív ereje lett, mindig fel lehet fedezni ezekben a versekben a reflexivitás finom íveit: a gondolat kiindul tárgya felé, majd visszahajlik az alányra, s újra a tárgy felé lendül stb. Az emóció ebben az ide-oda hullámmásban kap érzéki képet, vagyis úgy, hogy a versnek végül soha nem egyedüli tárgya az emóció, hanem mindig a megismerő tudattal együtt az.

A reflexív költészet, az emóciók reflexív lírai feldolgozása nagy szerepet töltött be az ember érezevilágának tudatosításában, és ennek révén hozzájárult ahhoz, hogy az ember megismerje önmagát és önmaga törvényszerűségeinek feltárásával nagyobb szabadság birtokába jusson. De mégiscsak az érzékelés tudatát bővíti, nem pedig az érzékelő képességet: és ennek a különbségnek az emberi cselekvéssel összefüggésben van jelentősége, mert az érzékelés tudata nem terjed túl az egyéni lelki élet belső körén, az érzékelőképesség viszont kifelé irányul, a tárgyra, a világra vonatkozik s a cselekvés részét képezi.

Nicolai Hartmann, aki sokat foglalkozott a reflexiónak (ahogy ő nevezte: intentio obliquának) az emberi gondolkodásban betöltött szerepével, s a lelki élet (az individuális psziché) kifejezésében nem tagadta a reflektív beállítottság érvényesülését, felvetette, hogy a megismerés és kifejezés folyamatában a reflexió akadályá is válhat, „önmagának áll útjába”, s a pszichológiai megismerésben „amennyiben itt nem csupán a tartalmat, hanem magát az aktust is tárggyá tesszük”, éppen az aktust akadályozza, a szellemi létrétegben (a közös emberi kultúra, jog, erkölcs, vallás stb. szférájában) pedig eleve vitatható az érvényessége. (HARTMANN 1977. 268–282.) Sartre ennél is messzebb ment, s az érzelmek pszichológiai területén is kétségbe vonta a reflexió jogosultságát. „A pszichológusok legtöbbször szerint – írta – minden úgy megy végbe, mintha az emóciónak a tudata először reflexív tudat lenne. (...) De a félelem eredetileg nem a félelemnek a tudata, miként e könyv érzékelése sem a könyv érzékelésének a tudata. Az emonionális tudat elsődlegesen nem-reflexív, és ezen a szinten csakis nem-tételezett módon lehet önmaga tudata. Az emonionális tudat először a világnak a tudata.” (SARTRE 1976. 61.)

A modern költői érzelmkifejezés és – tágabb értelemben – az érzékelés kísérletei többé-kevésbé hasonló úton jártak a fenomenológiai kísérletekkel s a modern költészet szubjektum-objektum problémája nem volt távol a filozófiában elméleti szinten fölvetett kérdéstől. A költő számára ez így hangzott: hogyan lehet versben megragadni az érzelmeket úgy, hogy az emonionális tudat csakugyan a világ tudataként jelenjék meg benne, sőt, még túl ezen, az emonionalitás és tágabb értelemben a szenzibilitás úgy érvényesüljön, mint emberi cselekvés, mint a szubjektumból kiinduló és az objektumra irányuló hatástörekvés.

A válasz minduntalan súlyos és a költészet önkörében mindenképpen nehezen elhárítható akadályokba ütközött. A modern irodalom fejlődéstörténete a szellemi élet hosszú és bonyolult közvetítő láncán keresztül alapvető társadalmi tényekhez kapcsolódik, s ezek egyik sarkalatos alkotóeleme az a jelenség, amit a személyiséglélektan is és a társaslélektan is „azonosság válság” névre keresztelt. Az egyes ember nem leli helyét a társadalomban, a társadalom pedig nem talál többé biztos támaszt az egyénben és sorozatosan fölbomlanak, csödbe jutnak, lelepleződnek mind az egyéni, mind pedig a társadalmi szerephelyzetek. A művészet lázasan szegődik az elveszett cél és küldetés nyomába, zászlót bont, új és új jelszavakat ír fel irányjelző tábláira, vagy éppen apátiába süllyed és kiábrándultan eldob mindent. E folyamat sok fontos jellemvonása többé-kevésbé pontosan megvilágítható az egymás után keletkező és egymással párhuzamosan kibontakozó stílusrányzatok és irodalmi mozgalmak élet-történetével, a különféle izmusok hirdetetti célkitűzése, alkotói gyakorlatai és mind-ezek kritikai feldolgozása, irodalomtörténeti elemzése sokmindent elárul a szimbolizmustól a szürrealizmusig és a különböző neoavantgarde törekvésekig terjedő időszak-

ról, amihez másképpen nem lehet hozzáférni. De van a romantika felbomlása után megváltozott európai irodalomnak néhány olyan mélyen gyökerező esztétikai problémája, ami nem ragadható meg irányzat- és mozgalomtörténeti kategóriákkal; ezek ismételtelen előkerülnek, újra és újra felbukkannak, körbe-körbe forognak és átjárják az egymással egyébként homlokegyenest ellenkező programot hirdető és egészen más alkotómóddal dolgozó irányzatokat és mozgalmakat.

(*A tárgyi-érzéki közvetlenség*) Ilyen a költészetben a tárgyi-érzéki közvetlenség kérdése és az evvel összefüggő reflexív kifejezési mód. A romantika volt az utolsó korszak, mely még egységbe tudta foglalni az individuumot és a kollektivitást, bár ezt az egységet már a felfokozott és túlzásba hajtott „én” uralma alatt hozta létre. A romantika énközpontú integrációjában még rendkívül érzékletesen és közvetlenül jelent meg a külső és belső világ, a lélek és a társadalom. Ismeretes volt ekkor is a reflexiós kifejezés, de nem volt sem szükségszerű, sem pedig uralkodó, a romantikus költők mindenesetre elméletileg is tudatában voltak a reflexió-kérdésnek. (NÉMETH G. BÉLA 1978. 49–50.) A romantika felbomlása után megszűnt az integráció és eltűnt vele a költészet sokoldalú szeszibilitása: a líra létformája kétségessé vált. A szimbolizmus megőrizte az individualitás eszményét, mely a polgári Európában társadalomteremtő erő volt, de feláldozta érte a tárgyi-érzéki közvetlenséget, a szimbolista líra világa csupa áttétel, csupa önmagán túlmutató jelkép, csupa transzcendencia. A vele többé-kevésbé egy időben élő impresszionizmus viszont az „én” felfokozott szerepéről mondott le, hogy színek és hangulatok már-már laboratóriumi kísérleteiben éppen a tárgyi-érzéki közvetlenséget állítsa helyre; a költő – Herbert Read szavával – önmagán mint prizmán keresztül figyelte a jelenségek fénytörését. (READ 1966. 140.) Az „én” és a világ meghasonlásából származó kettősség, a személyesség és a tárgyi-érzéki közvetlenség egymástól elvált pólusai között a reflexív kifejezés kezdett közvetíteni, s a reflexív líra ezért – minden már említett kifejezésbeli kötöttsége, határoltsága ellenére – mélyen behatolt az európai költészetbe, és a romantika felbomlása után sokkal nagyobb szerephez jutott, mint annak előtte, bár a költészet történetének nincsen olyan korszaka, melyben meg ne lehetne találni.

Reviczkytól és Komjáthytól kezdődően a magyar lírát is alapvetően jellemzi a személyességért és a tárgyi-érzéki közvetlenségért folytatott küzdelem. Az énközpontúság és a személyesség természetesen még a lírai költészetben sem azt jelenti, hogy a költő okvetlenül az életrajzilag hitelesíthető tulajdon személyét ábrázolja, hanem csak annyit tesz, hogy egy közös típus érzelmeit, lelki életét, világra való reagálását idézi föl, vagy távolabbról az ember individuális ideáját állítja elő, tehát a vers emberi tartalmát a vers alanya képviseli.

A lírai személyesség nem egyéb, mint lelki-érzelmi-eszmei reprezentáció, képviselő, amit a vers alanya hitelesen ellát. Az azonosság válságában, az ember társadalmi elszigetelődésekor ez a képviselő megnehezül, sőt esetleg lehetetlenné is válik, mert a helyzet lényegéhez tartozik, hogy a típusalkotó valóságos közösségek meglazulnak és fölbomlanak. Ugyanezért válik problematikusá a tárgyi-érzéki közvetlenség is: hiszen a közvetlenség azt jelenti, hogy az, amit a vers bemutat vagy felidéz vagy előállít, az közvetlenül szól valakihez. Ez a valaki pedig nem más, mint az olvasó, nem más, mint a vers „előtt” álló alany, aki ugyanavval a meghasonlással viaskodik, mint a vers „mögött” vagy a versben „benne” álló alany. Ebben a helyzetben a reflexív gondolkodás tárgyi közvettsége és visszafogott, ellenőrzött alanyisága kínálja a legegyszerűbb kifejezési módszert, mely a líra műfaji fennmaradását szolgálja.

A Nyugat első nemzedékéből mindenekelőtt Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád és Juhász Gyula költészetét jellemezte a reflexivitás alkalmazása. Ennek az a lényege, hogy a reflexió a személyes tudat ellenőrző munkája és elemző megfigyelései révén kapcsolja be az „én”-t a versbe, egyszersmind tárgyra is irányul, és az érzéki közvetlenségnek is némi eszközül szolgál. Az „én” érzelme objektívalódik a reflexív gondolat ívében, tárgyas benyomást kelt, mintegy közeledik az olvasóhoz, a vers „előtt”

álló alanyhoz, és arra ösztönzi, hogy közösséget vállaljon vele. De ez nem igazi integráció, hanem csak a körülményekkel kiegyező áthidaló megoldás. A reflexió mind a személyességből, mind pedig a tárgyi-érzéki közvetlenségből visszavon valamit. A személyességből azért, mert a kifejezendő érzelmet mint meditációra alkalmas tárgyat, mint kívülről mutatja be, a tárgyi-érzéki közvetlenséget pedig a gondolat visszahajló ívével, személyes, merengő természetével tompítja. A Nyugat hőskorában csak Ady jutott ezen túl a maga rendkívül erős és szuggesztív közösségteremtő erejével és közösségi hitével: az ő verseiben hangsúlyozottan szereplő és felfokozott „én” csakugyan a világ tudata volt.

Weöres Sándor költészete már pályakezdő szakaszában, az 1930-as években tartalmazott egy rendkívül radikális mozzanatot: olyan programszerűen utasította el az individualizmust és az egyéniség mindenfajta kultuszát, hogy az nemcsak feltűnő, hanem példa nélkül való is volt a magyar költészetben. Fel kell tennünk a kérdést, hogy mit is jelent ez az elutasítás a lírai személyesség fentebb vázolt jelenségének fényében? Az egyik válasz az lehet, hogy Weöres az elutasítás révén mintegy bejelentette, hogy nem kíván a költészet belső meghasonlottságával foglalkozni, hanem egyszerűen kiiktatja és eltünteteti verseiből a modern azonosság-válságban kompromittált és felbomlott személyességet, nem bizza mondandóját a vers alanyára, s inkább olyan kifejeznievaló tartalmat keres, hogy nélküle is boldogul.

Evvél a válasszal azonban beleütközünk Weöres költészetének alapvetően eszményítő, eszmény-kereső, sőt eszmény-sugárzó jellegébe, ami a *Háromrészes ének*-től kezdve különösen megerősödött. Eszmény pedig még egészen platonikus szemlélet szerint sem képzeltető el személyesség nélkül, s még a transzcendentális, fideista eszmények is tényleges tartalmukat illetően emberi eszmények: emberről szóló és embernek szóló eszmények. Az általánosság nem azonos fogalom a személytelenséggel, sőt van olyan általánosság, ami személyesség nélkül egyáltalán nem létezik: ilyen az általános emberi értékek és eszmények köre. Az eszmény és az érték olyan tudatos előnyben részesítés, ami társadalmilag szabályozott vagy az egyes eseten túl általánosítható. (HELLER Á. 1970. 774.) Megértése, felfogása, megragadása és megvalósítása nem lehetséges a közösségbe tartozó egyén részvétele nélkül. Az eszmény mindig megszólít valakit s általánosító jellege révén mindig az egyes embert szólítja meg a közösségen keresztül. Sőt, felszólítja, mert az eszménynek felszólító jellege van, és felszólítottja még közösségi eszmények vonatkozásában is az egyén, mert az eszmény megvalósítása tennivalókat sürget, amiket az egyes embernek kell a maga életében végrehajtania.

(*A kísérlet irányai*) Föl kell tennünk, hogy Weöres meghirdetett, programszerű individualizmus-ellenességének költészettani tartalma nem mindenfajta lírai személyesség ellen irányult, a lírai személyességet nem mint az ember általános eszményének hordozóját utasította el, mert a versnek azt az alanyát, aki – mint a *Köszöntő* (1947) című versében írta – „szomjat fakaszt a jóra”, hitvallásszerűen vállalta és nagy párosszal állt ki mellette. Az izolált énnel fordult szembe, a felszíni világba zárkozó individuummal került összeütközésbe, aki kicsinyes célok bűvöletében lemond az eszmények távlatairól. A reflexív kifejezés nem volt képes megakadályozni, hogy ez a bezárkózó „én” foglalja el a lírai személyesség eszményeket közvetítő alanyának, N. Hartmann szavával „intelligibilis karakterének” (HARTMANN 1977. 266.) szerepét. Weöres olyan líra megteremtésével kísérletezett, melyben a személyes partikularizáció nem juthat szóhoz, hanem csak a távlatokra nyitott és magasabbrendű általánosításokra néző lírai személyesség szólalhat meg. Két irányban indult el, a mítoszi ihletű, hosszú-éneknek és a játéknak az összetéveszthetetlen, egyéni személyességet is magába ölelő általános alanya felé keresett költői kiutat.

Kínált egy lehetőséget már *A sorsangyalok* típusú versek kiindulásául szolgáló alkotómód is. A szürrealisták az automatikus írást használták arra, hogy megszüntessék a gondolatok visszahajló íveit, de ők a művészi ösztönösség és önkéntelenség örök fonákágába bonyolódtak bele a tudat tudatos kikapcsolása révén, úgyhogy nem a

reflexivitás gondjain segítettek, hanem a logika követhetőségétől és közlésképes mivoltától fosztották meg a verset, s végül legtöbbször csak egy illogikus tiszta reflexióhoz jutottak el. Weöres visszafelé indult el e versíró technika Ariadne-fonalán, és más formai-tartalmi lehetőségek után nézett. Egyrészt arra törekedett, hogy olyan költői beszédzinteneken szólaljon meg, ahol elkerülheti, sőt áttörheti a reflexív lírát, másrészt pedig ő is kísérletezett avval, hogy bővítse és belülről alakítsa át a költői reflexivitás köreit.

A reflexív tudatot két módon kerülte el, – áttörténi csak később, a *Tűzkút*-kor-szakban volt képes, mégpedig legtökéletesebben a szonettjeivel, melyekkel részletesen fogunk foglalkozni. Az elkerülés egyik irányát a már régtől meglévő mítoszi vonzódása jelölte ki, mivel a mítosz-parafrázisokban szükségszerűen elkerülte a visszahajlások íveit, itt maga a parafrazált műfaj jött segítségére, különös individuum fölött álló és mégis egyént megszólító jellegével, örök „általános alanyával”, mely mindenkit külön-külön is magába foglal. A másik vers-csoportba a ritmus és a kép különleges egymásrahatásával „eljátszó”, kísérletező mondókák, ritmusgyakorlatok, gyermekversek tartoznak, amiket a játékvész közös neve alatt lehet összefoglalni. E versekben az ősi és eredendő emberi formálókedv hoztak létre tiszta nyelvi alkotásokat, hogy aztán ezek a kis versek a maguk tökéletességében „megtartalmasodjanak” és fölemelkedjenek az evokatív művészet szintjére. Végül a reflexivitást belülről tágitó és átfőmáló kísérletei közé olyan különböző stílusú és műfajú versek tartoztak, mint az *Orbis pictus* (1952) ciklus és a *Le Journal* (1953). De ezek és általában a groteszkjei bármennyire szélesítették is a reflexív kifejezést, nem törtek át rajta, ezért itt nem foglalkozunk velük.

2. A verssé vált szemlélet

(*A mítoszi ihlet jellegzetességei*) A mítoszi ihletésű terjedelmesebb kompozíciók, a hosszú énekek az előadás narratív-dramatikus-oratórikus megrendezésével kerültek el a reflexív gondolkodás körét. Ezekben a költeményekben a gondolat nem hajlik vissza az alanya, hanem egyenesen a tárgyra irányul, úgy, ahogy N. Hartmann a reflexióval, az intentio obliquával szemben meghatározta az intentio recta gondolatvonalát. (HARTMANN 1972. 275–276.) A mítosz nem szubjektív, hanem kollektív, alanya általános alany és mégis a lírai költészetben belül maradnak ezek a költemények, sőt még a személyes összefüggések sem sokkal kevésbé szorosak bennük, mint egy dal esetében: jól megfigyelhető ez a *Mária mennybemenetelét* (1952) irányító személyes gyász és mély fájdalom tárgyiasulásának és általánosulásának a szemünk előtt lejátszódó folyamatában. Tiszta narráció csak egy van köztük: *Az elveszített napernyő* (1953); a *Mária mennybemenetele* oratórikus feldolgozást követ, a *Medeiaiában* (1954) és az *Orpheusban* (1955) a narráció belső monológok sorozatában olvad fel, a *Tatavane királynő* (1956) egyetlen megszakítatlan monológ, a *Minotaurusban* (1956) együttesen kerül alkalmazásra narratív jelenet, párbeszéd és monológ. A legkülönösebb a *Mahruh veszése* (1952), melyben a felsorolás és leírás képei lendítik mozgásba a költeményt, s teremtik meg egy apokaliptikus mítosz hangulatát.

A költői műformákat tekintve ezek a költemények – úgy is, mint mítosz-parafrázisok – a „hosszúvers” műfajába tartoznak. Evvel a modern európai költészetben jól ismert műfajjal Weöres elsők között kezdett el nálunk foglalkozni, s az erre irányuló kísérletezés ad költészettörténeti jelentőséget olyan műveinek, mint a *Gilgames*, *Theomachia*, *Patakmonda*, *A fogak tornáca*. A hosszú vers egy-kétszáz soros vagy annál még terjedelmesebb, kötetnyi, könyvnyi lírai kompozíció, mely epikai és drámai elemeket is felhasznál és magába olvaszt, s megőrizve a lírai bensőséget, túlhalad az élmények személyes körén. (HOGGART 1957. III. f.) Bori Imre a műfaj lírai jellegét hangsúlyozva éppen azért hosszú énekek is nevezte: történetileg ugyanis nem a múlt századi epikai formák továbbfejlesztéseként alakult ki, hanem a lírai formákat szintetizáló, egybeforrasztó, s más formákat is körükbe vonzó költői törekvések eredményeképpen teremtődött meg. (BORI 1967. 122.) A hosszúvers vagy hosszúének a

közös emberi, társadalmi létszféra megismerésére szolgáló lírai műfaj, a költői érzelés kiterjesztésének és felfrissítésének egyik eszköze a modern költészetben. Weöres Sándor az 1950-es évek első felében írt mítoszi ihletésű versei révén nemcsak tovább folytatta korábbi kísérleteit, hanem magasabb minőségi fokra is emelte s magas színvonalon tette végleg otthonossá nálunk. E verseivel jelentős hatással volt a magyar költészet fejlődésére, Juhász Ferenc és Nagy László is merített ösztönzést belőlük.

Weöres Sándor vonzódása a mítoszok kulturális rétegéhez e versek írásakor már régi keletű volt s folyamatosan közreműködött költészetében az 1930-as évek második felétől kezdve, de ekkor került figyelmének gyújtópontjába, sem korábban, sem később nem töltött be olyan központi szerepet. Amikor ezeket a verseit írta az 1950-es évek első felében, megújódott és föllendült az antropológiai mítoszkutatás Nyugat-Európában és Amerikában, egyszersmind a megelőző szellemtörténeti vizsgálódásoknál racionálisabb útra is tért. A háború végétől kezdve folytatta Claude Lévi-Strauss azokat a kutatásait, melyek eredményei az *Antropologie structurale* című könyvében 1958-ban megjelentek. Weöres mítosz-parafrazisai érdekes rokonságban vannak a strukturális antropológia egyidejű mítoszfelfelfedezésével, ami azt tanúsítja, hogy nálunk ismét az irodalomban kezdett formálódni egy szemléletmód, ami másutt a társadalomtudományokban és a filozófiában jutott nagyobb szerephez.

Tudatának előterében kétségtelenül továbbra is a mítoszok Kerényi Károly- és Hamvas Béla-féle felfogása állt, a mítoszhoz mint „ős jelenséghez” vonzódott, amiben egy tagolatlan társadalom egységes világképe fogalmazódik meg, s éppen ennél fogva alkalmas arra, hogy mintája legyen a modern ember fájdalmas elszigetelődése ellen szót emelő költészetnek. Weörest az vonzotta, amit Kerényi egy késői tanulmányában úgy fogalmazott meg, hogy a mítoszban az ember soha nincs a semmibe hajítva, hanem a létben van, ahol „természetesítik”, sőt „természetfelettségítik”. Vonzotta továbbá a gondolat tökéletes képi tárgyiasulása, a „képszó”, s az az örök frissesség, már szinte állandó spontaneitás, ami a mítoszokból árad és zártágában is a befejezetlen, nyitott feldolgozás állapotaként hat. (KERÉNYI 1973. 1846.)

Ez a vonzalom modern mítoszfeldolgozásokhoz is vezethetett volna, mint amilyen a *Gilgames* volt, s nagyrészt még az *Istar pokoljárása* is. De Weöres az újabb költeményekben egyre messzebbre rugaszkodott az eredeti történetektől, csak alapnak és kiindulásnak tekintette őket s nem a téma mintául vételére törekedett, hanem a mítoszi gondolkodásmód belső szerkezetének parafrázisát végezte el. Parafrázisnak az időben egymás után keletkezett művek alapstruktúrája között lévő viszonyt nevezik, „melynek lényege az alapfunkciók azonossága” (BONYHAI 1968. 32–33.). Weöres verseiben a funkcióazonosság azokra az ellentétes minőségeket felölelő „viszonylatnyalábokra” vonatkozik, amelyek – mint a strukturális antropológia kimutatta – a mítoszi gondolkodás és a mítoszi nyelv sajátosságai. (LÉVI-STRAUSS 1967. 202–228.) Ez a jellegzetesség Weöres költészetében ugyancsak feltűnt már korábban is. *A sorsanyagok* típusú versek tartalmi rétegét is legtöbbször kétpólusú emberi alapviszonyokra, alaphelyzetekre utaló motívumok alkották. Nem olvasmányélmény és külső ösztönzésre feltámadt szándék, nem is tudatos kutatás, hanem eredendő költői hajlam vitte arra, hogy a mítoszi gondolkodáshoz és nyelvhez, a „mitématikus” szerkesztéshez hasonlóan sarkított ellentétekre bontsa le versei tartalmát, ilyen ellentétekből álló motívumokból építkezzen és ezen keresztül fejezze ki eszményeit. A mítoszokból tehát nemcsak az emberi teljesség és egység ideájához merített bátorítást és epikus nyersanyagot, hanem ösztönösen rátalált bennük az eredendő költői hajlama számára is legmegfelelőbbnek látszó tartalomteremtő elv kész sémájára, sőt lehető legtökéletesebb megvalósulására is.

A mítoszok emberi viszonylatokat és létviszonylatokat kifejező motívumkötegei azonban nemcsak ellentétekből állnak (élet-halál, fenn-lenn, isten-ember, szellem-anyag, kultúra-természet, férfi-nő stb.), hanem megjelenik bennük az integrációra való törekvés, az ellentétek sarkai között végbemenő közvetítés is. A két pólus között a harmadik a mediátor. (LÉVI-STRAUSS i. m. 221–222.) (A „kettő” és „három”, az ellentét-feloldás strukturáló szerepét Weöres költészetében elsőnek Bata Imre vette észre, s ő írta le fogalmilag legteljesebben monográfiájában, különös figyelemmel az

animus-anima ellentétpárra. Később mi is foglalkozni fogunk még evvel a szonettek tárgyalásakor.) *A sorsanyagalok* típusú versekben a feloldás csak a témán és tartalomban áttörő eszmében derengett föl, evvel szemben a mítoszi versekben már a tartalomban is megjelenik mint az átalakulás, a szüntelen átfarmálódás, átlényegülés leírt és elbeszélte mozzanata, ami eszmeileg itt mindig a költészet hatalmát fejezi ki. Az emberi lét sarkított ellentétei között a költészet közvetít.

(*Feloldás a tragikum közelében*) A legalapvetőbb ellentét, ami törvénye szerint egyberendezi az összes többi ellentétpárra lebontott emberi létállapotot, az élet és halál ellentéte. Ez húzódik meg a mítosz mélyrétegeiben. A csillogó modern kutatási eredmények közepette már-már elfeledett Honti János éppen evvel magyarázta a mítosz és a mese különbözőségét. A mese önkényesen szárnyal és nem-létezőnek tekinti a halált, letagadja, nem törődik vele, a mese hőse ha véletlenül meg is hal, feltámasztják vagy egykettőre új életre kel magától is, a mese világában nem gond a halál. A mítosz számára viszont éppen a halál a legkomorabb tény, ott a pusztulás örökké leselkedő veszedelem. (HONTI 1962. 270.) Weöres Sándor mítoszi ihletésű hosszú-énekei is egytől egyig mind a halál és pusztulás lehetősége köré szerveződnek. Az ellentéteket áthidaló közvetítési kísérletek több motívuma is fölbukkan, visszatér és ismétlődik, a mediációs mozzanatok közé tartozik a vándorlás, a peregrináció képzetköre – ami a vonulások és átváltozások ciklusalakító szerkezeti elvévé is válik a *Tűzkuútban* –, aztán a szeretet és szerelem, egy értékdimenzió-mélyebben az áldozat, legbelül pedig a költészet. Az élet és a mulandóság, a lét és a pusztulás között a vers, a dal, az alkotás a feloldó és győzedelmeskedő harmadik. Ezeket a költeményeket is az a romantikára hajló, eszményítő költészet-ideál élte, az a romantikus-esztéta eszmény, ami már megelőző alkotói korszakában is Weöres versvilágának sajátos jellegű volt.

A feloldás és megoldás szikrája nem könnyen pattan ki a mítoszi ellentétek sarkai között. Weöres művei közül ezek állnak legközelebb a tragédiához. A mítosz maga „szent történet”, borús, sőt komor és emelkedett, semmiképpen sem könnyű és vidám, de mindig az emberi vágyak legmagasabb övezetében jár. (FRYE 1973. 136.) Weöres a *Medeiában* a történetnek ezt az alapjellegét a költemény nyelvének szin-padiasságával, sőt operai díszletezésével is érzékelteti. De szemlélete is hozzá hasonul a műfajához, s alapvetően derűs létfelfogása itt nem arat akadálytalanul győzelmet. A tragikum esztétikai minősége kívül marad a költészetén s műveire más kategóriák érvényesek, de ezek a költeményei a feloldást mégis úgy sejtetik, hogy előbb a tragédia közelébe lendülnek. Elhajlanak a tragédia felé, de éppen csak érintik a tragikumot s a mediációs, közvetítő motívumok segítségével visszatérnek az ezt a költészetet mélyen jellemző eszményítő érték szerkezet körébe.

A tragikum olyan értékzuhanás, értékmegsemmisülés, amit Weöres nem alkalmaz, hanem mindig megtölti költeményeit általános létszemléletének sajátos értékeivel és eszményeivel. (VERES A. 1979. 49.) Ezek közé tartozik a szeretet és szerelem, az áldozat és legfőképpen az alkotás, a kreáció s a művészet, a költészet mint az ember szépet teremtő munkájának legtisztább megnyilatkozása. Ezeket az értékeket ő megőrzi és felmutatja a komor tónusú mítoszi történetekben is. Aszerint, hogy milyen akadályokon átvégődve, milyen gyötrelmet és riadalmat megszenvedve győzedelmeskedik ez az eszményítő érték szerkezet, közvetlenül előáll vagy csak halványan, távolból villantja föl reményt sugárzó fényét, aszerint megszerezni is lehet ezeket a költeményeket. A legderűsebb *Az elveszített napernyő*, a legkomorabb a *Mahruh veszése* és a *Tatavane királynő*, a születés időrendjében a sorozat első és befejező költeménye.

A *Mahruh veszése* bevezető jegyzete szerint az ős-csillag pusztulását csak a róla szóló ének élte túl. E pusztulás-mítosz, apokaliptikus látomás Weöres tájékozódásának és kísérleteinek vívmányát vonta együvé. Az ős-csillagról és ős-civilizációról szóló téma többfelé ágazó eredetre vallott. Föl lehet fedezni benne a krizeológia, a válságtudat hatását, aminek szerepét Weöres költészetében Bata Imre elemzi részletesen (BATA 1979. 22–26.), de összefüggött az elsüllyedt kultúrákról, elpusztult őskorról

szóló atlantiszi gondolatkörrel, ami már egészen fiatal korában megragadta képzeletét, továbbá a sosemvolt világokat teremtő lukianoszi, swifti játékos modelláló hajlam ösztönözte elsősorban játékos ábrándozásra. Várkonyi Nándor tanúsította, hogy Weöres már az 1940-es évek legelején foglalkozott a gondolattal, hogy megírja egy képzeletbeli földrész történelmét. (VÁRKONYI 1976. 386–387.) Később részben ezt az ötletet próbálta összekapcsolni egy szürrealista álomleirással *A képzelt város* című prózaversében, de ez a gyengébb művei közé tartozik. A *Mahruh veszésének* ihletében ezen felül közrejátszott még a háborús emlékeknek a *XX. századi freskóban* és *A reménytelenség* könyvében is megszólaló rétege, és nem kevesebb hatással volt rá a vers keletkezésének ideje, az 1950-es évek elejének korhangulata az ekkori háborús pszichózissal együtt.

A költemény magyarázó jegyzettel kezdődik, majd százegy négysoros strófa beszéli el a távoli ős-csillag hatalmas birodalmainak és kontinenseinek vizözönbe fülését, tűzözönbe hamvadását, végül a *Negyven király éneke* zárja le az apokaliptikus látomássorozatot. A 101. kivetelével minden négysoros szakasz néven nevez és megjelenít egy elpusztult birodalmat, száz ország neve hangzik el bennük s e felsorolásszerű építkezés, e névzuhatag Bori Imrét a prehomérikus katalógus-költészetre emlékeztette. (BORI 1965. 56.) Egyhangúságnak nyoma sincs a felsorolós szemlében: csupa mozgás és dinamikus mindegyik szakasz, ellentétes minőségeket és tulajdonságokat ábrázoló képek villannak egymásra, ha az első sora a szóbanforgó ország békés életének legjellemzőbb minősítő jelzőjét keresi, a második kiemel egy tulajdonságot, a harmadik kifejtéssel vagy éppen ellentéttel válaszol rá, a negyedik a pusztulás döbbenetét érzékelteti. Pl.:

Szép Ogarinn, kevély páva! toll-süveges királyaid
tetemén verejték habzik, mint bérceiden sok patak,
gyors kocogó öszvérkéid félúton nyögve állanak:
megbomlott Szippu és Szüari? vagy a Ghatemu mennydörög?
(2)

Reményvesztetten, némán tűr agg Szilemegorh északon,
kőd-imaszíjas lejtők közt kerek, sötét tengerszemek,
jég-csöndű magasság alján kristálysima, hideg tavak,
de az ormokon fenn villog a bíbor-sörényű harag.
(40)

Weöres ellentétpárjai, élet-halál, fenn-lenn, kívül-belül, eszme-tárgy, öreg-fiatal stb. a képek bámulatos változatosságában öltének testet. Impozáns műfaji és pazar stílusbeli sokféleségükben bomlanak ki, van köztük szelíd helytörténeti mítosz, szürrealis rémlátomás, ódon zengésű, komor, nyers képsor, mondai elbeszélés, tréfás sírfeliratra emlékeztető fogalmazás és groteszk jelenet. A sokféleség és változatosság révén valószínűleg mozgásba lendül a tényeket rögzítő katalógus és szemléletes útleírásá válik, a – legalább szemléleti, képzeletbeli – utazás, vándorlás, körbejárás benyomását keltve.

Az apokalipszis félelmes, kiméletlen látomásába így belevegyül Weöres költészetének egy másik fontos, és később is gyakran szereplő tartalomhordozó motívuma: a peregrináció. Minduntalan fel-felbukkan ez a motívum Weöres költészetében, fogunk még vele találkozni; sok értelme, jelentése és vonatkozása van, itt még azt is a képzelet körébe vonja, hogy a peregrinus útja során összegyűjti és tudatában összegyűjti szellemi örökségét. Finom utalás kapcsolja össze a távoli India költészetét és Shakespeare-t, Keletet és Nyugatot a 92. szakaszban, a vissza-visszatérő Fehér Egyszarvú és a Kolibrilány pedig nyilvánvalóan utal Weöres képzeletének teremtményeire.

(Folytatjuk)

A HELYÉT KERESŐ NEMZEDÉK

Weöres Sándor levelei Takáts Gyulához

IV.

47.

(Levelezőlap)

(Feladó): Weöres Sándor,
Csöngye, Vas megye.
1939. aug. 22.

Nagys. dr. Takáts Gyula tanár úr, író
Kaposvár, Kovács S. u. 9.
Utána Munkács.

Kedves Gyuszikám!

Köszönöm soraidat. Megbocsáss, hogy csak most írok. Arra kérlek, ird meg Kiss Tamás mostani címét; szeretnék írni neki, de nem tudom, hogy hova írhatnék, hol tartózkodik. Sajnálom, hogy a nyáron nem találkozhattam Veletek. – Hallom, nem-sokára Pécsre mész (Várkonyi írta). Ott leszek én is szeptemberben néhány hétig; remélem találkozunk.

Addig is ölel

Sanyi

48.

(Levél)

(Feladó): Weöres Sándor,
Csöngye, Vas megye

Nagyságos dr. Takáts Gyula tanár úrnak, író
Munkács, Áll. Gimnázium

Kedves Gyulám!

Köszönöm szép és érdekes leveledet. Minden leveledet el szoktam tenni, de ezt hatványozott gonddal őrzöm, mert nagyon érdekes dokumentum.⁴⁴ Megbocsáss, hogy csak most írhatok: a doktorálásom előkészületei emésztenek; közben Pécssett voltam és kinyomattam a doktori disszertációm, amit ezzel a levéllel egyidőben küldök.

Irigyellek, hogy láttad a ruszinsztkói eseményeket. Nem értem, hogy Munkácson unatkozol: lehet havasokon mászkálni, mindenféle keleteurópai nációt látni, stb. Ha lehet, közben majd én is elvándorzok arra Feléd, tél elmúltával; arrafelé még sose jártam. Ámbár ki tudja, mi lesz tavaszig. Ma még véleményt se merek formálni az eseményekről; ma csak úgy szemlélheti az ember a történeteket és történőket, mintha moziban ülne – persze olyan moziban, ami bármelyik pillanatban könnyen a fejünkre szakadhat.

Más témára térve: alighanem november 28-ikán doktorálok és 29-ikén avatnak. És hogy utána mit fogok csinálni, arról sejtelmem sincs. – A dunántúli anthológia ügye most mintha megállt volna; minthogy Várkonyi tanulmányt ír, Pável meg nem tudom mit csinál és én a szigorlatomra készülök, ezért az antológia nem-igen készül. Nem tudom, ilyen körülmények között hogyan lesz kész karácsonyra.

Igazis: most olvastam egy 1936-ban kiadott jóslat-gyűjteményt. Szerinte 1938-ban kitör az új nagy háború és 1945 körül ér véget. Páris és Marseille szerinte elpusztul, Francia-, Angol és Oroszországban forradalom támad és minden összeomlik náluk. A cseh és lengyel ügyről a jós nyilván nem látott előre semmit. A végén Németországban támad egy fene-nagy császár, stb.; szóval igen sváb-izű jóslat.

Kicsit kábult vagyok; nem telik most tölem rendes épkezláb levél. – A próféták áldását és a ruszin menyecskék csókját kívánja Neked és ölel

Sanyi

Csöngé, 1939. okt. 22.

49.

(Képeslap) Havas fenyőfák.

Bélyegen: 1939. dec. 22.

Nagyságos dr. Takáts Gyula úrnak, tanár, író
Kaposvár, Kováts S. u. 11.

Boldog ünnepeket, Öregem! Rég láttalak, mért nem jöttél Pécsre?
Írj már egyszor. Ölel

Sanyi

50.

(Levél)

(Feladó): Weöres Sándor,
Pécs, Kisflórián u. 4.

Nagyságos dr. Takáts Gyula tanár úrnak, író
Kaposvár, Kovács-Sebestyén Gyula u. 9.

Kedves Gyuszikám!

Ne haragudj, hogy idáig nem írhattam, rengeteget voltam beteg. Influenzás voltam, aztán rövid idő múlva csecsemő-betegséget kaptam, kanyarót; majdnem behaltam. Csak a napokban épültem föl félig-meddig.

Gratulálok Kaposvárra kerülésedhez. Ámbár csodálom, hogy annyira vágytál Munkácsról elkerülni. Pedig, ahogy egyik leveledből jól látszott, különös, izgató, történelmi-izű levegő vett körül Munkácson. És a közelben a kétezerméteres hegyek, a másik irányban ellentéte, a róna... És a sokféle tarka nép, ruszinok, magyarok, kaftános zsidók, románok... Régi vár, ódonság, irodalmi működésre predesztináló nyugalom... Hej, de szeretnék Munkácson kerülni állásba. Nem is hiszed, mennyire. De, sajnós, még Pesten vagy Pécsen vagy tudom is én hol sem tudok állásba jutni, nem hogy Munkácson. Csak úgy lógok bele a világba; mióta ledoktoráltam, azóta sincs semmi tennivalóm. Egyelőre önkéntes könyvtári gyakorlást végzek a pécsi egyetemi könyvtárban; még azt se tudom elérni, hogy díjtalan gyakornoknak felvegyenek itt, amit nem is nagyon ambicionálok, hiszen úgy sincs semmi értelme. – Egyébként márciusban és áprilisban, sok betegségem miatt, alig néhány napot töltöttem a könyvtárban; annál többet a betegágyban, részben a lakásomon, részben a belklinikán. – Nemrégén fejeztem be egy mitológiai témájú verses-drámát,⁴⁵ 900 sor lett.

Írj, Pajtás, mi van Veled. Tiednek kézcsók és üdvözet. A remélhető nyári viszontlátásig, de még előbb a legközelebbi levélváltásig is sokszor ölel régi barátod

Sanyi.

Csöngé, 1940. ápr. 27.

51.

(Képeslap) Üdülőszálló a Mecseken.
Nagys. dr. Takáts Gyula úrnak, tanár, író
Kaposvár, Kovács Sebestyén u. 9.

Kedves Gyuszikám!

Május 16-án a rádióban előadják a „Flórián kocsmá”-versedet. Ölel

W. Sanyi

Üdv.: Hollerné.⁴⁶ Ölel: Holler Bandi.

52.

(Levelezőlap)

(Feladó): Weöres Sándor,
Csöngye, Vas megye

Nagyságos dr. Takáts Gyula tanár úrnak, író
Kaposvár, Kovács S. u. 9.

Kedves Gyuszikám!

Köszönöm lapodat, melyet Várkonyi Nándor továbbított számomra Pécsről. Sajnálom, hogy nem csatlakozhattam Holler Bandihoz, mikor ő Kaposvárra ment, de én mostanában Csöngén vagyok. Alighanem 15-ikéig, akkor Pécssett leszek, aholis bölcsen tennéd ha hosszabb időre meglátogatnál (lehet, hogy Vas István is ott lesz). Hogy a pécsi nap miatt jár-e a rádiótól honorárium, ezt nem tudom.

Ölel

Sanyi

1940. VI. 5.

53.

(Levelezőlap)

(Feladó): Weöres Sándor,
Budapest, IV. Havas u. 1. sz. II. em.

Nagyságos dr. Takáts Gyula tanár úrnak, író
Kaposvár, Kovács-Sebestyén Gyula u. 11.

Kedves Gyuszikám!

Most kaptam Kovách Aladártól⁴⁷ példányt a „Családfa helyett”-ből; remek gyűjtemény, gratulálok hozzá; olyan, mint a legjobb évjáratból származó balatoni bor. – Várkonyi Nándor üzeni, hogy Pécssett lapot indít „Sorsunk” címmel; a mai magyar irodalom javát akarja szerepeltetni benne és honoráriumot is fog fizetni. Szeretne Tőled az első számban verset közölni. Kérlek, küldj címére 3–4 verset, java dolgaidból, még meg nem jelenteket; mégpedig sürgősen, mert 20-ika körül együtt kell lenni az I. szám anyagának. Az I. szám a terv szerint húsvét előtt jelenik meg. – Mi újság? Mikor jössz Pestre? Tiednek kézcsók. Ölel

Sanyi

1941. III. 12.

54.

(Levelezőlap)

Sorsunk, a Janus Pannonius Társaság folyóirata. Pécs, Szepesy u. 3.
Nagyságos dr. Takáts Gyula tanár író úrnak
Kaposvár, Kovács S. Gy. u. 11.

Kedves Gyuszikám!

„Sorsunk”-ügyben írok. Arra kérlek, hogy tudasd velem Imecs Béla címét. Esetleg írd meg neki Te is, amit én meg fogok számára írni, mihelyt a címét tudom:

A „Sorsunk” rövidebb spanyol fordításokat is kérne tőle; és kérné mindegyik spanyol szerzőnek, kitől fordítást küldött, rövid életrajzát, jelentőségének vázlatát.

Megbocsáss, hogy csak ilyen röviden írok; de most én intézem a „Sorsunk” postáját és így töméntelen levelet kell gyártanom. – Ölel

Weöres Sanyi

1942. I. 20.

55

(Képeslap) Pécs, Városi strandfürdő részletek.

Bélyegző: 42. X. 7.

Ngs. dr. Takáts Gyula tanár, író úrnak
Kaposvár, Kováts S. Gy. u. 11.

Kedves Eszter és Gysuzi

Köszönöm a képeslapot. Eszter⁴⁸ pécsi színésznői szereplését nagy érdeklődéssel várom; és remélem, hogy gyakran együtt leszünk. És ezentúl remélhetőleg Gysuzi is sűrűbben lelhető lesz Pécsen. Sok üdvözlettel és más mindenfenével

Sanyi

56.

(Levelezőlap)

Pécs, 1942. nov. 10.

Pécsi Szabadlíceum
Dr. Takáts Gyula úrnak, középiskolai tanár
Kaposvár, Kováts S. u. 9.

Kedves Gyuszikám!

Köszönöm lapodat. Szaporodnak Pécsen a rendes emberek, mostanában érkezett Takács Jenő zeneszerző a városi zeneiskola igazgatójává, már egész magyar Weimar van itt. Gyere okvetlenül.

Ölel

Weöres Sanyi

Szeretettel üdvözöl Takács Jenő. Ölel szeretettel H. Bandi. Csókol a bambergi Dóm Kő-Évjaja. (Weöres írása.)

57.

(Képeslap) „XI. század második fele”.

Bélyegző: 1943. júl. 10.

Ngs. dr. Takáts Gyula tanár, író úrnak
Kaposvár, Kováts S. u. 11. Utána, Fonyód, Takáts villa

Kedves Gyuszikám!

Betegen fekszem Csöngén két hónapja, így csak most tudom megköszönni, a „Hold és hárs”⁴⁹ kötetet. Gratulálok hozzá és remélem majd egyszer elbeszélgetünk róla.

Ölel Sanyi

(Levél)

(Feladó): Weöres Sándor,
Csöngé, Vas megyeNagyságos dr. Takáts Gyula író úrnak, tanár
Fonyód, Takáts Villa

Kedves Gyuszikám!

Köszönöm leveledet, valahogy csak megfejtettem hieroglifáidat; ahogy a jelenkor történelme egyre kibogozhatatlanabbá válik, ugyanúgy a Te írásod is. Tátrai élményeiden nem csodálkozom, Európa egyik leglátogatottabb üdülőhelye a Tátra; de érdekes volna tudni, hogyan él a szlovák nép pl. Trencsénben, vagy Turócbán. Hogy a Tátra annyira olcsó, ez meglep; úgy látszik ott nem annyira kapzsiak a szállodások és vendéglősök, mint a magyar üdülőhelyeken, hol legszívesebben egyszerre elvennék a vendég minden pénzét és aztán kirúgnák. – Nem is tudom, hogy Jékely Zoli másodsziort is megházasodott, sőt hogy már kisbabát vár. Azt se, hogy Kiss Tamás kétszeres apa lett. Nem irigylem őket, én bizony csak negyven-ötven éves koromban akarok majd elvenni valami gerle-butaságú leányzót, de lehetőleg még akkor se. –

Sáfáryt⁵⁰ nem ismertem; én egy másik, igen komoly tehetségű fiatal költőről olvastam hogy elesett: Govrik Elemérről.⁵¹ Őt se ismertem személyesen, de a verseit nagyon szerettem és igen sokat vártam tőle. Hát már várhatom.

Közben lehet, hogy meggyógyultam. Pár napja jöttem a szombathelyi kórházból Csöngére és szept. 1-én újra Pécssett leszek. Remélem ott hamarosan találkozunk.

Nagy kánikulában, kábult fejfel írom ezt a levelet. – A viszontlátásig is sokszor ölel

Sanyi

Csöngé, 1943. aug. 27.

(Levél)

Kedves Gyulám,
köszönöm leveledet. Itt küldöm a két könyvhöz⁵² a dedikációkat. Örülök, hogy Terád jut az új könyvem elbírálása a Magyar Csillagnál és köszönöm ha szíves lesz fel foglalkozni velük.

Kérded, hogy miért jöttem el Pécsről. Erre sokféle okom volt, de egyik sem olyan ok, mintha ottan bárkivel is összeütközésem lett volna. Megvoltam én jól a pécsiekkel és ők is énvelem. Egyik ok, amiért eljöttem, hogy sok megírni-való gyülekezett össze a fejemben és ezt a csöngői magányban jobban létre tudom hozni, mint a pécsi mozgalmas életben. Másik ok, hogy a háború végét és az esetleg mutatkozó bajokat a szüleimnél akarom átevíckélni: ha baj lesz, legyen együtt a család. Még több ilyen okot is említhetnék. – Arra, hogy Pécsre menj állásba, rábeszélni se merlek, de lebeszélni se. Az az érzésem, Te is ugyanúgy járnál, mint én: néhány év alatt eljőnnél onnan, anélkül azonban, hogy utólag bánnád az ott töltött időt. Én Pécssett főleg azért nem bírtam tovább, mert ott kb. tizen vagy tizenötven túlságosan rá voltunk ragadva egymásra és kölcsönösen nem hagytuk egymást dolgozni.

Mióta megjöttem Csöngére, egy ötfelvonásos szomorújátékon piszmozgok, egyelőre nem sok eredménnyel. Lehet, hogy abbahagyom és más valamibe kezdek. – A gazdálkodással is foglalkozom, de ilyenkor tél közepén, nem sok tennivaló akad.

Hosszú regényedre⁵³ nagyon kíváncsi vagyok. Remélem, hogy hamarosan megjelenik és majd hozzájuthatok.

„Medúza”-ban, a „Háromrészes ének” című vers második részében egy verssort a nyomda kiejtett. Légy szíves ezt a sort példányodban utólag pótolni.

Itt minden örömbe
bogárka vész
s a fájdalom mélye
tisza méz.

A nyíllal jelzett sor a hiányzó.

Szüleidnek tiszteletemet, testvéreidnek üdvözléteket küldöm, Minden jót kíván és sokszor ölel

Sanyi

Csöngé, 1944. jan. 15.

60.

(Levél)

Kedves Gyuszikám!

köszönöm a Grubanovichéktől írt lapot és a Medúzáról írt kritikádat.⁵⁴ Úgy érzem, hogy találó és szép; de hát nem én vagyok hivatott elbírálni, hogy a rólam szóló írás sikerült-e. Úgy érzem, hogy jól megfogtad a Medúza-periódusom lényegét azzal, hogy a világból elkíváncozást és a középkori szerzetes-szertüsit hangsúlyoztad; s azzal is, hogy rámutattál a versek heterogén mivoltára. Az is igen szép, amit a Rongyszőnyegről, a kísérlet-sorozatról írtál. – Mostani vers-korszakom már egészen más, ez már nem földtől-elkíváncozás, hanem földön-kívüliség; már csak a képek és metaforák tartanak nálam valamelyes kapcsolatot a földi világgal. S néha már azok sem; gyakran a versem újabbán még a szavakat is leveti, pusztá hangcsoportokká oldódik s ami még földi benne, csak az, hogy betűk sorából áll.

Egyébként elég jól megvagyok; elbújtam Csöngén és néha heteken át nem találkozom senkivel. Nemsokára sorozni fognak; hogy ez majd változásokat fog-e előidézni a sorsomban vagy sem, arról persze sejtelmem sincsen.

Írjál nekem: Magadról, verseidről, terveidről. Küldj néhány verset és ha akarsz és is küldök új és teljesen elrugaskodott szüleményeimből.

Szüleidnek, Húgodnak kézcsoportomat küldöm. Emilt ölelem. Minden jót kíván és ölel

Sanyi

Csöngé, 1944. máj. 24.

61.

(Levelezőlap) Ellenőrizve.

(Küldi): Weöres S. Csöngé, Vas m.

Ngs. dr. Takáts Gyula tanár, író úrnak

Kaposvár, Kovács-Sebestyén Gy. u. 9.

Kedves Gyuszikám

– fő hogy életben maradtunk, Ti is, mi is. Itt a helyzet még kialakulatlan, nem mennek itt olyan simán a dolgok, mint Somogyban. Szüleimnek is, nekem is, egyetlen ép ruhánk se maradt, lakásunkat ideiglenesen lefoglalták katonaság részére, enni-valónk csekély. Körülbelül a vándorcigány-nívón vagyunk. De az egészségünk tűrhető és ez a fő. – Jó sorsot kívánok Tieidnek és Neked.

Ölel Sanyi

Csöngé, 1945. júl. 17.

(Levél) Boríték nélkül.

Kedves Gyuszikám,
ne haragudj, hogy ilyen sokára írok. Körülményeink olyan zürzavarosak és nehezek, hogy csak most tudok végre nekifogni a levélírásnak, fűtetlen szobában és beszállásoltak zajában. Mióta megjöttem Pestről, itt nem lehet dolgozni, sem pihenni. Kérdezed terveimet; hiába terveznék bármit, amíg folyamatos az összeviesszag.

Pesten jártomban sikerült kiadatnom három könyvemet. Sajnos csak az egyikből tudok példányt küldeni,⁵⁵ kérek, írd meg, hogy megkaptad-e. A másik két könyvet a Singer-Wolfner adta ki nagyrészt a régi köteteimből válogatott versgyűjtemények; az ifjúságnak („Gyümölcskosár”) és a publikumnak („A szerelem ábécéje”). – A rádió irodalmi lektora most Szobotka Tibor, igen rendes fiú és kitűnő novellista; küldj neki verseket, továbbá az Új Időknek (Fodor József) és a Magyaroknak (Kéry László, Vilma királynő út 20) a Diáriumnak (Kenyeres Imre) a Sor-sunknak és a Tudomány, Irodalomnak (Illés Endre, Bp. V. Vadász u. 16.)

Irj! Ölel

Sanyi

Csönge, 1946. jan. 21.

(Tábori postai levelezőlap)

(Feladó): Weöres Sándor,
Csönge, Vas megye

Dr. Takáts Gyula író, tanár úrnak
Fonyód

Kedves Gyuszikám!

közben hazautaztam Csöngére, levelezőlapodat ide küldték utánam – így hát nem tudok a jelzett ügyekben felnézni Berczelihez, Sötérhez, Csukához. De azt hiszem, nemsokára újra Pestre utazom. – Tatay Sanyi küldhetne novellát a „Magyarok” szerkesztőségébe (Kéry László, Közp. Városháza, Somogyi Béla u. 28)., biztosra veszem hogy közlik. Majd én is gondolok rá. – Ormos Gerő⁵⁶ (Székesfehérvári „Kis Újság” szerkesztősége, Vasvári u. 5. sz.) arra kér Téged: lépj vele kapcsolatba, leendő fehérvári szereplésed végett. Jó volna ha néhány verset is küldenél a nevezett újságnak. Ölel

Sanyi

Csönge, 1947. II. 9.

U. I.: Várkonyinak írni fogok Tatay végett, s a Válasznál és egyébütt is alkalomadtán megpróbálom. Ölel Sanyi.

(Levelezőlap)

(Feladó): Weöres Sándor
Székesfehérvár, Szent István tér 7.
Bélyegen: 1947. VII. 15.

dr. Takáts Gyula úrnak, tanár író
Fonyód, Takáts Villa

Kedves Gyuszikám,

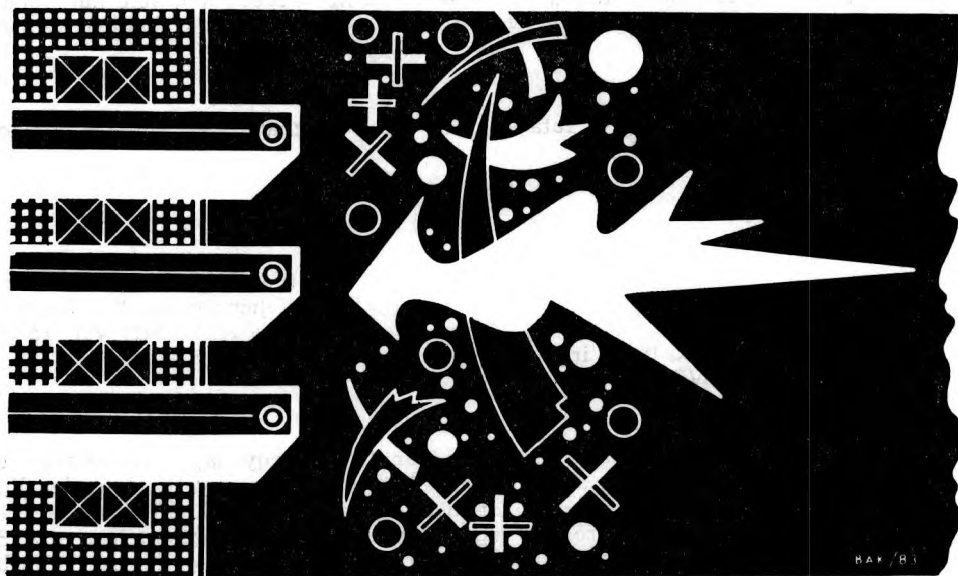
köszönöm lapodat. Most kaptam Basch Lóránttól⁵⁷ is egy lapot és válaszómban Rólad is írtam, kérve, hogy a „Se ég se föld”⁵⁸-et, eddigi legnagyobb lépésedet díjazák. Tatay Sanyi közben itt járt: mondtam neki, hogy Ivánka Laci⁵⁹ elutazott, csak 20-ika táján jön vissza, s az író-ház végett csak akkor lehet lépést tenni. – A 300 frtot erre a hónapra is megkaptam, eddig bizonyosan Neked is megérkezett. – Várlak,

hogy mikor láthatlak Fehérváron. – Schöpflinnel is majd alkalomadtán megpróbálok érintkezésbe jutni, jelenleg nincs vele kapcsolatom, címét sem tudom. – Szüleidnek kézcsókomat, tiszteletemet küldöm. Nellónak⁶⁰ kézcsók. Minden jót kíván és a mielőbbi fehérvári találkozásig is szeretettel ölel

Sanyi

JEGYZETEK A LEVELEKHEZ

44. Kodály Zoltánnak is megmutatta. Kaposvári látogatása alkalmából is visszatért rá Kodály. 45. „Theomachia”. Drámai költemény. Megjelent 1941-ben, Pécsen. Janus P. Társaság. 46. Blaskovich Hanna, Weöres S. unokahúga. 47. Kovách Aladár (1920–1980) drámaíró, dramaturg. Később a Nemzeti Színház igazgatója, a „Bolyai Könyvek” szerkesztője. Meghalt Bécsben, 1980. 48. Fábíán Eszter színésznő, a pécsi, majd a Nemzeti Színház tagja. USA-ban él. 49. „Hold és hárs”, Bp. 1943. Bolyai Akadémia. 50. Sáfáry László (1910–1943) Munkácson volt tanár, Ukrajnában nyoma veszett. A Sarló tagja volt, költő, szerkesztő. Lásd „A Vorhovina költője”, Takáts Gyula „Egy kertre emlékezve” kötet 233–241. l. 51. Govrik Elemér (1905–1943) tanár, költő, a keleti fronton esett el. „Sikon” c. verskötetét és tehetségét Szerb Antal méltatta a Magyar Csillagban 1942-ben. 52. Medúza. 1943. Egyetemi Nyomda; Bolond Istók. 1943. Egyetemi Nyomda. 53. „Polgárjelöltek”. 1945. Magyar Élet. 54. Sorsunk. 1944. 5. sz. 283–287. l. 55. „A teljesség felé”. Prózák. 1945. „Móricz Zsigmond Könyvkiadó Vállalat”. 56. Ormos Gerő író, szerkesztő és kiadó Székesfehérváron. 57. Basch Lóránt dr. (1885–1966) ügyvéd, a Baumgarten Alapítvány egyik kurátora. 58. „Se ég, se föld.” Versek. Egyetemi Nyomda. 1947. 59. Ivánka László, tanár, festőművész, Székesfehérváron népművelési felügyelő, ahol Weöres S. akkor a múzeumi szervezetben dolgozott. 60. Gallé Cornélia fonyódi gyógyszerész. Vendégszerető háza a Balatont látogató művészek nyári szalonja volt. Kassák, Egry József, Fülep Lajos, Dallos Sándor, Basch Lóránt, Várkonyi Nándor, Bohunszky Szofi, Jankovich Ferenc, Szabédi László és élő irodalmunk nagyon sok művésze, írója gyakori vendége volt.

MARTYN FERENC ÍRÓPORTRÉI

A sablonokat, az előítéleteket megzavarják a kivételek, a rendhagyó jelenségek. Akit nonfiguratív, absztrakt művésznek könyvel el a közvélemény, az ne fessen tájképet vagy portrét – így ítél a közhelyszerű gondolkodás. Holott, ha valami elgondolkoztató és netán termékeny töprengésre alkalmat ad, az éppen az, hogy az igazi művész minden utat végigjár, minden lehetőséget kipróbál, minden alkalmat megragad a teljes valóság birtokba vételére.

Martyn Ferenc méreteiben gazdag, hatásában nagy intenzitású, kifejező eszközeiben változatos művészetét is végigkíséri a „sokszólamúság”: legelvontabb képeivel egyidőben, ugyanabban az alkotóműhelyben, a nonfiguratív képek mellett portrék születtek. Mintegy ezzel is kiemelve és hitelesítve művészetének egyik karakterisztikus vonását: Martyn nem kizáró, hanem befogadó művész, s a nemábrázoló kifejezőmód az érzékelhető valóság igen pontos ismeretét föltételezi. Úgy is mondhatnánk: Martyn elvont képeit – önértékükön túl – ezek a „realista” alkotások hitelesítik.

Az emberi arc megörökítése iránti vonzalmát talán Rippl-Rónai József közeléből hozta magával. S ha a portréfestés nem tölt is be akkora szerepet Martyn életművében, mint mesterénél, egész pályáját végigkíséri, sőt azok a csomósodási pontok is kitapinthatók, amikor az arcképfestés igénye szinte hangsúlyosan van jelen művészetében. Első jelentős portréi a művészi pálya kezdetén, a húszas és a harmincas években születtek (önarcképek, családtagokról készített portrék), majd az ötvenes években fordul érdeklődése ismét intenzíven az emberi arc ábrázolása felé: ekkor készülnek a magyar múlt egy-egy jelentős alakját ábrázoló történelmi arcképei (Batsányiról, Táncsicsról, Petőfiről, Dózsáról, Lisztről, Bartókról). Ezek a portrék – az egyetlen Batsányi-arckép kivételével, mely a Janus Pannonius Társaság örökébe lépő irodalmi társaság emblémájának készült tollrajz – olaj- vagy pasztellképek.

Hosszú művészi pályáján Martyn mindig kapcsolatban állt a „társművészetekkel”, mindig vallotta és élte a „műzsák testvériségét”, a művészetek közti tartalmas kölcsönhatás hasznát és fontosságát. Ez a kapcsolat persze inkább belső, lelki azonosulásból táplálkozik nála, s nem a látványos demonstrációk dokumentálják. Martynnak vannak könyvei, de nem könyvgyűjtő, nincsen falakat betöltő könyvtára; Martyn ír művészeti tárgyú tanulmányokat, „széljegyzeteket”, fragmentumokat, kiállításmegnyitókat, de nem ír önéletrajzot, művészi igényű memoárt; Martyn gyakran hallgat zenét, jár színházba, de maga nem ül a zongora mellé; Martyn szívesen vesz könyvet a kezébe, érdeklődik a kortárs irodalom dolgai iránt, de nem mohó könyvolvasó, nem könyvfaló.

Az irodalom iránti vonzalmának, Martyn és az irodalom kapcsolatának legbeszédesebb tanúi illusztráció-sorozatai. Ha most az irodalmi kísérőrajzokból csak azokat a lapokat nézzük, amelyek egy-egy író arcképét örökítik meg, és ezeket a rajzokat egy képzeletbeli kiállítás falára helyezzük, akkor ezekből az arcképekből is szinte kikerekedik egy kis, virtuális, képes magyar- és világirodalomtörténeti arcképcsarnok: rajzok, arcképek Janus Pannoniusról, Berzsenyiről, Petőfiről, Adyról, aztán Cervantesről, Flaubert-ről, Joyce-ról... Elképzelésből, belső látomásból, korabeli metszetek, ismert arcképek vonásaiból egybeszótt portrék ezek: Janus Pannonius esetében például – akiről nem maradt fenn semmiféle hitelesnek mondható ábrázolás – nyilvánvalóan több a képzelet munkája, mint az Ady-arc megrajzolása esetében, akinek vonásai a fényképekről már erősen belénk vésődtek.

De vannak Martyn Ferencnek másféle íróportréi is: a kortársakról, a barátok-

ról, a környezetében élő írókról készített arcképek. E portrék a negyvenes évek elejéről végigkísérik Martyn pályáját, s szerves kiegészítői az irodalmi illusztrációknak. Jelentős számuk azért is figyelemre méltó, mert Martyn emberi kapcsolataiban, szokásaiban roppant tartózkodó: elfogadja, de maga nem keresi a barátkozás alkalmait, nyíltszívű és adakozó, de nem kitárulkozó és a művészeti életben sürgő-forgó. Éppen ezért ezek a portrék izlésének, személyes kapcsolatainak igen beszédes tanúi: jelek arról a szellemi atmoszféráról, amelyben napjai telnek, beszédes vallomások arról az irodalmi mozgalomról, írói körről, amellyel művészi pályáján közöséget vállalt.

Martyn egyszerre van otthon a művészet hegyi levegőjében, európai áramlataiban, és egyszerre igényli a helyi, szűk, családi közösség melegét. Ha egyszer önálló kiállítás formájában bemutatásra kerülnek majd Martyn Ferencnek író kortársairól készített portréi, ez a kiállítás ékesen bizonyítja, hogy ez a visszahúzódnak, személytelennek, zárkózottnak hitt művész mennyire közösségi ember, a közösségért dolgozó, közösségi célokat szolgáló alkotó. 1941 óta, amikor a Sorsunk megindult, s amióta Pécssett korszerű, szervezett, folyóirattal dokumentált irodalmi életről beszélhetünk, Martyn Ferenc minden írói csoportosulás, a más-más címmel megjelenő, egymást váltó irodalmi folyóiratok, a Sorsunk, a Dunántúl, a Jelenkor mellett ott állt: jelenlétével igényt támasztott, izlésével mércét szabott, művészetével értéket közvetített, s ha a szerkesztő bizottságok névsorában neve külön nem szerepelt is, mindig igazi munkatársnak – Várkonyi Nándor szavával: „beltaag”-nak – számított.

A Sorsunk indulása utáni évben, 1942-ben négy olajfestményt készít, a Várkonyi Nándor-, a Weöres Sándor-, a Csorba Győző- és a Harcos Ottó-portrét. (A Várkonyit és a Weörest megörökítő festmények reprodukcióját a folyóirat *Két arckép* címmel közli is.) Nemcsak anyagukban, a vászonban és az olajban rokonok ezek a portrék, hanem fölfogásukban, eszközeikben is. Uralkodó színük a zöld, a barna, a vörös és a sárga. Ha Matyn modell után portrét fest, akkor is többre törekszik, mint a külső hasonlóság: Várkonyiban az elhivatott, fiatal tudóst, a határozott szervező egyéniséget, Csorbában a szemlélődő-figyelő költőt, Weöres mandulavágású szemében, félkézzel föltámasztott, kissé adysra formált arcában a lázas, fiatal váteszköltőt hangsúlyozza.

A háborús cezura után újrainduló Sorsunk 1947-ben és 1948-ban tanulmány-sorozatot közöl fő munkatársairól. A tanulmányokat az író portréja kíséri, s ezek a tollal, tussal papírra készült rajzok Martyn Ferenc művei. A folyóiratban Martynnak a Weöresről, Csorbáról és Bárdosi Németh Jánosról készített tollrajza jelenik meg, s ekkor készül egy újabb Várkonyi-portré is, de a szerkesztő kötelező tartózkodása elhárítja ennek közlését. A fény-árnyék játékából, éles, sűrű, egymást metsző vonalakból bontakoznak ki az arcok, szinte a tollat tartó kéz lendületét is bennük érezzük. A művész és az író névalírásával hitelesített rajzok talán nem egyformán karakteresek: Weöres állítólag azt mondta, hogy a róla készült rajz sokkal inkább Csorba Győzőre hasonlít, mint rá; a Bárdosi Németh János-portré viszont telitalálat: ez az 1948-ban készült rajz ugyanazokat a vonásokat emeli ki, amelyeket a költő arcán csaknem egy évtized múlva, megismerkedésünk idején láttam, s amelyeket Bárdosi Némethi haláláig megőrzött. A rajzot azért mondom telitalálatnak, mert Martyn a költő leglényegét adta vissza: Bárdosi Németh arca évtizedek alatt éppoly keveset változott, mint költészete: már fiatalon az elmúlás, az öregség fájdalom és szomorúsága lengte be berzsenyis hangulatú verseit.

A hatvanas évek elején újabb portrészorozat születik Martyn műhelyében. Sorozatnak mondom, pedig mindössze négy lapból áll, de a rajzok anyaga és szemlélete teljesen rokon. Mindegyik rajz kemény ceruzával készül, idős embert örökít meg, s az arcot szembe-nézetben ábrázolja. A Lovász Pált, a Kassák Lajost, a Fülep Lajost és a Várkonyi Nándort megörökítő rajzokról van szó. A rajzokat a Jelenkor közölte először. Valamiféle csontvázig csupasztító keménység van ezekben a rajzokban. A keskenyre zárt száj némasága int, a szem röntgenként világítja át a rátekintőt, a vonások a koponya szerkezetét hangsúlyozzák. A festőművész tiszteletadása ez a

négy lap kortársai, nemzedéktársai előtt, ugyanakkor az egyik rajz – Lovász Pál esetében – a költői tiszteletadás kiváltója lett. Lovász Pál *Arckép* című, Martyn Ferencnek ajánlott versében így írja le az őt ábrázoló képet:

Rámnéz, ránézek: hökkent pillanat,
a zárt felszín mögül kileng a lélek,
egymásba simul látszat és a lényeg,
s a benn rejtőzködő kívül marad . . .

Orr, áll árnyékán itt sötétlenek
a végső oldást áruló jelek,
s a száj görbéjén némult indulat

Túllátó szem, húnnyásra szűkülön,
átnéz a kékivű világ tetőn,
s keres magának s társának utat

Martyn íróportréi nem a sorozat, az eleve elgondolt egység igényével születtek, mint például Rippl-Rónainak a Nyugat munkatársairól készített pasztell-képei, idővel mégis sorozattá, a művész emberi kapcsolatait, közvetlen környezetét, érdeklődését dokumentáló vallomássá álltak össze. Továbbá azt is hangsúlyozni kell, hogy Martyn íróportréi belső ösztönzésre és nem megrendelésre, megbízásra készültek, tehát a művész kezefonását sosem befolyásolta az ábrázolt személy kívánsága, óhaja, vagyis teljes mértékben érvényre juthatott a művész jellemábrázoló ereje, megjelenítő képessége. Mély emberismeretet tükröznek ezek a rajzok: nem idealizálnak, hanem egybemarkolnak és általánosítanak, nem az ábrázolt személy becsvágyát akarják kielégíteni, hanem a barátság jelei, nem hizelegnek, nem akarnak „szépek” lenni, hanem jellemeznek, átvilágítanak, megjelenítenek. Amíg a fotográfia csak a pillanatnyi benyomást tudja megörökíteni, Martyn portréi visszaadják az ábrázolt személy „sorsát”, egész karakterét, nemcsak jelenét, hanem múltját és jövőjét is, továbbá őrzik a képet alkotó művész kezeyomát, ítéletét, véleményét is. Martyn íróportréiból hiányzik a modellt ülő alak merevsége, többnyire nem is „jelenidőben”, hanem a vizuális memória alapján készült képek ezek, a művészen élő látomás kivételései. Martyn íróportréiban is szemlélődő művész marad, aki gondolatait, véleményét képekben fejezi ki.

A hatvanas években Martyn műhelyében a dél-dunántúli, Pécs-központú irodalmi élet alkotói közül puha ceruzarajz születik még Pákolitz Istvánról, továbbá két kék tintarajzon és egy ceruzarajzon örökíti meg Takáts Gyulát. Ezek a portrék az arc vonásainak hosszanti megnyújtásával görögös, úgynevezett apollói főt kölcsönöznek az ábrázolt személynek: a költői elhivatottság vonását emelik ki.

Nagyjában ebben az időben tisztelt meg Martyn ceruzarajzával engem is. A rajz datálását, elkészülésének pontos idejét nem tudnám megadni. Még a pécsi Toldi Miklós utcai lakásban éltek Martynék, amikor egy alkalommal a művész ceruzát és papírt vett a kezébe, és tekintetét, képeket látó, átvilágító szemét rám szegezte. Én Klára asszonnyal beszélgettem, ő föl-fölpillantva dolgozott. Ami akkor elkészült a rajzból, a „vázlatot” nem mutatta meg. Több év telt el, Martynék már a Káptalan utcában laktak, amikor Martyn kezembe adta a kész ceruzarajzot. Anyám azt mondta, nem hasonlít rám. Én azokat a terheket is benne látom a rajzban, amelyekről Martynnak soha nem panaszkodtam, azt a fáradtságot és gondot is a vonásokban érzem, amiről vele soha nem beszéltem.

A kortársak a portrétől többnyire külső hasonlóságot várnak, a ráismerés pillanatnyi örömet. A jó portré tovább él, mint az ábrázolt személy. Megéri azt az időt, amikor már nem a kép hasonlít a modellre, hanem a modell a képre. Martyn íróportréi a magyar irodalom egy szeletét, a Pécs-központú, dunántúli irodalom félszázados múltját-jelenét tükrözik. Vallanak a művész emberi kapcsolatairól, izléséről, ítéletéről. Hiteles „lennyomatok”: ahogy múlik az idő, úgy hasonlítanak az ábrázolt személyek egyre jobban a portrékra. A képek igazi élete akkor kezdődik majd, amikor a modellek és a kortársak már nem kérhetik számon a külső hasonlóságot. Martyn íróportréi átlépik az emberi élet arasznyi terét.

KÉPZŐMŰVÉSZETI KRÓNIKA

*Beöthy István, Gyarmathy Tihamér, Bakó Ilona és
Pinczehelyi Sándor kiállításai*

Újabb adósságot törlesztett a pécsi Janus Pannonius múzeum, amikor megrendezte a magyar avantgarde második nemzedékéhez tartozó *Beöthy István* szobrászművész kiállítását. Életpályája nagyjából párhuzamos a Martyn Ferencével: 1920-ban jelentkezett a Képzőművészeti Főiskolára, ennek elvégeztével nyugat-európai körútra indult, bejárta Bécsset, Münchent, Párizst, Velencét, Firenzét, Rómát, majd végleg Párizsban telepedett le, s előbb tagja, majd egyik vezetője lett az Abstraction-Création csoportnak. Párizsban élt azután mindvégig, jóllehet több alkalommal kiállított és avantgarde kiállításokat szervezett, ezekről előadásokat tartott Budapesten a két háború közti időben. 1945 után az Európai Iskola meghívta tagjai sorába, de nem állított ki velük, viszont egyengette néhány csoporttag útját Párizsba. Az 1970-ben rendezett első kiállításon, mely a XX. századi magyar származású külföldön élő művészeket mutatta be, négy művel szerepelt, s jóllehet alig akad olyan lexikon, mely ne ismertetné munkásságát, idehaza mégis viszonylag kevesen ismerték művészetét. Így mindenképpen nagyon időszerű volt az életmű bemutatása.

Beöthy művészete korai, még a Képzőművészeti Főiskola előtti építészeti tanulmányainak köszönhetően erős vonzódást mutat már kezdetben is a szerkesztettséghez, az építettséghez. Ebben az időben Maillol hatása alatt alkotott: ezt bizonyítják a Fésülködő nő (1923) magasra emelt karjai következtében előre domborodó mellkasa, a felhúzott csipő, a feltámasztott láb, valamint az érzéki, telt idomú alak szerkezetbe foglalt formái. Párizsban megtelepedve elsősorban Archipenko hatására kezdte el – ahogy ő nevezte – „metaplasztikáinak” és „parabolikus szobrainak” megalkotását: ezek az emberi test formáit írják át mind elvontabb alakzatokká. Az Action directe (1927) mozgalmas, erősen csavart törzsű felcsapó csonka jobbajával, előrelépő bal lábával, míg a jobb láb ennek következtében erősen hátraszorul. A felsőbbrendű ember (1928) tovább viszi a törzsnek az előbbi művön már erősen észlelhető torzulását: ezen a törzs már nagy kerek tömbbé torzított, a fej és a láb még őrzi a természeti formákat, jóllehet erősen elvékonyítja őket. A Lendületben (1929) egyetlen roppant hullámba konstruálja bele a formákat, míg a Lebegő (1930) már teljesen a felfelé sodródó mozgó formához idomított, s csak távolról utal a kiinduló pontra, az emberi testre. Még elvontabb a Kozáktánc (1930): ezen a háromszögformájú tömegek egymást támogató, egymásnak felelő ritmusa a kompozíció rendező elve.

Ebben az időben ért el – vagy ha jobban tetszik, tért vissza – Beöthy István ahhoz a formavilághoz, amelyet még 1919-es tervei és kompozíciói mutatnak: az Aranysor szigorú felépítésű, puritán, egymáshoz kapcsolódó, talapzaton nyugvó hengereinek zárt rendje és az Emlékműterv egymáson nyugvó masszív, erős tömböt formázó gúlaszerű idomai egyaránt az aranymetszés szabályai szerint rendeződnek. Ez a probléma foglalkoztatta a harmincas évek elején: ekkor öntötte formába Az aranysor című tanulmányát, melyben – híven a kor teóriákat teremtő más művészeihez, elsősorban a konstruktivisták második nemzedékéhez – azzal próbálkozott, hogy elméleti alapon határozza meg a műalkotás objektív törvényeit. Az ezekben kifejlesztett elveknek megfelelően konstruálta azután további alkotásait, „ritmusplasztikáit”: ezekben a szépséget és a harmóniát a tér és az idő, azaz a forma és a ritmus „sza-

bályai" alapján törekedett kifejezésre juttatni. Ezek a művei merészen felfelé törő, hullámvonalú, spirálisan csavarodó alkotások (Szolfézs, 1935; Forma és ritmus, 1936) vagy több ilyen elem egymáshoz rendelt struktúrája (Három variáció, 1937). A szimmetrikus elrendezés hamarosan aszimmetriába váltott át, belépett az üreges forma, így művei mindinkább a pozitív és negatív formák kontrasztos játékára épülnek (Pár, 1943; Felemelkedés és bukás, 1947).

Igen jelentős volt Beöthy szerepe az avantgarde művészetre oly jellemző csoportok, folyóiratok szervezésében, vezetésében. 1928-ban csatlakozott a „L'Effort moderne" nevű csoporthoz, majd részt vett az Abstraction-Création csoport alapításában, ennek 1932–1936 között alelnöke is volt. 1946-ban egyik alapítója volt a Salon des Réalités Nouvelles-nek, 1951-ben Le Corbusier-val és Fernand Léger-vel a „Formes et Vie" című folyóirat szerkesztője, majd pedig az „Espace" csoport egyik alapítója volt. Élete utolsó éveiben az építészet és a képzőművészet szintézisének kérdései foglalkoztatták, valamint egy színelméleti abécé kidolgozásán fáradozott. Ezeket a terveit azonban 1961-ben bekövetkezett halála miatt már nem tudta megvalósítani.

*

Kevés olyan egységes, az évek folyamán át szervesen épített életmű van a magyar festészetben, mint Gyarmathy Tihaméré, aki 1969 óta festett képeinek, 1954 óta készült rajzainak válogatását mutatta be a Pécsi Galériában. A Pécsen született és első ízben ott 1932-ben bemutatkozó művész alkotásai az elmúlt ötven év során nemigen szerepeltek a városban, jóllehet művészi rangja ezt nagyon is indokolta volna. Gyarmathy a magyar festészet megújulásának következetes harcosa volt az első pillanattól fogva. 1937-ben nyugati tanulmányútra indult, ekkor Beöthy István közvetítésével kapcsolatba került a klasszikus modern művészet nagyjaival: Mondriannel, André Bretonnal, Max Billel és Jean Arppal. Művészetének központi problémája a tér megjelenítése, mégpedig a fény segítségével. Mai formavilága a negyvenes évek második felében festett képein kezdett kibontakozni: első, már a figurativitástól mind jobban elvonatkoztatott festményein egymás mögött sorakozó rétegeket ábrázol, ahol az elő-, a közép- és a háttér egymásba hatol, a tér a színek variálásával alakított (Kompozíció I., 1945). Ebben az időben kezdett hozzá egy mintegy 200 lapból álló – éveken át készített, s csak a hatvanas években befejezett – fémfóliaszorozat elkészítéséhez. A fólia fényes, ezüstösen csillogó felülete átsüt a ráhordott zöld festéken, s ezt a bekarcolt motívumok tovább tagolják. Ez a megoldás a végtelen teret – időben és térben egyaránt végtelen –, a le nem zárt, körül nem határolt, se kezdete, se vége kozmoszt idézi meg. Ez válik azután egész képi világa alapproblémájává, mind a mai napig ez foglalkoztatja.

Az ötvenes évek során képein szürreális elemek is megjelennek (Sors, 1950); ezeket azonban később elhagyta és pusztán konstruktív módon építi fel képeit. Már ekkor megjelenik az a kompozíciós típus, mely uralkodóvá válik az életműben: megnyitja a képsíkot, a hideg színek befelé húzó erejét érvényesíti. Kompozíciói eleinte egy központúak (Növények és épületek, 1950), később azonban több központúvá válnak. A képteret a horizontális-vertikális hálózrendszer segítségével bontott, mégis egységes térstruktúrává alakította, ahol a színekben megjelenített fény tagoló ereje oszt és összefog, kiemel és alárendel. Mint ő maga mondta: „A színt fényforrásnak tekintem . . . , a fényforrások egymás mellettisége . . . térérzetet kelt.” Horizontális-vertikális rácsrendszere rokon a Vasarelyével, mégis egészen más: míg Vasarely homogén felületeket jelenít meg és ezzel ábrázolja a teret, gépi úton számított, egymás mellé épített színekkel éri ezt el, így világa elvont, tárgyiatlan s legtöbbször lezárt, addig Gyarmathy mindig megmarad a festés ősi eljárása mellett, ennek következtében szín-négyzetei sosem teljesen egyformák, s e változatosság egyéníti őket, tere pedig nem lezárt, a végtelenségig kiépíthető, de épp módszeréből következően meghatározott, mint ahogy a kör egy szegmentuma meghatározza az egész kört. E rendszer segítségével mutat be, nyit meg mind újabb fényvel átítatott tereket, s így kísérli meg, hogy elénk hozza a kozmosz titkait. Több

központú képeit az egymásnak feszülő szín- és formarendszerek struktúráján át bontakoztatja ki. Gazdagok a variációk: hol megfelel a négyzetet és függőleges vonal mentén egymás alá rendezi őket – ezzel eléri, hogy úgy érezzük, kidomborodik a tér (Struktúrák sugárzásban, 1980; Tükröződés, 1981); máskor kör alakú centrális mag köré rendezett körkikkelyeket kis négyzetek ölelnek körül, ezt horizontálisan és vertikálisan nagyobb négyzetek veszik körül, míg végül koncentrikus négyzetek sorával zárja a kompozíciót (Centrális sugárzású kompozíció, 1980); ismét másutt a függőleges vonalakkal osztott négyzetek mezejébe nagy csöppet „ejt” bele (Súlytalan és nehézkes, 1970). Hasonlóképpen grafikáin is a relatív térhelyzetek dialektikus megjelenítése foglalkoztatja, a választott technika lehetőségeihez alkalmazkodva: ezeken a vékony, kalligrafikus előadásmódtól a vastag foltokra épülő felületalakításig a variációk széles körét alakította ki, a fekete-fehér színhatásra és annak változataira építve.

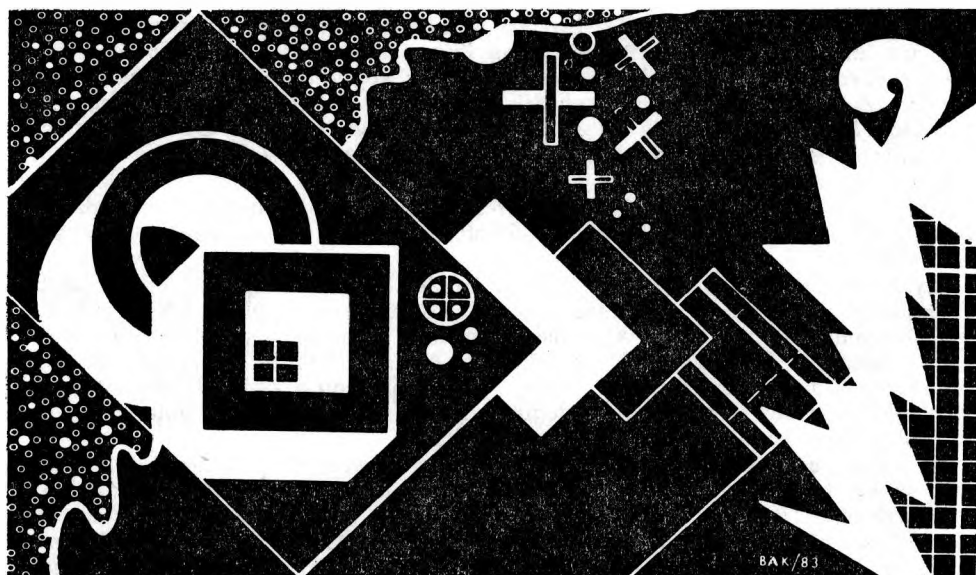
Gyarmathy Tihamér alkotásain a bennünket körülvevő végtelen tér megannyi részlete fénylik fel, a térstruktúrák gazdag változatai jelennek meg. Megtartva a képzőművészet hagyományos eszközeit, a táblaképet és az ecsetet, a klasszikus avantgarde mestereinek módján építette ki a maga világát, melyet jól jellemez a közmondás: a cseppben benne van az egész tenger. Képeinek mozgalmassága, színeinek tündöklő gazdagsága, formarendjének változatossága teszi egyedivé műveit, melyeken sikerrel kerülte el az ornamentikává válás buktatóit és tudott hirt adni a lukácsi „meghatározatlan tárgyiasság” módszerével a bennünket körülvevő világról.

*

A közelmúltban talán egyik legnagyobb meglepetést okozó tárlata *Bakó Ilona* textilművész műcsarnoki bemutatkozása volt: Frank János találó szavaival „kataritikus ruhákat” mutatott be. A hatás elérésében minden bizonnyal szerepe volt az értő, jól átgondolt rendezésnek is, Dobai Ágnes munkájának, mely zsinóron függesztve, szobrok módján térbe állítva mutatta be a ruhákat. A termekben semmi más, csak a művek: a kitűnő rendezés segített abban, hogy kontaktust találhassanak a nézővel, kommunikálni tudjanak: minden bizonnyal ebben is rejlik a hatás titka. De a lényeg maga a gondolat, mely megejt: a gondosan varrott, szépen kivitelezett, átgondolt anyagválasztás után realizált darabok mindegyike reprezentált, hordozójának – vélt vagy lehetséges – viselőjének személytelen arcukat, társadalmi hovatartozását. Néhány példa: az első terem harsányan színes ruhái, a Rjazanyi gazdag (1976) pompás kasmirja mellett a piros flanell felsőrészű, kockás szoknyájú, kék rózsás kötényű Kárpáti üzenet sorjázik, a kötény alján keresztben régi betűhímzés. Teljesen más a Jobbágyszerelem (1979) nyersszínű, kézziszövött lenből készült ujjatlan ruhája, melyet – a katalógus szavaival – „hímzés helyett zsákheveder zsinór” díszít. A következő terem a bársonyoké: a bordó Matyóföldi tükrös (1976) mellén és ujjain antik tükrös hímzés, a Századforduló (1979) egyetlen disze egy köríves, barna csipke, a fekete színű Magány (1979) akárha királynő lenne udvarhölgyei körében: függőlegesen rakott fekete csipke rózsák sorával. S a Kékszakáll asszonyai (1980) ruha-csoportja láttán megelevenedik bennünk a bartóki–balázsbélai mű nem látott, csupán a meséből ismert nőalakjainak a képe. S végül az utolsó teremben a Somogyi gyász (1983) feszülete a padlóra helyezett korhadt fára feszített tömött vászontestből formált korpuszsal s a Lélekmadár (1979) halotti lepelből varrott, kiterjesztett szárú inge alatt feketéből szabott Szent Antal-kereszt. Csupa fehér parasztcsipke a Barbármennyasszony (1981) kiterjesztett karú trapéz ruhája, kékített fehér kendőjével, feje lángoló vörös, a búcsúkból ismerős hajtogatott papírkorong. Ruhák csupán, de „aurájuk van” (Walter Benjámín szavaival), széles kulturális mezejük s így asszociációs bázissal rendelkeznek: ez emeli őket az autonóm képzőművészet sorába, teszi őket a tértexil-textilszobor műfajába sorolhatóvá.

*

Pinczehelyi Sándornak a székesfehérvári Csók István galériában rendeztek gyűjteményes kiállítást. 1982 januári pesti kiállítása alkalmából már írtam PFZ jellel megkülönböztetett műveiről (=piros-fehér-zöld). Ezúttal korábbi koncept művei csakúgy bemutatásra kerültek, mint egy nagyszabású új konstrukciója, a PFZ Tájékpép (1983). Ez utóbbi nem más, mint közel kétszáz négyzetméteres installáció. Óriási tájat „emelt be” a rendezés a kiállító terembe: egy kvázi-ligetet rendezett be valódi, mennyezetig nyúló fákkal, törzsük PFZ csikkal megjelölt, elől vízmedence, PFZ-re festett fenékkal, hátul lombokból összeállított kis sátor, PFZ lobogóval, a középtérben nádból rakott PFZ-re festett kvázi-pázsit, előtte ugyancsak három színből konstruált botok a földön. A roppant mű létrejötté két forrásból táplálkozik: egyrészt abból a folyamatból, mely az egymás mellett/után fellépő avantgarde irányzatokban, Giacomo Balla, Ivan Puni, El Liszickij, Marcel Duchamp elméleti és gyakorlati kezdeményeire építve, bevonta a művészeti alkotásokba a kiállítóterem falát is, ebből alakult ki az installációs együttes, melyet nagy bőségben láthattak a nézők a legutóbbi Documentán. Másrészt Pinczehelyi Sándornak abból a korábban elkezdett PFZ sorozatából, mellyel arra törekszik, hogy a közhellyé vált jelképekről lefejtse a megszokottságot, az üres konvenciót ismét élettel töltsse meg azáltal, hogy elgondolkoztat szüntelen alkalmazásával, legváratlanabb felhasználásával. Naponta halljuk a rádióban a kiállítás címét: „Magyar táj magyar ecsettel”; Pinczehelyi műve ennek a kifigurázása is, s egyúttal a tájképfestészet lehetőségeiről is nyilatkozik zaklatott korunkban.

MŰVÉSZETI KÖNYVSZEMLE

SIGNOR BEYLE „MŰVÉSZETTÖRTÉNETE”

„A milánói évek Stendhalja szemmel láthatóan a töltőtől elrugaszkodva rajongott Cimarosáért és Mozartért, Correggioért és Canováért, nemkülönben barátnőjéért... míg Napoleont szolgálta, nem írt semmit...

(Heinrich Mann)

„A Raffaello által festett nőalakok teketével árnyékolt szeme olyan jelleget kölcsönöz nekik, mintha a szeretőjükkkel töltötték volna az éjszakát...” – találunk egy korántsem művészettörténeti sugallatú, aligha művészetkritikai megállapítást a fiatal Stendhal jegyzetei között. A következő bekezdésben ő maga egyszerűen zseniálisnak állítja ezt a sejtelmesen frivol hatású, fantáziakergető és mindenképpen íróra valló mondatot. Valamit megjegyezve sejtet, a megindult képzelet megindítja bennünk egy-egy történet immáron szinte „önfenttartóan meditatív” folyamatát. Egy „kortársi szakember” bizonyára másként jelezné gyanúit, de a szakemberek többnyire nehezen olvashatók: az élmények helyett „tudományt”, egymást vagy a klaszszikusokat idézve „üzeneteket” közvetítenek.

De Stendhalnak *„van pénze és van annyi ideje, hogy saját szórakoztatására, tulajdonképpen csak azért, hogy a szeretett Itáliájára emlékezzék, könyvet ír... – idézem magam is egy újkori kritikus, Stefan Zweig mondatait –, ... művészettörténeti könyveket írni nagyon kellemes, semmire sem kötelező szórakozás, különösen ha az író olyan kényelmesen rendezkedik be, hogy háromnegyed részben egyszerűen mások könyveiből másolja ki, és csak a többit tölti ki lazán anekdotákkal és bohó történetekkel: de kicsoda boldogság már maga az, hogy közvetlen közelből élvezheti a szellemet!...”*

Nos, a „stendhali művészettörténet” értéke elsőképp a fennmaradt negyedrészen található, ugyanígy abban, hogy az átvett „anyagból” életes élményt ébreszt, hasonlót közvetít.

Egy szaktudós Stendhal-elemző – Paul Arbelet – már 1914-ben könyvet adott ki Párizsban a *Histoire de la peinture en Italie* pontatlanságairól és főként plágiumairól. Ugyanígy többen is vaskos disszertációkat, hatalmas jegyzetanyagú tanulmányokat Stendhal forrásairól (*Giorgio Vasari, Ascanio Condivi, Francisco de Hollanda* és mások a „primér források” között), a stendhali mű a szakma tudatában egy kissé megbélyegződött tehát. Pedig a legfőbb forrás mégiscsak Itália volt, az itt és másutt láthatók, a közvetlen élmény katarzis-hullámai.

Az itáliai festészet története feltehetően ezért maradt el a „művek” magyar nyelvű tíz kötetéből (Európa Kiadó, 1967–1975), és valóban öröm, hogy az akkori sorozatszerkesztő, *Benyhe János* 1982-ben megnyerte az akkor elvesztett csatát: az ő szerkesztésében és kitűnő jegyzeteivel, *Németh Miklós* fordításában a kedves szerelemből született könyv magyarul végre már egészében olvasható. A sorozat köteteinél modernebb tipográfiával, egy kissé méltóbban a témához is. Bár szívesen láttunk volna reprodukciókat az élményes leírás és legendák kíséreléséért.

Krónikásai szerint a festészettörténetet 1811 táján kezdte írni Stendhal jó néhány elvetélt drámai töredék, filozófiai szellemű íráskísérelt után, és bár utóbb jelent meg (1817), mint a *Haydn, Mozart és Metastasio élete* (1814), jegyzeteivel

– a plágium feltétele és alapja a tökéletes tájékozottság az elődök és kortársak műveiben –, a teremtés szerelmes gondolatával már jóval előbb foglalkozott. Sarkallta az élmény korábban is: Olaszországba először 17 évesen, Napóleon nyomán és 1800 májusában érkezik. Milánóba, választott városába („*Milanese*”) először június 10-én kerül, délebbre utóbb, de az észak-olasz vidék világát már szellőre formált katonai szolgálatában megismeri. Nemcsak a hölgyekbe, de az itteni világ kulturális flórájába és faunájába egyaránt és szinte válogatás nélkül beleszerelmesedik. És ez a szerelem kitart a végrendeletig, jegyzése végül a sirkőre kerül.

Stendhal „Itália-rajongása” („*az itteni meleg az egészség és a jókedély alapja*”) – vallja) mindegyre növekvőbb lánggal ég, 1817-ben a *Róma, Nápoly, Firenze* könyv is megjelenik majd *A szerelemről* írt „monográfiával” (1822), a *Rossini életével* (1824) és a *Racine és Shakespeare tanulmányokkal* (1823, 1825) megalapozódik a „tudományos életmű”. Minden további a változó történelem sugallatára és az állandó iráskényszer természeti törvényét követően folytatódik, a csúcspokig.

„... Számos nagy ember életrajzát megírtam: Mozartét, Rossiniét, Michelangelót és Leonardo da Vinciét – jegyzi Fiumébe tartón a *Bizalmas írások* egy 1831. január 6-án kelt vallomásában –, és mind közül ez a fajta munka szerezte nekem a legnagyobb örömet. De mivel már nincs többé türelmem anyagot gyűjteni, az egymásnak ellentmondó tanulságokat mérlegelni, az az ötletem támadt, hogy egy olyan életet írjak meg, amelynek minden apró eseményét ismerem. A baj csak az, hogy művem hőse ismeretlen valaki: én magam...” Mi már tudjuk, hogy Stendhal ekkor sem mondott igazat (a *Bizalmas írások*ban számára ez aligha princípium), hiszen már írja a *Vörös és feketét* (néhány hónap múlva a regény meg is jelenik), és Julien Sorelnek a szerzőt még flaubert-i értelemben is nehéz tartani. Lágýabb és reményteljesebb, bár olykor szenvedőbb.

Ily módon tény, hogy az ifjúkori „kompillációk” élete talán legnagyobb örömet hozták a Hölgyeken és a zenén, a barátságban (*Prosper Mérimée*) és a képzőművészetben, a későbbi Balzac-kritikán kívül: a meglévő és a megteremthető alkotásokkal való találkozást. Az igazi öröm inkább a folyamatban rejtezik, *Az itáliai festészet története* lapjain és stendhali jegyzeteiben szinte tapintható. Az ujjongás és remény, a csodálat és életöröm, hódolat és vágy stendhali alapműve ez, egyben a *festészet első romantikus kiadványa* a könyv egyik újkori értelmezője és kiadója, *Henri Martineau* szerint, akinek Stendhalért született pályaképe a *Világirodalmi Lexikon* 8. kötetében található. Martineau filológiai pontosságú kiadása (Párizs, 1929) a magyar változat alapműve, és őt idézve állíthatjuk, hogy Stendhal korántsem „művészettörténetet” kívánt alkotni, inkább a megszerzett ismeretekkel és a megtalált élménnyel egyaránt felvértezett íróként szeretett volna „*érezlesen elmerengeni egy kép vagy egy szobor előtt*”. Valójában amatőrnek, „dilettante-nek” tekintette magát: a zene és a festészet érzelmekre ható dallamai és látványelemei egyazon hévvel érdekelték („... a karakter a festészetben ugyanolyan, mint a zenében a dallam – és mindig csak erre emlékezünk...”), a formai erények és a stíláriis korrespondenciák iránt ha nem is értetlenséget, inkább érdektelenséget mutatott.

A művészettörténet egyetemi katedráira tehát hiába ácsingózott már előbb, de 1835-ben bizonyosan: ő inkább lírai ihletű írónak és történésznek tekinthető ebben a tárgykörben is, ilyenként izgalmas és szívet melengető. A kötet aligha egyhuzamú olvasmány, inkább az éjjeliszekrények állandó lakója lehet: ha minden kifáraszt már, egy órácskára még beleolvasunk. Van miről álmodni utóbb, Stendhal emlékeire akár útiterveket építhetünk.

Az itáliai festészet történetét *Delacroix* „evangéliumának” tartotta (és kijegyzetelte), *Baudelaire* és mások ugyanígy szerették a vallomásokban és epizódokban, idézetben és élményben egyaránt eleven „művészettörténetet”. Ha Stendhal úr katedrát nyer előbb, minden bizonnnyal az írot vesztjük el. Ha 1835-ben a *College de France* művészettörténész-professzora lesz, akkor legalább *A pármái kolostort*, amely ugyebár mégiscsak a világirodalom egyik legcsodálatosabb művének tekinthető. „*Eredetiséget és igazságot csak a részletekben találunk! Részletet, minél több*

részletet!...” – követeli majd az idősebbik Leuwen A vörös és fehérben, és vágya már *Az itáliai festészet történetében* teljesült.

Stendhal szublimált művészetszemlélete (ha volt neki) *Johann Joachim Winckelmann* művein és fogalomrendszerén iskolázottan, a „görög eszmények” privilegiumával – így a klasszicizmussal – vitázón alakult, bár Henri Beyle mégiscsak a német próféta és mester szülőfalujának (Stendal) nevét örzi a magáénak a választott 171 álnév közül. Az álnévek pontos számát egy másik „stendhaliánus”, *Paul Léautaud*, a *Mercure de France* egykori szerkesztőségi titkára állapította meg, kritikus és emlékiró, a század nagy „provokátorja”, aki perbe szállva a kortársakkal, Stendhal úr lábai elé borult. A követők utóbb.

Stendhal „a maga idejében mi hatást sem ért el – írja *Heinrich Gusztáv Egyetemes irodalomtörténetében* (1905) *Haraszti Gyula* – azonban már minden *lyraiságnak, sőt festőiségnek is híjával van... érzéketlenségig menő tárgyilagosságot szenvedve...*” Az ítélet kemény, és aligha megalapozott. Az író *Az itáliai festészet történetének* születése idejében (1811–17 – közben a moszkvai közzáték, egy-egy hosszabb milánói tartózkodás, és 1816 októberében megismeri *Byront*, decemberében meglátja a *Sixtinát*) még aligha olvashatta reggelente stíluscsiszolóan a *Code Napoléont*.

Inkább *Kosztolányinak* hiszek a századelő hazai értékelői közül, aki egy Bécsben, 1904. november 20-án kelt, Babbitshoz címzett levélben a „*Rouge et noir*” élményéről áradozik: „... Még mostan is fáj, hogy le kellett tennem a könyvet a kezemből. Ez szerintem a művészet tetőpontja! Így alkotni vigasztalás...”

Hitem szerint a fiatal *Kosztolányi* véleménye Stendhal művészettörténetére is vonatkozhatik. Csupán a sodrásnak magunkat átadón fel kell fedoznünk szándékait. Stendhal „számára nem az volt a fontos, hogy bekerüljön a szakemberek klikkjébe: az a szövetséges tábor, amelyet ő keresett, a fiatalokból álló új közösség volt, rájuk kívánt betolyással lenni...” – írja a már „kifejletten romantikus művészetkritikusról” *J. Starzynski* egy gyűjtemény elején. Ennek a szándéknak csírái már az 1817-ben megjelent műben felfedezhetők, a festészet-történet valóban nem anyagi szükségéből született. Saját kiadásban jelent meg, és még harminc év után, a manipulatív „új kiadások” ellenére sem hozot haszont – jó néhány példány maradt a boltok raktáraiban. A szenvedély szülte tehát, amely *Byront* és másokat hajtotta Itália felé, ily módon a könyv akár szerelmi vallomásnak tekinthető. A világirodalmi és a stendhali sorban nem egyedüli. Ebben a tükörben eltűnnek kétségeink az „eredetiséget” illetően: ki vádolná a gólyát, amikor egy-egy elhagyott fészket újra átmelegít?

A „latin hazafi” Stendhal tájékozódása *Winckelmann* „esztétikai gondolkodása” és a *Schlegel* fivérek „tárgyilagossága” ellenében való, egy kissé „feloldja” *Nicolas Poussin* „megfigyeléseivel” (1672), *Roger de Piles* életrajzainak (1681, 1689) életes anyagával, *Luigi Lanzi* itáliai festészet-történetének (*Storia pittorica dell'Italia* – 1789) „romantikusabb szemléletmódjával” a maga személyes művészettörténetét. Olykor fejezetcímei is idézik *Poussin* „megfigyeléseinek” fogalomköreit.

Az 1804-ben összeállt *Musée de Napoleon párizsi* gyűjteményének célja a világ művészettörténetének bemutatása volt, a 19. század eleje amúgy is a művészettörténet tudományá szerveződésének időszaka. Stendhal ehhez a túlméretezett és eldologiasodó feladatkörhöz és talán *Séroux d'Agincourt*-nak az európai középkort bemutató hatalmas művészettörténetéhez (1–4. kötet, Párizs, 1811–1823) kívánt hozzátoldani egy emberibben megközelített fejezetet. A „szerelmi vallomás” tehát a korszellemmel találkozható, sikertelensége így különösképpen elgondolkodtató. Az íróban talán a „bonapartistát” vélték jelentkezni előbb, aki 1813-ban visszatért Milánóba „az a francia volt, aki Moszkva égését látta, átélte a visszavonulást”. Azt nem is sejtették, hogy a *Berezinánál* átkelőben naplója, az itáliai festészet-történet egy kézirati példánya, egy megmentett, szép *Voltaire*-kötet, lova, bundája és iszákja a kozákok kezébe került. Az osztrák utócenzor pedig a megjelent kötetben

„számtalan kifogásolható részletről” tesz jelentést Bécsbe a rendőrminiszternek – az író tehát később még Milánóban is „persona non grata” lesz. A „művészettörténész” sokáig az is maradt.

Pedig a grenoble-i mérnökképző főiskola egykor jutalomdíjas mintarajzosa a maga „képzőművészeti közjátékával” maga is „előd” – a század közepe táján felizzó „korszellemet” még parázsában fedezte fel. Voltaire és Diderot kritikus elődjének, Dubos abbénak így nyert könyve (*Réflexions critiques sur la poésie et la peinture* – 1719) Henri Beyle érdeklődését és talán esztétikai rendszerét alapozta meg. Majd Jacob Burckhardt „ciceroneje” (1855), reneszánsz-könyve (1860), *Gobineau gróf* „reneszánsz-dialógusai” (1877) érnek el megjelenésük idejében olyan sikert, amely már Stendhal festészettörténetét megillette volna, ha a kortársi történelem alakulásával lekötött közönség másra nem figyel. Mindebből aztán az író göggyének és hiúságának, különködő természetének és olykor kellemetlen modorának indítékai is kiszámíthatók: ő tudta, mit alkotott, és bizonyonnal méltatlannak érezhette magához az értetlen közönséget, a betűtől irtózó honfitársakat. Párizsban és Milánóban nem kevés bonyodalmat hoztak a rejtélyes ajánlások is, megfejtésük Benyhe jegyzetei között megtalálható.

Az „ostobák” bármely korban nagy ellenfelek. „*Szerintem semmi sem árt jobban a nagy emberek emlékének, mint az ostobák dicsérete...*” – találhatjuk a könyvben Stendhal jegyzetei között (*Tiszteletadás Michelangelo hamvainál*). „... lehetetlen úgy megnyerni az ostobák tetszését, hogy az ember 700 oldalon csupán az ostobaságukat bizonygatja nekik...” – írja Stendhal ez idő tájban egy levelében az olasz di Fiorinak, és erre a nyomtatásban bizonyított gögre szinte már törvényszerűen a plágium vádja következik. A vád pedig csupán a felszínen igaz („könyveiben nincs talán egyetlen mondat sem, amit ne fordított volna valamely idegen műből...”), az „idézetgyűjteménynek” eleven szellemet mégiscsak Stendhal adott, egyszerű kompillációnak aligha tekinthető. Lapozzuk végig külön a kötet stendhali jegyzeteit. Itt nemcsak az író gazdag ismeretanyaga bontakozik elő – maga sem rejtette, mit és hol olvasott –, de kritikai világa, olykor moralitása is. Az apró betűkben a klasszicista merevséggel egy korai romantikus vitatkozik.

Az itáliai festészet történetének lapjait ugyanúgy „*Stendhal ténye*” (*Aragon* kifejezése ez) ragyogja be, mint a Vörös és feketét, *Hippolyte Taine* „felfedezése” nemcsak a regényekre vonatkozik. Az író korai műveire és festészetrajongására is, aki hősnőit Leonardo és Correggio, Michelangelo és Raffaello és „feketével árnyékolt szemű” nőalakjairól mintázta utóbb. És ha „*a festészet nem egyéb, mint megkonstruált zene*” (idézi Stendhal már *Baudelaire* is), akkor talán *Delaunay* és az orfisták, a szimultán festészet hívei idézhetnék tovább, nemcsak a romantikusok. Stendhal „*ars picturalisa*” akár modernnek is nevezhető. Igaz, más fejezeteiben fel-felbukkan olykor a mezei próféta („*minden művészet lényege az érzelmekre való hatás*”), de mindez már a század egyre elevenülőbb szemléletére vonatkozik. „*A civilizáció előrehaladt, és az emberek pirulni kezdtek primitív kívánságaik leplezetlen hevessége miatt. Túlságosan csodálták az új életmód csodáit. A mély érzelmek minden megnyilvánulása durvának tűnt*” a felvilágosodás és a klasszicizmus idején Stendhal szerint. Könyvében feltárja és polgárjogra emeli ismét az érzelmeket. A lényeg a szándék, a téma a legkedvesebbek közül való: a Giottótól Leonardóig és Michelangelóig tartó fényes századok.

„*Arra születtem, hogy két gyertyával és egy tintatartóval Párizsban éljek*” – panaszkodik Stendhal egy barátjának utóbb, pedighát valójában a reneszánsz Itáliában élt „*ez a lebilincselően izgalmas és okos műkedvelő*”. Még később sem ott – *Civitavecchia* –, ahová valójában vágyakozott, a kisváros kopárságára feltehetően ezért csorgat oly sok tintát követségének idején. „*Sivatagváros*” helyett *Illés Endre* itt virágzó ligetet talált, de aligha lelhetette fel a reneszánsz nyomait. Stendhalnak valójában nem valamiféle ökológikus harmónia hiányozhatott itt, hanem az „*ájer*”, amelyben Milánóban és másutt megmártózott még a *Histoire de la peinture en Italie* anyaggyűjtésének és írásának idején. Az ifjúság virágainak illatai, a férfikor reményeinek ózonja talán – de a nagyvilág történelme, a maga sorsa a maga mikro-

kozmoszában másként alakult. Leonardo és Michelangelo világába egy kissé önmagát képzelte egykoron, és ehelyett a bőrét kellett átmentenie a Berezinán, kicsinyes értetlenkedésekkel viaskodott, gyanúkkal szállt szembe a köznapokon. Ifjúsága életrajzaiban a virágzó alkotás életmodelljét álmodta meg, a regényhősökben már a modell és realitás kapcsolatának változatait. Maga volt Leonardo és maga lett Sorel. Ugyanígy a többiek. A művekben megbúvik a remény, utóbb a kétségek kerekednek felül, de mindegyre győz az újrakezdések iráskényszere. Itáliába hívnak a stendhali oeuvre legfényesebb lapjai, a rajongás alapját ez a végre magyarul is megjelent festészettörténet teremti meg. A virágzás humusza.

Amennyiben valaha a *Stendhal Club* „magyarországi szekciója” megalakul, ebben kivételes hely és elnökségi rang illetné bizonyos a „*Duna-táji stendhaliánusokat*”: a regények fordítóit és magyar nyelvű apostolait. *Illés Endrét* mindenekelőtt, mögötte *Benedek Marcellt*, *Salgó Ernőt*, *Moly Tamást*, *Cserna Andort* és másokat az úttörők és győzelmek közül. Stendhal 1905-ben, a *Vörös és feketével* érkezett Magyarországra, de személyesen már 1809 nyarán járt Kismartonban *Réz Pál* kutatásai és remek nyomozati jelentése szerint. *Elek Artúrt*, *Kárpáti Aurélt* és másokat legalább zsöllye illetné a stendhali stallumon: tanulmányaikkal a novellák és regények írójának e táji küldetésében nem kevés részük lehetett. Egy alapos ismeretében *Térey Sándor* „Stendhal szerelméről” értekezett (*Literatúra* – 1928). Ekkor jelent meg magyarul *Zola* Stendhal-írása is. *Benjámín László* Stendhal bibliográfiája (1962), *Köpeczi Béla* tanulmánya (*Stendhal en Hongrie* – 1964) minderről bősséggel eligazít.

És minden bizonyos ott foglalnának helyet a Club magaslatain a „*beylisták*” ugyanígy: a bizalmas írások és útirajzok profétái, *Henri Brulard* és az egotizmus e táji hírverői és felfedezői. *Kolozsvári Grandpierre Emil*, *Rónay György*, *Lontay László* és mások, a 10 kötetes „magyar Stendhal” utóbbi öt kötetének, néhány könyv korábbi kiadásának megteremtői – a Stendhalért nyughatatlan *Benyhe János* a titkári pulpitus mögött.

De feltehetően *Benyhe* lehetne az, aki még a francia klubban sem levő „szekciót” alapítana; megteremthetné a „*stendhaliánus beylisták harmadik körét*”. A nevesincs frakciót, azoknak a csoportját, akik a másik két csoport hevével rajongásának a stendhali tanulmányokért. A zenei és képzőművészeti, az irodalmi és történeti (Napoleon élete!) „tanulmányfészeségek” szerelmesei ők, hiszen egy kissé regények ezek a művek is. Az „összecsapott művek nagy kompillátorában”, a biztos kezű átvételekben, ezek „átszínezésében” és egybefonásában a későbbi regényíró már ifjan megmutatkozik. A félkézzel és félerővel alkotott művek mestere olyan megkapó eredményeket mutat, amelyek talán önmagukban is megfognák az olvasót. De mivel ismerjük a korai „zsengék” és „melléktermékek” alkotóját, mintegy előtanulmányul olvashatjuk e „peremvidéki” alkotásokat.

A *Rossini-könyv*, *A szerelemről*, a *Séták Itáliában* – mint 1809-ben a napóleoni hadak – a Duna-tájon már csatát nyert előbb. A *Napoleon élete* szerényen megbújta a „művek” 7. kötetében, *A szerelemről* szóló elmélkedések új kiadásának társaként (1969).

Az *italiai festészet története* magyarul eddig csupán apróka részleteiben volt olvasható. Stendhal képzőművészeti írásainak válogatásában – *A romantika születése* – 1972. –, kitérő tanulmánnyal és jegyzetekkel, forrásaim ezek voltak a teljes kiadás boldog forgatása után.

Amely utóbbi ezúttal az Európa Kiadó ajándéka (a korábbi a Corvináé volt), gondolom, a Stendhal-sorozatot a tizedik kötetel szomorúan lezáró *Benyhe János* konok következetességének eredményeként. Tehát a teljes mű 183 fejezete, epilógussal és függelékkel, az író összes jegyzeteivel.

Az érdeklődőknek aligha kínálhatnék kedvesebb kalauzt: Stendhal e mű második kiadásában használta először a véglegesnek választott nevét. És bár ez a „második kiadás” maga is csalás (csupán a címlap változott) – a történet legszebb fejezeteiben valóban Stendhált olvashatunk.

GLÓRIA ÉS KARIKA

Szentkuthy Miklósról

A nyolcvanas évek elején, úgy látszik, minden eddiginél nyiltabban a gazdaság válik a társadalom összes jelenségeinek („egyetlen”?) metaforájává. Mi lenne, gondoltam, ha Szentkuthy sajátos irodalmi termékének és termelési módjának, valamint eddigi fogyasztásának viszonyait is gazdasági vetületében közelítenénk meg. Egy nemzeti kultúra egyszére nézve mi a „luxus”? Milyen luxust „engedhet meg magának” egy nemzeti kultúra? A luxus (= fényűzés) szó egymással ellentétes két jelentése közül melyik az idekiváncózó? Fölösleges hiú fényeket hajszol-e („üz”-e), ha megpróbálja ezt a fényt is a belső világosságteremtésre? vagy inkább elüzi-e magától a saját fénye egy részét? Egy súlyos társadalmi és gazdasági (következésképpen kulturális) elmaradottságokkal küzdő, s azokon – mindenfajta, szükségszerű és abszurd, reális és ábrándos erőfeszítésekkel, korszerű mozgalmakkal és öncsonkító üdvtanokkal, valamint ezek torz összefonódásaival – úrrá lenni törekvő nemzeti közösség valóban nem engedheti meg magának azt a szellemi fényűzést, hogy egy rendhagyó, különleges, nehezen megközelíthető, „modern entellektüel arisztokratizmus” jegyében fogant (nem akárki szava ez, Babitsé volt) művet „támogasson” és elsajátítani igyekezzék? Vagy: éppen az a megengedhetetlen fényűzés a számára, hogy *ne* támogassa az ilyeneket, ha már magányos csodaként *mégis* létre jönnek?

Mi a nemzet szellemi java? Amit a beidegzett korlátok aktuálisan, azonnal, nehézségek nélkül befogadnak maguk közé? Amik azonnali társadalmi visszajelzésekkel igazolják magukat? megfogható és lemérhető segítséggel kecsegtetnek a „sors-” (vagy csak annak kinevezett) kérdések megoldásában, vagy legalábbis egy ilyen segítség ábrándjával és illúziójával kecsegtetnek? Vagy az (is), ami messzebből érkező, mélyebb és tartósabb áramlatokkal járja át egy meglehetősen zárt öböl vizét; talán még meg is árasztja? Egy olyan országban, amelyet nyelvi és egyéb elszigeteltségei, kiváltképpen pedig aktuális politikai adottságai (a háborút megelőző, a háborús és a háborút közvetlenül követő években egyaránt, ha más-más okokból is) társadalmi és gazdasági magában zártságára kárhoytatnak, ahol az állami és földrajzi határok átlépése nagy nehézségekbe ütközik vagy éppen lehetetlenné és tilossá válik – a szellemi határátlépést is büntetendőnek kell-e tartani? Nem éppen nagyon is üdvözlendőnek? Továbbá: a szellem új meg új termékeit hozzá kell-e igazítani a nemzet-karakterológiák és tipológiák oly ingatag hipotéziseihez, amelyeknek közös fő jellemzőjük az, hogy magukat időtlennek, múltat és jövőt magában foglalónak hirdetik, holott éppen csak a jelen (vélt) igényeiből szűrődnek le mesterségesen, a múlttal sem adekvátak, még kevésbé lesznek azok a jövővel? Vagy éppen ellenkezőleg? Üdvözölni kell azokat a jelentős alkotásokat, amelyek kitágítják ezeket a kategóriákat, mi több, eleve megkérdőjelezzik? Franciaország a XV. századtól a XVIII.-ig a „legkeresztényibb” királyság volt, a XVIII. század végétől kezdve a „leglaikusabb” polgárköztársaság lett. Az egyik híres és nagyhatású magyar nemzet-tipológia a harmincas években (!) a magyar nyelv mellérendelő jellegéből vezeti le a magyar nemzeti karakter alapvetően demokratikus, egyenlőségre törekvő természetét – éppen akkor, amikor a magyar társadalmat az egyenlőtlenség és kizárás egész hálózata jellemzi; e tan hívei közül ez senkinek se szűrt szemet, mint ahogy az se, hogy például éppen az alapvetően alárendelő természetű francia nyelv beszélői teremtették meg először Európában (és az egykorú világban) az egyenlőségnek („mellérendeltségnek”) legalább állampolgári és törvény előtti formáját.

A magyar irodalom írott és íratlan kategóriái szerint tehát az az irodalom, amellyel Szentkuthy jelentkezett, nem volt összeegyeztethető a magyar irodalom hagyományos természetével és aktuális céljaival; Németh László – bizonyos tekintetben máig is érvényes – megállapítása szerint Szentkuthy a „művelt” írók azon csoportjába tartozott, amelynek pusztá honi léte „meghasonlás az otthonnal; majdnem hazaárulás”.

Alig érhető, hogy még Szerb Antal is – persze, ő, egyébként, ezúttal Németh Lászlóval egybehangzóan, elismerőleg – csak az „intelligens könyvet” látta a *Prae*-ben. Hiszen, szó mi szó, ez valóban „intelligens” könyv volt; de hogy egy könyv *intelligens* volta szúrjon ennyire szemet – még egyik legintelligensebb olvasójának is: az ijesztően árulkodik egy olyan irodalmi közegről, amelyben a „műveltség” mintha nem alkothatna vegyületet a „művészettel” (holott magyarul még a két szó is egy töről fakad). Halász Gábor ugyanekkor óvatos és megengedő apologetikával kockáztatja meg, hogy – nyilván „intelligens” volta *ellenére* – „kétségkívül művésszel van dolgunk”. Miközben – s talán ez a legfájóbban érthetetlen – Babits éppen „művész” voltát kérdőjelezi meg. Méghozzá: a mester oly tiszta etikai-kritikai magatartásához képest kirívó és érthetetlen felületességgel. Egyetlen mondatot szakít ki a *Prae* beláthatatlan mondatrengetegéből; arról vonja le következtetését: „Ez a *között* szinte elég volna valakit egy könyv olvasásában elriasztani”. „Rossz”, „pongyola” mondat persze nem is ez az egy pécézhető ki Szentkuthy szövegeiből. És más – elfogadott, vagy akár magasztalt, akár nagy – írók szövegeiből hány? Akár még Babits szövegeiből is? Talán-talán-talán még Flaubert-ből is, ha nagyon keressük. Persze, Szentkuthy nem Flaubert-i író, annyi bizonyos, s ha nagy, hát nem Flaubert-szerűen nagy író. Dehát éppen ez a legszebb – és minden kritika számára a legmegszívlelendőbb, az első axiómává vagy akár antinómiává teendő – a művészetben, hogy *annyitéléképpen* tud „szép” vagy „jó” vagy „nagy” lenni, egymással homlokegyenest ellenkező módokon. S bár a *módszer*, annak, aki használja, lehet egyedül üdvözítő, annak, aki az eredményével kerül szembe, egyedül üdvözítő módszer már csak az lehet, ha nem a módszert, hanem az eredményt teszi használatá, élvezete és ítélete tárgyává.

Ilyen mondatot tehát mindenkinél találni. De olyan metaforákat, amelyek Szentkuthynál fürtökben csüggenek a mondatok (olykor, igaz, kuszán nőtt) ágain, még egyet-egyét is elvéve, a legnagyobbaknál is. Igaz – hogy mindent minden oldalról megnézzünk –, lehet, lehet, hogy a legnagyobbaknál az az *egy*, amit találunk, ott, a maga jól kiépített helyén, pompázatosabban, plasztikusabban, szuggesztívebben tündököl. Lehet, hogy Van Gogh egyetlen napraforgócsokra hatalmasabb virágzat a szecessziós girlandok tömegeinél, vagy a tasiszták szín- és formaburjánzásánál. Füst Milán esztétikájának egyik legemlékezetesebb helye, ahol egy szál sárga rózsa leírásának legmegfelelőbb lehetőségeit elemzi. Ilyen művészi problémái Szentkuthynak nincsenek. A rózsa – és a tövisek – elborítják egymást. A kevés, vagy az egy – olykor, igaz – több, mint a sok. Csakhogy Szentkuthy szövege túllép a *sok*nak ezen a triviális leértékelésén az *eggyel* szemben. Szentkuthynál a sok nem több az egynél, annál, amely valójában több nála, hanem „több a soknál”, a sok apoteózis – nem túlburjánzó diszitmény, hanem maga a lényeg, a tartalom megjelenési formája. Bosch vagy Brueghel ugyanezzel a sokkal nyűgöz le, Rabelais vagy Blake hasonlóképpen. S a Chartres-i székesegyház hiába próbálnánk meggyőzni róla, hogy a paestumi templom propüleája a szentély egyetlen (már meg se levő) istenszobrával, többet mond, mint az ő végetnemérő apostolai, királyai, szörnyei, állatai, girlandjai, olmozott színes üvegcserepei a kapuzatokon, a párkányokon, az ablakokon, a falakon stb. S hogy az ő mondandója éppen az ábrázolatoknál ez az összefoghatatlan sokasága, ha úgy tetszik, ez az „olvashatatlansága”, ez a szellemi bejárhatatlansága, s ez nem helyettesíthető még Pheidiász Zeusz-szobrával sem.

Egyébként, Babits kritikáját a szerző – még e kritika ismerete előtt – a maga folytonos önkínzó-önépitő tudatosságában, amely egyben legfőbb „ösztöne” is – maga is elfogadja, átéli és feloldja. Az *egyetlen metafora felé* (70). számú bejegyzésében olvassuk (megjelent; 1935; íródott: a *Prae* írásával egyidőben): „... . saját írá-

saimat olvasva, azoknak az agyon-intellektualizált, agyon-szenzualizált vergődő mondatait, valami keresztény, asketikus boldogságot érzek: a stílus roszaságában van valami masszívan abszolút, végzetesen és töretlenül homogén – olyan ez a lelkesen, agyamon, érzékszerveimben, mint lisieux-i Szent Teréz a betegség – egy életre szóló *betegségem* van tehát, melyet (hála az égnek) etikailag, vezeklésképpen tudok használni; lehetetlen, nyomorék nyelvem és nyelvtanom a „keresztény” groteskség, a „keresztény” betegség és szegénység nagyszerű példája (szemben „pogányul” klasszikus és kiegyensúlyozott nyelvekkel): stílusom rongy, mint Ferencé, stílusom tudóvész, mint Terézé, stílusom vér, mint a mártíroké – ez a rokonság (az affektáció minden kínos látszata ellenére) boldoggá tesz.”

Milyen kritika tudja „überolni” ezt az önkritikát, pontosabban ezt az önismereket (ami az önkritika legteljesebb fajtája)? Ez az önismeret, ami Szentkuthy egyik leghatalmasabb tartaléka, adu minden fölényes hívásra. Mert hiányosságait (= természetét) értékeinek (ugyancsak = természetének) bizonyos, megszállott tudatában látja tisztán. És ez nyerővé teszi az idő megannyi cinkelt kártyával élő játszójában is.

Persze, az kevés, ha egy író „boldoggá tesz” a maga felismert, stílusában tesztet öltő természete. Az a kérdés: olvasóit is boldoggá teszi-e. Hosszú időn keresztül úgy látszott, hogy keveseket, csak nagyon keveseket. Dehát az író – az ilyen író – hosszú távra játszik; nem kedvtelésből, különcségből vagy kihívásból, hanem mert arra kell játszania. Vállalnia kell például „az affektáció kínos látszatát” már húszegynéhány évesen (és mint kiderült, még sokáig), hogy, ugyancsak húszegynéhány évesen, oly biztos legyen egész eljövendő életművével majd bizonyítandó és bizonyított „végzetes és töretlenül homogén” stílusában, amely „rosszaságában” lesz „jóvá”: azzá, ami, hasonlíthatatlanul. Így az „életreszóló *betegség*” már-már egészség, hiszen maga az élet. A rossz stílus pedig etikailag, „vezeklésképpen használva”, ebben a katolikus metaforában átlényegülve, nem vallásos értelemben, valóban katolikusá, vagyis egyetemessé tesz, már ebben az életreszóló felismerésben is, amely – ritka dolog – valóban egész életre szól.

Nincs, vagy alig van író, és bármifajta művész, aki kezdetétől, kora ifjúságában publikált első műveitől az eddig publikált utolsóig ilyen végzetesen, ilyen töretlenül homogén lenne, mint a *Prae*-től a most nyomdában levő negyedik Orpheusz-kötetig (illetve: IX. Orpheusz-breviáriumig) húzódó Szentkuthy-életmű. Itt nincsenek „előzmények” (a *Prae* ellenére, amelyet bár az író szinte profétikus tudatossággal eleve annak tervezett), csak egy grandiózus *opera* (mindkét értelemben) nyitánya, majd soron következő felvonásai – igaz, ezek a felvonások nyitottak, vég nélkül folytathatók és sosem jutnak el a *fináléig*. Ez az egyneműség, önmagában való fejlődés-nélküliség egyben ikonja az írói alapszemléletnek is, a világtörténelem egy tömbben való látásának, amelyben úgy járjuk át a különböző korokat, mintha mindegyik a mi korunk lenne, s a mienk is csak egy a soha véget nem érő sorozatból. „Nem vagyunk történet: „*vagyunk*” vagyunk”, olvassuk a kevésbé ismertek között is legkevésbé ismert művében, a korai *Fejezet a szerelemről* címűben. Az egész mű fő tartalma ez az egyetemes *vagyunk*: az emberi nem örökös jelenideje: „... érzem magamban a *lét kezdetének* kezdetét, – élettanilag, lélektanilag, totális *tudatlanságtanilag* – afféle maszülett Ádám vagyok”, írja a maga, egy-egy képtelen neologizmussal („tudatlanságtanilag”) roppant érzés- és gondolat-tartalmakat összefogó stílusában. Az evolúció tagadása és az agnoszticizmus apológiája lenne Szentkuthy-Orpheusz démona? A felületes kritika valahogy így látja, mint a mindmáig standard magyar irodalmi kézikönyv vonatkozó fejezete, amely „különc és olvashatatlan kísérlet”-ként, „pszichológiai eset”-ként kezeli nagyvonalúan az egész művet.

Agnoszticizmus? Vagy inkább: egy mértéktelenül felfokozott megismerés-igény – ami, természetesen, minden eddigi nagy gondolkodó esetében is, magában foglalja az „azt tudom, hogy semmit sem tudok”, a „tudatlanságtan” szókratészi alap-

élményét. Már a fentebb említett, alig ismert korai művében írja: „Márpedig a világot meg kell oldani, meg kell magyarázni: ezt a sokak előtt nevetséges ösztönömet nem tudom elfojtani.” S amit, ugyanebben a művében a pápa testvére mond, tragikusan elkövetett gyilkossága pillanatában: „... a tett örökre eltűnt *vak* aktualitásába, s (ő) fel akarja az egészet emelni az *értelem* analitikus kertjébe is”, az egész életműre vonatkozatható: a *vak* aktualitás közvetlen ábrázolása helyett (illetve azzal együtt, illetve abban) az egész felemelése az *értelem* elemző fényébe. Élet és irodalom kettősségének és egységének ritka dialektikus tudatával. Az Orpheusz (igaz, csak utólag, véglegesen csak az új kiadásban) az elbeszélésnek, az irodalmiságnak ezt a dialektikáját hordozza már felépítésében is: egy „szentéletrajz” előz meg egy „szentolvasmányt”. Az egymásból következő, egymást építő, egymást átjáró élet és mű, ahol a *vita* is „olvasmány”, a *lectio* is „élet”: a „nem-alkotó alkotás”, amelynek alkotója egyenesen kimondja már a kezdet kezdetén: „az egyetlen fontos az életemben maga az élet volt (*Fejezet a szerelemről*).

Ha megengedhetetlen felületesség volt is Szentkuthyt Joyce-epigonnak tartani, a „*vagyunk*”-nak ez az esztétikája hasonló, vagy akár mutatis mutandis és az azonos történelmi korok és azokból származó szemléletek rokonságának természete szerint – azonosnak is mondható azével a Joyce-éval, aki egy levelében úgy nyilatkozik az *Ulysses*-ről, hogy abban a mítoszt és az általa tükrözött életet nem a klasszikus igény *sub specie aeternitatis*ában, hanem „*sub specie temporis nostri*” akarja újramondani. Szentkuthy műve is – minden „elemi történet-ellenessége, történelem-nélkülisége” ellenére – a *mi időnk jegyében* született; sosem születhetett volna máskor. Az a paradoxia kívánkozik ide, hogy a mű, amelynek alapstruktúrája egy állandóan önmagába visszatérő világ-idő, mindenestül e mai-idő tükre. S a másik: ez a kikezdhethetetlen homogeneitás egyben az élet és történet határanincs heterogeneitásának a megfelelője, mintegy antianyaga, *Una pintura de la variedad del Mundo – ez is*, ahogy Hyeronimus Bosch ma *A gyönyörök kertje* címen ismert festményét a spanyol udvar birtokát képező műtárgyak korabeli lajstromában említik.

Ennek a homogeneitásnak, ennek a fordított héraikleitoszi folyamnak (amely azért *ugyanaz is*) az a természete, hogy bárhol lépünk bele, mindig ugyanott vagyunk; bárhol ütjük fel a könyvek sokezer lapját, mindig a kellős közepén találjuk magunkat, a *vitának* éppúgy, mint a *lectiónak*: nincs széle, pereme, eleje, vége, átvezető vagy átmeneti része, csak *közepe* van, csak „archimédészi pontja”, ahogy József Attila – optimális esetben – a műalkotás *minden pontját* nevezi. Akárhol ütjük fel e könyveket, mindig ugyanott vagyunk, vagy pontosabban: mindig *ott* vagyunk. Én az Orpheuszt még mindig a régi kiadásokban szeretem olvasni, az Orpheus-füzetek egymásrakövetkező fasciculumaiban, ezekben a különös formátumú és kiállítású könyvekben, amelyek egyszeri módon egyesítik magukban egy középkori graduálé, egy iskolásfüzet és egy számlakönyv tulajdonságait. Erre a köszöntőre készülve, így vettem elő az Orpheusz második kötetének, a *Fekete reneszánsz*-nak azt a nagy fekete borítású, 1945 júniusi dedikációval ellátott kötetét, amit annakidején, emlékszem, különösen szerettem. Ez az egyetlen hely, ahol az éppen aktuális Szentkuthy-inkarnáció – történetesen Monteverdi – versben is megszólal. E *Toszkánai áriák* utolsó sorainak akartam utánanézni, mert az előbb elmondottaknak epigrammatikus összefoglalását adják:

Életben mű riongat, a műben lét a sorsom –
S a sir-írásom ez: se égi mű, se földi élet.

Íme már itt is (amikor még az Orpheusz-fejezetek későbbi *binaritása* nem jelenik meg): *vita* a *lectió*ban, *lectio* a *vitában*. De aztán a könyv magától kinyílt egy más, előbbi helyén is, ahol a Tacitusban opera-szűzsét kereső Monteverdi angliai barátjához intézett nagy levelében egy általam akkor aláhúzott hosszú passzusra buk-

kantam, teljesen véletlenül. Szeretném ezt, kicsit talán a szokásosnál hosszabban idézni; hiszen eddig is éppen ezt akartam elmondani róla. Amit Monteverdi vall magáról, illetve amit Szentkuthy ad Monteverdi szájába, azt nyugodtan mondhatjuk el mi is Szentkuthyról, egyenesen az ő szájába adhatjuk: a kör bezárul: „A valóság sötét, megfejthetetlen, kusza valami: a pillanat szín- és hang-realitásai, a politika apró szemtelenségei és foszforeszkáló heroizmusai sokkal bonyolultabb dolgok, mint a skolasztika vagy a felső matézis. Aki ezt nem érzi, az ne fecsegjen valóság-ról, az ne pletykázzék az én »elvontság«-omról és örületemről. Az én elvontságom: a végtelen felelősség-tudat, és a minden kabaré-szerzőt és napi-politikust, minden zsúrozó negyven éves asszonyt vagy hír-leveleket firkáló krónikást felülmúló *aktualitás*-kultuszom következménye. (...) Művészi cél? Nincsenek művészi céljaim. Szervezetem van, élet-kényszerem, szemek, fülek, idegek belső kész végzete, és ugyanakkor tiszta intelligencia, bő-rajzú *raison*, mint egy óriás spanyol hajtű, mely a tarkó tájáról emelkedik arab cirkalmaival a hajfűrtök latin vihara fölé...”

Íme: ahol találomra felnyitja az ember, nemcsak az író ténnyel tetten mondani-valója kellős közepén, hanem magunkat is, a róla való mondanivalónkban. S ami aztán már teljesen csak az övé: a páratlanul éles önelemzés befejezéséül a fantasztikus metafora, amelyben az emberi értelem egy női divat-„accessoir” hajlataiba görbül, amely utóbbi egyben az emberi kultúra egy fontos részének ikonjává lényegül, miközben a női hajban egy másik kultúra jelképe ölt testet. Az ilyen összetett nagy komplex képek – órásmolekula-metaforák – úgy teremnek Szentkuthy „rossz” stílusának indázataiban, mint a trópusok manna-gyümölcssei. De egyszer az ő jelenlétében azt a tiszteletlen hasonlatot is megengedtem magamnak, hogy úgy rázza ki őket magából, mint a kutya a bolháit. Ez volna „olvashatatlan”? Csak az ábécét kell megtanulni hozzá. Meg talán még egyet s más. Olyankor szoktam Szentkuthyt elővenni, üdülésül, amikor mások (az ő szavaival: „kis-realisták, verklí-klasszikusok, elvetélt próféták”) olvasásába jócskán belefáradok.

*

Az Orpheusz-sorozat eddigi legutolsó kötetének legutolsó lapjain Kétkedő (Tévelygő-Kereső) Szent Hugó („aki elvégre azért volt *szent*, hogy képzeletében minden *más* ember szenvedését átélje”) odaadja glóriáját egy kisgyereknek, akinek a nagymamája nem tud karikát venni a búcsúban, mert egy fillérje sincs. Az utolsó sorokban a glóriával boldogan karikázó kislányt látjuk, amint eltűnik a falu főterén, nyomában az utána futó öregemberrel. Szentkuthy most, hetvenötévesen egyszerre glóriával boldogan karikázó kisgyerek és a kisgyerek nyomában éppoly boldogan szaladó öregember, ahogy eltűnik – hol is? – a templomtorony fölött – vajon csak azért-e, mert a perspektíva illúziója ott láttatja velünk a képen, vagy mert valóban a levegőben karikáznak már, Chagall-i látomásként? ki tudja? Kétkedő (tévelygő) szent, aki – annyi biztos – csak egyben nem kétkedik: abban a szeretetben, amely a glóriának nem ismeri alkalmasabb használhatóságát, minthogy karika legyen egy szegény kislány kezében. Hogy mit lehet egy ilyen glória-karikával, egy ilyen karika-glóriával művelni? Nézzétek csak: ott a templomtorony fölött Szentkuthy boldogan karikázó szavait. És ámuldozzatok. Csak fut, fut örökké a karikázó kisgyerek után. És „nem tud megállni”.

Izsák József:

ILLYÉS GYULA KÖLTŐI VILÁGKÉPE (1920-1950)

Előző jelentősebb művében, a Tamási Aronról írott kismonográfiában Izsák József a két világháború között virágzó magyar esszé eredeti hangú folytatójaként kellett megérdemelt figyelmet; Illyés-könyvében sem szakít a korábban már sikerre vitt műfaj lehetőségeivel, mégis másra, többre tör, a György Lajostól tanult filológiai módszert meg az utóbbi évtizedek verselemző irányainak hasznosítható hozadékát szintetizálva nagyszabású tudományos életműfeldolgozással jelentkezik. A költői pálya egyelőre 1950-ig elért krónikáját és analizését nyilván újabb kötetnek kell követnie (immár a könyv hősenek ellenőrző figyelmé és jóváhagyó gesztusa nélkül), de a megjelent rész önmagában is értékelhető, rangot adó irodalomtörténetírói teljesítmény, kritikai méltatást érdemlő szellemi tett.

Az irodalomtudomány egy korszakának ózdkodása a biografizmustól Izsákot sem hagyta érintetlenül; *Eletrajz helyett – a modern költészet égtájairól* címen ír nagyszabású programtanulmányt, az életút okosan megválogatott és csoportosított adatait függelékszerűen közli. A „modern líra fizionómiáját” jellemző bevezetés az izlés rokonszenves nyitottságára és módszertani hajlékonyságra vall: józanul tudomásul kell vennünk, hogy a polgári és a szocialista irodalom, vagy az esztétizáló modernség, az avantgarde és a tradíciókhoz közvetlenebbül kötődő klasszicisztikus ars poeticák között nincs egyszersmindenkorra érvényes hierarchikus viszony; „ahány vers, annyi-féle alakzat”, a huszadik-századiség még leginkább a komplexitás igényében ragadható meg, abban a törekvésben, hogy a költészet „minél tökéletesebben, hívebben tükrözze az érzésvilág bonyolultságát, a gondolkodás drámaiságát, a kedélymozgást”. Izsák figyelme egyaránt kiterjed a költői nyelv mondattanára, szókincsére és hangtanára, a műfaji kérdésekre, a tárgyiasság és a sejtető muzikalitás választójára, az értelmezés, még előbb: az érthetőség prob-

lematikájára, és sok minden egyébre. A tárgy – a korszerű költőiség – persze ki-meríthetetlen, az intonálás e szokatlan módja mégis hasznosan szolgálja Illyés megértésének ügyét, hiszen egyetemes távlatok közé állítja, századunk világirodalmának koordináta-rendszerében próbálja elhelyezni költészetét.

A periodizáló beosztás dolgában Izsák legfontosabb döntését a könyv alcímében szereplő évszámok tükrözik. Az életmű 1920 és 1950 közötti szakaszát önálló egésznek tekinti, „jóllehet a folytatás ehhez az előzményhez szervesen hozzátartozik”. A tárgyalta szakasz bőven értelmezett első évtizedében (1933-ig) „útkereső” forradalmárként ábrázolja Illyést, az avantgardista művészt, a Párizsban a munkásmozgalomhoz, hazatérése után a népforradalom eszméjéhez kötődő fiatalembert. A következő néhány esztendő mintegy a Márciusi Front előkészületeként és megvalósulásaként, a népi írók mozgalma fénykoraként kap külön tárgyalást, alapos elemzést (1933–1937); az összefonódó történelmi és személyes tapasztalatok ekkor a szocializmus és a népiség, a forradalom és a reform közötti döntést sürgetik. 1937 után a „nemzeti költő” próbatételei következnek, középpontjukban a menekülés jónási kísérleteinek meg a föladatahoz, hivatásához hű költő és írástudó helytállásának drámájával. Változásaiiban egységesnek, önmagával azonosnak azért érezhetjük mindvégig a könyv főszereplőjét, mert Izsák kiválóan érti a „faculté maitresse”, az alaptulajdonság kiemelésének taine-i elvét; az ő Illyése végig az a francia műveltségű racionalista, az a közérthetőségért, „tisza versbeszédért” küzdő költő, akinek tollán már a formabontó szürrealizmus is „a rend, a szabályosság, a világosság törvénye alá kényszerül”, s a harmincas évek letisztulása az antiimperializmus, a népiség, poétikailag a tárgyiasság jegyében csupán folytatja és betetőzi az ész- és rend-elvűségnek ezt a tendenciáját.

Aki Illyésről ír, annak „kényes” vita-kérdésekben is állást kell foglalnia, a politika- meg az eszmetörténet nézeteket megosztó dilemmái között döntenie. Bizonyára nem függetlenül a maga erdélyi sorsélményétől, Izsák finoman és árnyaltan elemzi Illyés magyarságának természetét és alakulását az időben; kimutatja elkötelezettségében a nemzeti és a nemzetközi elem következetes összetartozását, magyarságfogal-

mának demokratikus jellegét, a dolgozó milliók érdekének képviselőjét. Baljós, pesszimista nemzetféltésében a fenyegetettség vagy a hanyatlás tényleges aktualitásátán kívül dialektikus ellenhatásra számító észjárását is fölfedezi, a veszelékek föltárásával, a mélypontok kíméletlen megvilágításával a nemzeti irodalomnak ez a típusa fölráz és tette serkent – e magatartás történeti dimenziói is szépen kirajzolódnak a könyvben, Illyés valóban a tatárjárás önvádoló kronikáit, a szigorú 16. századi prédikátorokat, aztán Zrínyi, Kölcsey, Petőfi, Ady ostorozó, önkritikus nemzetfölfogását folytatja. Olyan vád is hallatszik náha, amely Illyés rugalmasságát, alkalmazkodóképességét, pályája törés nélküliségét fordítja ellene; e vonásokban Izsák nem hogy kivetnivalót, éppenséggel érdemet talál, s konkrétumokkal bizonyítja, hogy „a történelmi körülmények súlya alatt” Illyés valóban józanul és intelligensen módosított olykor „nem a világnézetén, hanem az eszközök és módozatok megválasztásán, amelyek révén az megvalósítható” a nemzeti progresszió javára.

Rugalmas poétikai szemléletre vall a kötetben alkalmazott műfajértelmezés, az átmenetek iránti érzék, a vers és próza, a líra, az epika és a dráma egyihletűségét belátó nyitottság. Illyés (nemhiába vitatkozott Kosztolányival a rímről és asszonánőről, a verselés funkcionális szabadoságáról) a köznapi beszéd prózáját oltja bele a magyar versbe, pontosabban éppen a prózából, a diszkurzív nyelvhasználatból fejleszt ki a maga időnként túlonként spon-tánnak, fesztelennek föltűnő, valójában éppen nem kötetmek nélküli dikcióját. Így aztán „a költőtől aligha lehet különválasztani a prózairót”, a regény, az önéletírás, az esszé, a szociográfia a vers ikertestvéreinek bizonyulnak. Izsák nemcsak a motivikus megfelelésekre derít fényt, de az észjárás, a stílus párhuzamosságaira is rámutat, például amikor a mondatalkotásban „a kifejtő gondolkodás tükörképét” fedezi föl, vagy „az élőbeszéd természetességű közlés” tekintetében Kosztolányiéhoz hasonlítja Illyés prózáját. A monográfia olyan kulcsfogalmi, mint a tárgyiasság és az írónia, jelentésűkhöz képest egyaránt alkalmasak a prózairó meg a versköltő magatartásbeli és stílári tulajdonságainak leírására.

Napjainkban az irodalomtörténeti monográfia nem utolsósorban műelemző műfaj lett, s az új Illyés-pályakép efféle várakozásában sem hagyja kielégítetlenül az olvasót. Jó izléssel választja ki, mit érdemes idézni és elemezni, s kerülve a terjengős túlrészletezést, talpraesett, néhol ihletetten szép műértelmezéseket ad a szerző. Az avantgarde szövegek leírásában legalább annyira otthon van, mint a népi realista poémákéban, a verses szociográfiák esztétikumát ugyanolyan avatottan bontja ki, mint ahogy figyelemre méltót tud mondani Illyés többnyire nem eléggé méltatott szerelmi lírájáról. Ha egyetlen példán kellene bemutatni módszerét és szempontjait, legszívesebben a *Széchenyi-óda* remek taglalására utalnánk, amely a harmincas évek Széchenyi-kultuszától a Széchenyi és Teleki közötti párhuzamok és különbségek összefoglalásán át a keresztény áldozat-gondolat ironikus illyési értelmezéséig úgy vesz sora minden lényeges „eszmei”, „tartalmi” elemet, hogy közben végig a „formát” boncolja, a ritmus, „a mondatfűzés és gondolatigyzás”, a verszene, a szerkezet együttes hatásából vezet le a jelentést. Előre- és hátrautalásokkal a költői pályán is elhelyezi a művet, és pedig a nagy gondolati, „sorsösszegző” versek sorában, a *Bartók* előzményeként, már itt jelezve azt, amiről az ötvenes évekkal kezdődő másik pályaszakasz fog látványosan tanúskodni, hogy a forradalmár, a népi, a nemzeti, a kelet-európai Illyés egyben a század egyetlen filozófiai és erkölcsi útkeresésének részese, az Erdélyi János kedvelte kifejező szóval „emberiségi” költő.

Illyés irányzati kapcsolatai, érintkezése minden fontos korabeli politikai és szellemi mozgalommal arra kényszerítik kutatóját, hogy széles tablót fessen, harminc év magyar művelődéstörténetének körképét villantsa föl. Sok korábbi megközelítésnél árnyaltabban foglalkozik például a népi írók mozgalmával, bár ebben az irányban valószínűleg még messzebbre elmehetett volna, ha határozottabban szakít bizonyos politikai-ideológiai célzatosság ígézetében született értékelések szellemével. A jobboldalra, centrumra és baloldalra történő felosztás szkematizmusát újabb történetírásunk is szóvá tette, a Márciusi Front előtti és utáni korszak éles, már-már szembeállító megkülönböztetése ellen ugyancsak

megfontolandó érveket – főként jelentős művek sorát, de társadalmi-történelmi tetteket is – lehetne említeni. „Ellentmondások” persze jelentkeztek a népiek táborában (s vajon hol keressük a korszakban a feddhetetlen, programjában és gyakorlatában makulátlan, ellentmondásoktól mentes politikai vagy akár „csak” szellemi mozgalom modelljét?), de kudarcról, a cselekvés órájának elmulasztásáról beszélni azért túlzás. Inkább akkor értünk egyet Izsákkal, amikor a népi írók „forradalmasító munkáját” méltatja, és clismeri: „nem csupán rajtuk múltott, hogy bátorságuk, nyitottságuk, jó szándékuk nem lehetett a politikai fejlődést másfelé fordító társadalmi erővé”. Pedig még itt is megkockáztatható a kérdés, elvárható-e egyáltalán az írók, falukutatók „szabadcsapatától” ilyen fordulat kieszközlése, stratégia és taktika egyeztetése, a „gyakorlati közéleti ember” főadatvállalása. „Amilyen katasztrofális lehet”, írja Izsák szellemesen, „ha egy államférfi költő módjára cselekszik, éppannyira képzelenség, ha egy költő, művész a gyakorló politikus észjárása szerint ír verset, drámát, esszét.” A népi mozgalom 1945 utáni periódusának ábrázolása és értékelése is ad alkalmat némi tűnődő hiányérzet megfogalmazására: a Válasz új korszakának, Illyés paraszt-párti szerepének, Bibó Istvánval való szellemi kapcsolatának értelmezését mindenestre hízagosnak találjuk, itt még bőven marad tér az ezutáni filológiai és interpretáló kutatások számára.

Izsák József nagyszabású munkájának ismertetését természetesen a folytatás és bevezetés sürgetésével, reménységével illik befejezni. Egyáltalán nem udvariasságból, ellenkezőleg, jól fölfogott szakmai, olvasói, közéleti érdekből: egyik legbonyolultabb modern klasszikusunk beható magyarázata, az életművével összefüggő kérdések józan tisztázása nemcsak a magyar irodalomtörténetírás belügye, hanem a nemzeti önismeretnek, közgondolkodásnak, sorskérdésekkel való eredményes viaskodásnak is előfeltétele. Jó érzés tudatosítani, hogy a határainkon kívül élő magyarság iránti felelősség és lelkiismeret példaemberére éppen az erdőntúli táj felől áramlik vissza annyi tisztelgő hála, amennyit az első igazán igényes nagymonográfia megalkotása jelez.

CSÜRÖS MIKLÓS

Rónay László:

SZABÁLYTALAN ARCKÉPEK

A Nyugat első nemzedékének története és értékrendje fontos alap kutatásoknak köszönhetően egyre világosabban áll előttünk, s az elért eredményekben nem kevés rész illeti magát e könyv szerzőjét is. A téma iránt elkötelezett kutatónak ma már egyre nehezebb felfedező értékű eredményekhez jutnia. Rónay László új könyve most mégis túlnyomó részében ismét a Nyugat nagy alakjaival foglalkozik, s nem eredménytelenül tesz kísérletet olyan részletek feltárására, amelyekről eddig az irodalomtudományban kevés szó esett. Igaz, ezek a részletek aligha változtathatják meg az irodalomtudomány már kialakított értékrendjét, de mindenképpen árnyalhatják, színesíthetik azt.

Talán a szerencsés véletlennek köszönhető, hogy éppen a százéves évforduló alkalmával olvashatjuk a könyvnek azt a fejezetét, amely Babitsot, a regényírót állítja elének. Rónay László kutatása Babits minden regényére kiterjed, s a tanulmányok sorozata az irodalomtudomány eddigi értékelésénél kétségtelenül nagyobb jelentőséget biztosít e regényeknek a babitsi életműben. Ugyan korántsem beszélhetünk a hagyományos értelemben vett regényciklusról, Rónay mégis számos olyan motívumot talál, amely már Babits első regényében, *A gólyakalifában* megjelenik, s tovább vándorolva a későbbiekben kiteljesedik. A „hivő” Babitsot pl. már szinte pályája kezdetétől foglalkoztatta az emberi esendőség, a bűnnek való kiszolgáltatottság. *A gólyakalifa* valójában a bűn és a bűn elleni harc regénye, a sorstragédia afféle felmutatása, amelyben a vétek az erény fölött diadalra jut. Tábornok Elemér azzal az eleve elrendeléssel viaskodik, amelyet Babits mint költő is oly szívbenítő erővel ábrázolt. Az újabb műben, a *Timár Virgil fiában* már magának a kereszténységnek egyik legsúlyosabb problémája kerül szóba: a mű két pólusán – Vitányi és Timár Virgil szembeállításában – valójában az emberszeretet és istenszeretet konfliktusa jelenik meg. Babits fantáziáját minden bizonnyal a „hallgató Isten” képe kísérti, akit a mélyen hívó Timár

Virgil sem tud megszólaltatni. A konfliktus háttérében végül is a klerikalizmus áll, amelyet különösen a *Kártyavár*ban az ironia eszközeivel is leleplez, lehangelő képet festve a klerikalizmusnak a hatalommal kialakuló összefonódásáról.

Rónay László Babits regényeiben rendre kimutatja a világirodalom legkorszerűbb irányzatainak hatását. Mindez leginkább az álmok-vágyak-látomások egymásbaolvadásában és a modern pszichológia eredményeinek felhasználásában valósul meg. Nem lehet véletlen, hogy Babits oly aprólékos gondnal mutatja be hőseinek lelki életét. Ugyanakkor mégsem sülyed el a modernista irányzatok szertelenségeiben, hanem regényről regényre haladva tart a modern realizmus felé. Legjelentősebb regényébe, a *Halálfiába* – eltökélt szándéka szerint is – már egy korszak legjellemzőbb jegyeit sűríti. „Kevés olyan történeti szakmunka akad, melyből érzékletesebb képet nyerhetnénk a század utolsó évtizedeinek mozgásáról, mint e regényből” – írja találóan Rónay. S Babits itt szóhoz juttatja azt a személyes vallomását is, hogy a magyar társadalomban fellelhetők olyan romlatlan erők, amelyek által a kultúra megtermékenyülhet. A *Kártyavár*ban pedig érintetlen területet, az Újváros potenciális erejét, fedezte fel a magyar próza számára, azt a külvárosi környezetet, amelynek rajzával újabb irodalmunknak is ösztönzést adhatott.

A költő jelenléte mindvégig átszővi Babits regényeit. A prózáiró és lírikus hasonló érzésvilágát és gondolatvezetését Rónay sorra kimutatja. Am arról is érdemes lett volna szólnia, hogy bizonyos vonatkozásban a regényíró még előtte is jár a lírikusnak: amikor Babits lírája még a „játék és képzelet” álarcát is ölti, regényeit közvetett önéletrajznak és lelkiismeret-vizsgálatnak lehet tekinteni.

A kritika szavát tette a *Kártyavár* stílusának „lomosságát”, egyes alakjainak henyé és pongyola kifejezésmódját. Rónay szembeszegül az efféle elmarasztaló véleményekkel. Kiemeli Babits írói merészségét: az európai irodalomban az elsők között nyitott utat a „jassz nyelv” fordulatainak, s szavakat, mondatokat, nyelvi szerkezeteket emelt ki társadalmunk mélyrétegeiből.

A *Kosztolányi önvizsgálatai* című fejezetben már jóval több olyan értékelést olvashatunk, amelyeket a korábbi kutatások felderítettek. Kosztolányi Ady-reviziónak tör-

ténete pl. közismert, újat erről alig lehet mondani. Legfeljebb Rónay elemzéseiben még fokozottabban emelkedik ki a Tollvita kirobbantásának igazi indítéka, a féltékenység. Az is igaz, hogy Rónay nagyon differenciáltan elemzi Kosztolányinak Adyhoz fűződő érzelmeit – főként az *Analóg jelenségek Kosztolányi és Ady költészetében* című tanulmányában: „Noha pozórnek, szerepjátszónak, hagyománytíprónak nevezte Adyt, nem kétséges, hogy bizonyos módon fel is tekintett rá...” – írja elemzésének összegezéséeként. Az azonban ma már bizonyításra aligha szorul, hogy a fiatal Kosztolányi néhány verséből lehetetlen ki nem hallani Ady képi ösztönzéseit. Ady lírája – mint ismeretes – őt is megtermékenyítette, talán éppen ezért taszította is. Ady nélkül Kosztolányi sem lehetett volna a század értelmiségi létérzésének egyik legteljesebb kifejezője, és a magyar nyelv egyik legnagyobb mestere.

Viszont szép elemzésekkel örvendezteti olvasóját Rónay László a könyv *Kosztolányi utolsó évei* c. tanulmányában. Imponáló biztonsággal összegezi a *Számadás* c. kötet legfontosabb jellemzőit. A kötet nagy verseiben a költő kérlelhetetlen pontossággal határozza meg a világban és irodalmi életben elfoglalt helyét. Elismerésre és szeretetre vágyott, de az „istenítésből” és üdvözlésből számára kevés rész jutott. A közeleti költészet minden változatától visszariadt, mert nem hitt a cselekvés értelmében. A művet mindenkor immanens értéknek tekintette, amely az adott körülményektől független, s önmagában is megáll. Szerencsés párhuzamot von Rónay József Attila és Kosztolányi között. A távlatlatteremtés egészen más irányba ágítja költeményeiket: Kosztolányi a valóság hinárjából a „derüs ég magasságába szökken”, József Attila pedig egyre mélyebbre hatol az adott világ varázsaiba.

Az újdonság erejével hat Rónaynak az a kis tanulmánya, amely a *Kosztolányi színháza* címet viseli. Kosztolányit mint színikritikust a jellemzés bámulatos finomsága különbözteti meg a műfaj más művelőitől. Színházi írásaiban is állandóan jelen van a lélektani igény. Legnagyobb erénye az azonosulás. Írásait nem jellemzik a színikritika megszokott közhelyei. Pontosan érezte a hibás dikciót. Azokat a színészeket kedvelte, akik éreztetni tudták, hogy a színpadon varázslat történik. A robusztus életerő nem vonzotta. Mint mindegyik műfajában, a szí-

níkritikában is megmaradt költőnek: a prózai sorok gyakran mértékbe rendeződtek.

A Nyugat történetének kutatója nem hanyagolhatja el a folyóiratnak azt a fontos célkitűzését, hogy irodalmunkat a század elején európai színvonalra emelje. Ez a program szükségyszerűen követelte a folyóirat világirodalmi érdeklődését, azaz a fordításirodalom eddig nem tapasztalt fellendülését. Rónay László e kibontakozás történetét áttekintve találkozik azzal a feltűnő tudatossággal, amellyel a Nyugat a világirodalom meghódítására készült. A fordítás gyakorlata mellett – különösen Babits írásaiban – annak elméleti kérdései is hangot kaptak: miképp érvényesüljön az eredeti műalkotás tartalmi és formai összhangja a fordításban. A kutatás tanulságai alapján Rónay joggal állapíthatta meg: „a Nyugat írói egyenrangú partnerként tekintenek szét a világirodalomban, s a maguk háza táján is”. Mivel pedig a Nyugat érezhetően elsősorban az „élő” világirodalom felé tájékozódott, képviselte az időszerűség igényét is. Valósággal „örtoronnyá” vált, mert jelzéseket adhatott a kortársi humanista irodalom különböző pontjairól.

A Nyugat ideológiai arculatában kétségkívül vizválasztó kérdéssé vált a Petőfi-hagyomány megőrzése és értelmezése. Rónay *A Nyugat Petőfi-képe* c. esszéjében ezt a kérdést is tisztázní igyekezett. S a kialakult heves vitákat áttekintve és értékelve – úgy hisszük – eljutott a Nyugat Petőfi-vitájának helyes és igazságos összegezéséig: „Petőfi költészetének Nyugat-beli képe ugyanolyan bonyolult változatokat mutat, mint a lap egész szellemisége.” Egyaránt helyet kap a forradalmár és a humanista megközelítés, valamint a teljes elutasítás. De végül is – mindenekelőtt Ady és Illyés Gyula érdemként – a Petőfi-hagyomány kiállta a próbát: a lap utolsó korszakában már eredeti fényben tündökölt Petőfi forradalmának jelentősége.

Örvendetes jelenség, ahogy a kutatás mostanában egyre többet foglalkozik az irodalom és a zene kölcsönhatásával. Ebben a törekvésben érdem illeti Rónay Lászlót is: megvizsgálja *A huszadik századi zene és irodalom fejlődésének párhuzamos jelenségeit*. Figyelemre méltó tájékozottsággal mutatja ki azokat a közös filozófiai alapokat, amelyekből a két művészeti ág találkozása a különböző alkotóknál kiteljesedik. Ezen is szoros összefüggés van a világiro-

lom és a hazai irodalom között. Közös a tanulság is: a zenének és irodalomnak egyaránt problémája egy olyan forma megteremtése, amely „képes kifejezni az új igényekre visszhangzó új mondanivalót”. Bartók és Kodály példája mutatja – tehetjük hozzá –, hogy a népi ihletet mentheti meg a zenét a világtól való elidegenedéstől. De ezen a hagyományon éled újjá irodalmunk is. Innen eredhet az a művészi tisztaság, amely közel hozta egymáshoz a két háború közti korszak legjobbait: Bartókot és József Attilát, Kodályt és Radnótit. A halálveszedelem aggasztó látomásokat vált ki a zeneszerzőkből, s ugyanez a halálérzés kap félelmetes visszhangot pl. Radnótinál a *Razglednicák* második darabjában. Kár, hogy – éppen a zeneiség megsértésével – a könyv hibásan idézi a vers egyik sorát: a „riadt pórok *pipálnak*” helyett „... *pipáznak*” a helyes szöveg.

Lehet indokoltsága annak, hogy a címet adó fejezet, a *Szabálytalan arcképek* a könyv utolsó helyére kerül. A fejezetcím találó: többnyire érdekességeket, kuriózumokat tartalmazó könnyedebb esszék sorakoznak benne. Mégis talán itt kamatoztatja leginkább Rónay László azt a helyzeti előnyét, hogy az irodalom „fertőzését” – ahogy maga írja – a szülői házban kapta. Ott szerzett atyai barátokat, s juthatott, bár elsősorban életrajzokra utaló, de mégis fontos információkhoz, amelyek értékesek lehetnek az irodalomtörténet számára.

Rónay László könyve nem csupán helytálló értékelései és adatgazdagsága miatt értékes munka. Növeli értékét korrekt, árnyalt szövegezése is. Érdemes lett volna jelezni az egyes tanulmányok keletkezésének évszámát. Ezzel eligazíthatna a szerzői eredetiség megítélésében. (*Szépírodalmi, 1982.*)

NEMES ISTVÁN

Tüskés Tibor:

NAGY LÁSZLÓ

Az első könyv Nagy Lászlóról. Ő már nem olvashatja. Tüskés Tibor kiszámította: „Ady életkorát tíz, József Attiláét húsz évvel élte túl, de tizenkét évvel hamarabb halt meg, mint Bartók, és elhunytakor tizennégy évvel volt fiatalabb Csontvárynál”.

Nagy költőkről előbb-utóbb vastag monográfiákat írnak, s ezek szerzői gyakran inkább maguknak, mint a kiválasztott költőnek kívánnak emlékművet állítani. Tüskés Tibor hivalkodás nélkül való könyvet írt Nagy Lászlóról. Bőséges forrásanyagot gyűjtött össze, de a feldolgozásnál beérte kétszáz lap terjedelemmel. Hivatkozhatott volna arra, hogy érzelmes szálak kötik Nagy László költészetéhez; ehelyett tárgyas közlő modort választott. Nem csillogni – használni akart. Előzékeny könyvet írt: kutatásai és vers-értése eredményeit szívélyesen osztja szét olvasóinak.

Könyvében nagy helyet kaptak az életadatok, a környezetrajz, a korfestő színek. Nagy László élete nem volt eseményekben oly gazdag, mint Csokonaié vagy Petőfié, a költő mégis sokszor és sokat írt róla, prózában is. Tüskés Tibor fölismerte e valóságok fontosságát és mű-értékét, s bőven merített belőlük. Ezzel nemcsak hitelesítette a kikerekedő portrét, hanem az életmű magyarázatához is kulcsot talált. Nagy László „költészetének szimbólumrendszere – írja – szorosan kapcsolódik a korhoz, az elmúlt paraszti élet mitológikus tartalmaihoz.”

Különösen a költő gyermekkorának meghatározó élményeinél időz el hosszan és szeretettel. Földézi a dunántúli tájat, összeresgéli Nagy László dunántúli tájszavait; olykor maga is használ egyet-egyét: a *pirholagost* például, melyet a szatmári Kölcsey megrótt Berzsenyiné, ezt a kedves szót azóta sem olvastam, csak most Tüskés Tibornál.

A szelíd dunántúli táj, fél évszázaddal ezelőtt, babonák és riogató hiedelmek vidéke. Öregapám – a költővel szomszédos megyében – még ludvércet látott, találkozott garabonciásokkal. Nagy László ördögöktől, boszorkányoktól tartott és félt a kaszás haláltól. Szorongásai egész életében elkísérték. Tüskés Tibor nem mondja ki, de adataival sejteti: Arany János óta nem volt irodalmunkban még egy ilyen érzékeny gyermeklelkű, borzongásokra hajló költő, mint Nagy László.

Kamaszkora: Vörös Rébék szárnysho-gása helyett a háború halálsuhintása és valóságos iszonyatai. Az első nagy olvasmányélmények: a *Családi kör*, Ady, József Attila, a pajta csendjébe menekvő ifjú kezében.

Húszéves volt, amikor érettségizett, 1945-ben. Tüskés Tibor becsületes filozofmunká-

val kikutatta, hogy magyarból Kazinczyról és a *Nyugat* költőiről felelt. Jelesre. A diák-legény otthon paraszti munkát végez, aztán Pestre megy, ahol a népi kollégisták élete és küzdelme vár reá, éhezéseivel és dalaival. S az első siker: 1947 karácsonyára hét verse jelent meg a *Valóságban*.

Tüskés Tibor beszámol az életrajz további eseményeiről, de azok már egy költői pálya adatai: ösztöndíj, kötetek, kritikák, utazások, művész-barátságok, méltatlanságok és kitüntetések, s a könyv szerzőjének figyelmét egyre inkább a versek kötik le. Nagy jelentőséget tulajdonít, joggal, a korai költeményeknek, melyek csak a *Deres majális*tól kezdve kerültek kötetekbe; foglal-kozik az 1950 körül keletkezett versek későbbi átírásával; finom megfigyeléseket közöl a költő ritmikájáról, képalkotó módszeréről, verstípusairól; méltatja nagyszerű versfordításait; túlmagyarázás nélkül elemzi egy-egy főművét; gondot fordít a kritikai visszhang ismertetésére. Sokat tud Nagy Lászlóról és művészetéről, s amit tud, mindig könnyedén, szerényen – és mint már mondtam: előzékenyen – adja át az olvasónak. S apránként kiderül, mennyire szereti könyvének hősét: ha nem szeretné, nem ért-hetné ily bensőségesen, nem rajzolhatna ró-la – emberi és költői tulajdonságairól, erkölcsi nagyságáról – ilyen nagy lélektani hitelességű portrét.

Egy ponton érzem hiányosnak megértő képességét: amikor *A tűzér és a rozs* (1951) költőjéről beszél. Tüskés Tibor nem könnyűfalaz és nem hallgat el és nem menteget: megírja nyíltan, hogy az *Ének egy igaz elvtársról*, a *Hazaárulókra* és társaik nem méltók Nagy László tehetségéhez, korábbi és későbbi költészetének etikus ragyogásához. Ezt a megállapítását azonban Tüskés Tibor csodálkozva teszi: „miért írta meg Nagy László ezeket a verseket”? – és „a lélekre nehezedő nyomás”-ról beszél. Maga a költő, egy visszapillantó nyilatkozatában, mást mond: nyomás helyett hitet, csodákat, melyekben hittünk. *A tűzér és a rozs* versei nem parancsra, nem nyomás alatt keletkeztek, hanem ihletből, hitből, csakhogy aztán erről a hitről s ihletről kiderült, hogy pudvás volt: csalatkozottak s megcsalatottak ihlete, hite.

A kérdés persze tovább gomolyodik: hogyan lehetett hinni? Ideje volna megfogalmazni a válaszokat. Lépten-nyomon tapasztalom, hogy a fiatalabb nemzedékek

(Tüskés Tibor nem ezekhez tartozik) anynyira sem ismerik és értik a Rákosi-korszakot mint – mondjuk – Kún László korát. Értetlenségük az egészség jele, az elutasítás. Magatartásnak mégsem helyes, mert kárát vallja a nemzeti tudat, ha megtűri, hogy múltját fehér foltok tarkázzák, hogy történelme töredezetté váljék.

Nem kezdhetek itt hosszas históriai fejtegetésekbe, de néhány ponton ki kell egészítenem és igazítanom Tüskés Tibor könyvét.

A 64. lapon az 1949. évi könyvnapokról ír. „A könyvnapi kínálaton már a szektás, voluntarista művelődéspolitikai hatása érződik.” Érződött, csakugyan. De amivel Tüskés Tibor bizonyít; hogy Rákosi és Farkas Mihály könyvei megjelentek – rossz példa, gyenge érv; politikusok mindenhol és mindenkor ki szokták adni beszédeiket. Rákosinak 1949 előtt is évenként megjelent egy könyve. Amit viszont Tüskés Tibor minden magyarázat nélkül említ: hogy azon a könyvnapon egyszerre több fiatal (részben elsőkönyves) költő kötete látott napvilágot – ennek története van. A kiadók nem nagyon tolongtak, hogy kezdő poéták versköteteivel jelentkezzenek a könyvnapokon; az ötlet – az új magyar líra csoportos fölvonultatása – töle (a könyvkiadás egyik akkori vezetőjétől) származott. Néhány héttel a könyvnapok előtti meghívtam Benjámint Lászlót, Kónya Lajost, Kuczka Pétert és Nagy Lászlót egy barátom lakására (nekem, főnöknek, nem volt lakásom), s ott két koccintás között, meglehetősen hatásvadász módon, váratlanul föl szólítottam őket, hogy másnap fáradjanak be ki-ki a négy állami kiadó egyikéhez, mert ott aláírt szerződés vár rájuk: könyvnapi szerzők lesznek. Azt hiszem, azóta sem volt hasonló eset a könyvnapok történetében.

1950-ben Nagy László lefordította Aliger szöveget költőné Zója című elbeszélő költeményét – írja némi rosszállással Tüskés Tibor. Én biztattam Nagy Lászlót erre a munkára. Kár volt; nem is vette fel összegyűjtött művei közé. A bolgár népköltészet fordításában már nem tanácsal, hanem könyvvel támogattam: kölcsön adtam Strausz Adolf nagy, kétnyelvű, bolgár-magyar népköltési gyűjteményét, 1892-ből. Megörült neki, nem kértem vissza. Évek múlva ófrancia versek fordításán dolgoztunk együtt, de erről írtam már másutt.

Tüskés Tibor megemlíti könyve 134. lap-

ján, hogy 1956-ban én méltattam Nagy László egyik legfontosabb – akkor új – versét, *A vasárnap gyönyörét*. A méltatás előbb, 1955-ben történt. A második Rákosi-korszakban jártunk; a XX. kongresszus még nem mutatkozott a moszkvai látóhatáron, de Pesten már kemény csatározás folyt, az írók részéről pusztá szóval vagy tollal, a hivatali székekből betiltással és elkobzással. Huzavona támadt *A vasárnap gyönyöre* körül is; gondolom, a Rajk-perre utaló részlete miatt: „Haynau jégpupillái, tű az ujjakban, fejek, / melyek a kintől életrehalálra biccentenek.” Engem éppen ez ösztönzött *Új jelenségek a magyar költészetben* című tanulmányom megírására: ha már a vers tilalom alá esett, idézzem legalább a kézirat fontosabb sorait, hátha így átcúsúznak. Nem csúsztak át. A vers végül 1955 októberében megjelenhetett, az én tanulmányom csak hónapokkal később; adigra persze jórészt elvesztette időszerűségét, ma már pedig legföljebb ez a mondata érdemel figyelmet: Nagy László *„A vasárnap gyönyöre* című költeményével világirodalmi magaslatra ért.”

Folytathatnám kiegészítő jegyzeteimet Tüskés Tibor könyvéhez, de hagyjunk az emlékekből másorra is. Tüskés Tibor az *első* könyvet írta meg Nagy Lászlóról, kitűnő könyvet; mások majd írnak vastagabbat, bővebben dokumentáltat, de az ő elsőfecske-munkája nélkülözhetetlen lesz számunkra is. (*Szépirodalmi Könyvkiadó, 1983.*)

LUKÁCSY SÁNDOR

Káldi János:

A HOSSZÚ ESŐK IDEJE

A halkszavú költőnek igazán szépen ünnepelte hatvanadik születésnapját Vas megye Tanácsa, amikor Rózsa Béla értő szerkesztésében kiadta „válogatott és új” verseit. Káldi Jánost nem kényezteték el a nagy kiadók, pedig úgy olvassuk minden egyes versét, mint jó ismerősünket, valamennyin egyformán érezni, hogy olyan lírikus műhelyéből származnak, aki tiszteli és szereti szakmáját, s a keze alól kikerült darabokat óvatosan meg is törölgeti, hogy annál inkább fényt kapjanak a rájuk eső napsugaraktól. Legtöbb költeményének ti-

pográfiai megoldásain is érezni, hogy nagyfokú gondosság, a leírt szó tisztelete jellemzi alkotójukat, akinek munkás életében csak egy izlésficama akadt, amikor egyik kötetének ezt a címet adta: *A világitó kapanyél*.

Az olvasó kicsit szorongatónak érzi azt a tényt, hogy az újabb költeményekben gyakran tűnik fel Mikes Kelemen neve, hol mint a messzeségben bujdosó, de anyanyelvét féltő gonddal ápoló íróé, hol mint a hűség példájáé. Vajon Káldi Jánosban is ilyen fájdalmas érzések élnek? Ő is ilyen fogcsikorgató nosztalgiával rója egymás alá a sorokat? Miközben „hősziű fejét” meg-
rázva tűnődik sorsa fölött, az „idő-csókolta vizimalom” képzeete benne is azt az érzést fokozza-e föl, hogy „*menetelednek sok szép vigasztalása – úgy eloszlik, mint a felhő?*”

Ezekkel a kérdésekkel a költő minden olvasójának számot kell vetnie, mert bármily sokszor idézze is Káldi János a kulturális örökségnek azokat a rétegeit és alkotóit, melyekhez és akikhez való kötődését hangsúlyozni akarja, verseinek uralkodó érzése a fájdalmas nosztalgia, a „végeken” álló és örökdő vitéz magányosságát nem tudja és nem akarja leplezni. Ezt az érzést részben az a felismerés táplálhatja, hogy lírája nem kapott kellő visszhangot – bár értő és elismert kritikusi voltak –, és – ez minden költő számára akár végzetes csapás is lehet – kiadót sem mindig. De van ennek az alapérzésnek egy mélyebb s messzebb mutató tartalma is: Káldi János értékérző és értékorientáló lírikus, aki az emberi létnek azokat a tartalmait óvja féltő gonddal, amelyek alkalmassak arra, hogy szilárdabb, igazabb életet építhessünk talapzatukra. A maga körében és a maga adottságai között ő is azt a „múlhatatlan dallamot” keresi, amelyet Bartók zenéjéből hall ki, egész költészetét áthatja az *emberinek* olyanfajta ideálképe, melyre a *Tűnődőben* utal.

A hangja rendszerint kicsit rezignált, ritkák nála az elementárisabb érzelmi kitörések, a biztonságos, megélhető érzéseket fejezi ki pontosan körülírva, gondosan csiszolt képekkel. Rendszerint következetesen építi föl mondanivalóját, nem él kihagyásokkal, jó és értő vezetőként tárja az olvasó elé a logikus gondolatsor egy-egy elemét, amelyet legtöbbször gondosan előkészített csattanóval zár le. Van egy olyan

képessége – talán erre figyelt fel első-sorban Móricz Zsigmond, amikor a Kelet Népe hasábjain közölte az akkor ifjú költő elsőnek nevezhető próbálkozásait –, ami meglehetősen ritka adomány: sejtetni tud, amikor a lassan arcát változtató természetet leírva és megjelenítve belopja a versbe a hasonló emberi érzelmek megélésének élményét. Kötetének egyik legjobb verse, a *Pillanatkép*, jó példa erre: „Óriás-kötény az alkony, / Vértoltok itt is, ott is a kötényen. // Fújni kezd egy-egy kései álom, / mint csontos, hideg síkon a szél. // Szólnak szinte szüntelen / az ősz száraz, konok dobverői. // Jönnek a halottak a temetőből. / Sereglének és énekelnek.”

Aldott vagy átkozott az a kör, melyet az ember, mégha költő is, nem tud áttörni? Ezzel a kérdéssel újra meg újra szembe-találkozunk Káldi János egész költészetében, melynek különben is karakterisztikus jellemzője, hogy igyekszik szembenézni az általános emberi lét perspektíváival és hagyományáival. Aldottnak érzi, amikor egy-egy ünnepi alkalommal belefeledkezik valamelyik nagy költő- vagy művészelődje világába, s olyan ösztönző, máig sugárzó példákra lel, amelyeket eligazítóknak, mértékadóknak érez. S átkozottnak, amikor számba veszi az ember lehetőségei és tettei között mutatkozó feszültséget, s a jellemnek azokat a kisszerűségeit, melyek gátolják a személyiség teljes és harmonikus kifejlődését. A „harmónia” kulcsfogalma Káldi János lírájának. Maga is egy pontosan körülhatárolható, idilli fényekben fürdő sabinumi birtokra vágyik, ahol mentesülhet minden fájdalmas behatástól és szemlélődő alkatának megfelelő környezetben veheti számba azokat az érzelmeket, melyeket az ember legfontosabb és szüntelen művelendő lelki tartalmainak érez. De mert sorsa nem adta meg neki e vágya valóra váltásának lehetőségét, gondolatban járja végig, s újra meg újra tetten éri az embe-riesség érzésének szép és hiteles megnyilatkozásait az elhagyott gyermekkorban, általánosabb, példaszzerű megnyilatkozásait pedig a múlt nagy művészeinek sugárzó és tovább sugározatott példáiban. Ezek az ösztönző példaképek a jelek szerint rendkívül fontosak Káldi János számára. Bennük találja meg azt a „mindenkori hadüzenet”-et, amely a tisztább, hitelesebb érzésekért vívott harc lehetséges kezdeménye, belőlük olvassa ki a „hegyet megrázó szenvedély”

példáját, náluk találja meg a reménytelen-ségen is erőt vevő reménység delejes von-zását, azt az „ismerős és mégis ismeretlen” alteregónkat, akinek nemes és szép voná-sai lelkünkbe vannak írva, akinek emberi-es tettei lehetőségként ott rejlenek a mie-inkben is, de akit csak úgy tudhatunk életre galvanizálni, ha nem szűnünk meg halkán is intő hangjára figyelni, ha nem hagyjuk, hogy az élet monoton ritmusai elnyomják hívását.

Az újabb versekben felfigyelhetünk egy eddig ritkán hallható jellegzetességre: Kál-di János egyre gyakrabban érez türelmet-lenséget, hogy lehetőségei korlátozottak, s nem kísértheti meg azt, ami „lehetetlen”. Mihelyt lírája kilép eddigi biztonságos, nyugalmasabb köreiből, és épp a lehetetlen-nek vagy a majdnem lehetetlennek enged-ve megkísérli a halálugrást — nos, akkor élheti majd meg azt a szép álmot, mely most csak „elzúg” mellette. Legújabb köl-teményeiben e változás már meglévő adott-

ságaira figyelmeztetnek az olyan jelzéssze-rű képek, mint a *Vita brevis* „madárszárny-villanás”-a, a *Töredék egy expedíció nap-lójából* „iszonyú jéghegy-vonulatai”, a „vi-lág fölött” bodrozódó „hószin füst” a *Kései noteszlapban*. Az olvasó szinte biztos abban, hogy Káldi János lírájában még valóra nem váltott lehetőségek rejlenek, amelye-ket jól példázhat *A naptárt nézegetve* tö-mör négy sora: „Fordul a lap, s folyik az idő. / A végét kellene elérnem. / Azt haj-szolom: a lehetetlent. / Az elzúgó álmot a szélben.”

Nem lehetetlen, hogy e hajsza közben majd az eddigieknél mélyebb és fájdalma-sabb sebeket kap s nagyobb érzelmi meg-rázkódtatások érik. De alighanem ekkor talál majd rá az érzés olyan távlataira is, amelyek felé egész eddigi költészetében vonzó elszánással tájékozódott.

RÓNAY LÁSZLÓ

